

KrFs
stortingsprogram
2017-2021

Det
handler
om
mennesker

Menneskeverd i sentrum

Innhold

Verdigrunnlag og ideologi 5

Grunnverdier 5

Kristendemokratiske prinsipper 6

Likeverdssamfunnet 8

Et samfunn med plass til alle 9

Like muligheter for mennesker med nedsatt funksjonsevne..... 9

Likestilling og kamp mot diskriminering..... 12

Urfolk og nasjonale minoriteter 14

Menneskeverd i alle livets faser.....17

Sterkere fellesskap21

Mer tid og valgfrihet for familiene22

Barnehager som lar barn være barn27

En skole for hele mennesket29

Grunnskolen 32

Videregående opplæring..... 33

Friskoler 36

Et fremtidsrettet kunnskapssamfunn.....37

Mangfoldig kulturliv41

Et samfunn med plass for tro og livssyn44

Frie og uavhengige medier47

Idrett og friluftsliv for alle49

Human, ansvarlig og rettferdig innvandringspolitikk51

Integrering og inkludering i fellesskapet55

Folkestyre bygget nedenfra58

Trygghet i hverdagen61

Forebygging, beredskap og kriminalitetsbekjempelse..... 61

Straff og straffeprosess 63

Personvern 65

God samfunnssikkerhet og beredskap66

Et relevant og fremtidsrettet forsvar69

Velferdssamfunnet.....74

Seniorpolitikk – mye å leve for hele livet75

Aktive seniorer 75

Eldreomsorg 76

En helsetjeneste med pasienten i sentrum81

Solidarisk ruspolitikk87

Ideelle organisasjoners plass i velferdssamfunnet91

Kamp mot utenforskapet.....92

Fremtidsrettet forvalterskap.....96

Det grønne skiftet97

Naturvern 97

Ren jord, rent vann og ren luft..... 99

Ut av klimakrisen 100

Fornybarsamfunnet..... 101

En lavutslippsøkonomi 103

Nullutslipp i alle sektorer..... 104

Nyskapende næringsliv 107

Landbruk..... 113

Fiskeri og havbruk..... 117

Moderne og miljøvennlig samferdsel 121

Levende distrikter 127

Velfungerende byer 129

En kristendemokratisk økonomisk politikk..... 131

Bærekraftig forbruk..... 134

Det felles beste i verden137

Utvikling og menneskerettigheter for alle..... 138

Verdibasert utenrikspolitikk 144

Norske interesser og regionalt samarbeid 149

Verdigrunnlag og ideologi

KrF bygger sin politikk på den kristendemokratiske ideologi. Vårt verdigrunnlag er hentet fra Bibelen, den kristne kulturarven og grunnleggende menneskerettigheter og har sin forankring i det kristne menneskesynet, nestekjærligheten og forvalteransvaret.

KrF er et verdiparti bygget på overbevisningen om at verdiene fra kristendommen er det beste grunnlaget for å utvikle politiske løsninger for samfunnet vårt. Samtidig må det settes klare grenser for politikken virkeområde. Trosfrihet er grunnleggende i kristendemokratisk ideologi, og politikken skal derfor aldri blande seg inn i menneskers personlige trosforhold. Målet med politisk arbeid er et best mulig samfunn for alle, uavhengig av tro.

KrFs grunnverdier er det kristne menneskesynet, nestekjærligheten og forvalteransvaret, fordi vi mener dette er verdiene fra Bibelen og kristendommen som har størst relevans for politikken. Ut fra disse verdiene utledes de kristendemokratiske prinsippene som danner grunnlaget for utviklingen av KrFs praktiske politikk.

Verdiforankringen i den kristendemokratiske ideologien utgjør et alternativ til de mer systemorienterte ideologiene på høyre- og venstresiden. En verdiorientert ideologi med menneskeverdet i sentrum er det beste redskapet i en verden i stadig forandring. Verdiene våre er uforanderlige og prinsippene våre står fast over tid, men i praktisk politikk vil disse uttrykke seg på ulike måter når samfunnet endrer seg. Dette gir grunnlag for en politikk som både er grunnfestet og dynamisk, og som stadig vil finne nye relevante løsninger på utfordringene vi møter i et moderne samfunn.

Grunnverdier

Det kristne menneskesynet

Det kristne menneskesynet innebærer en forståelse av mennesket som skapt i Guds bilde. Det gir alle mennesker en unik verdi som ingen har rett til å krenke. Derfor vil vern av mennesket fra unnfangelse til naturlig død, alltid stå sentralt i vår politikk. Mennesket er skapt til å leve i fellesskap. Men vi er skapt forskjellige og er gitt både stor frihet og stort ansvar.

Nestekjærligheten

Den kristne nestekjærligheten innebærer en radikal grunnholdning for hvordan vi skal møte våre medmennesker, som også må få konsekvenser for politikken.

Nestekjærligheten gjelder alle mennesker, uavhengig av hvem de er og hvor de bor. Den inkluderer selv de vi måtte oppfatte som våre fiender, og den krever aktiv handling.

Forvalteransvaret

Mennesket har fått et grunnleggende ansvar for å forvalte skaperverket. Det gjelder både naturressurser, økonomiske og menneskelige ressurser. Naturen gir oss store muligheter og stiller oss samtidig overfor et stort ansvar. Godene skal fordeles rettferdig, samtidig som kloden skal overlates til våre etterkommere i minst like god stand som da vi fikk ansvar for den.

Kristendemokratiske prinsipper

Ut fra disse tre grunnverdiene utleder vi prinsippene som til sammen utgjør vår kristendemokratiske ideologi.

Menneskeverd

Menneskeverdet er et overgripende prinsipp i kristendemokratisk ideologi, som ligger til grunn for all vår politikk. Hvert menneske har en uendelig verdi og ukrenkelige rettigheter fra unnfangelse til naturlig død, først og fremst retten til liv. Et menneske må aldri reduseres til kun et middel for å oppnå noe annet. Alle mennesker er likeverdige uavhengig av alder, prestasjoner, kjønn, seksuell legning, hudfarge, tro eller andre forskjeller mellom mennesker. Vi er forpliktet til å arbeide for likeverd, likestilling og realiseringen av menneskerettighetene for alle mennesker.

Fellesskap

Mennesket er skapt til fellesskap og utvikler og realiserer seg selv sammen med andre mennesker. Samtidig er vi mer enn bare en del av et kollektiv. Enkeltmenneskets verd gjør at ingen må utnyttes av andre som kun et middel for flertallet eller representanter for fellesskapet. Deltakelse i fellesskapet utvikler og utfordrer enkeltmennesket, men fellesskapet må også skape rom for hvert enkelt individ og verdsette mangfoldet av mennesker. Kristendemokratisk ideologi representerer derfor et alternativ til både individualisme og kollektivism, et alternativ som også blir kalt personalisme.

Ekteskapet som ordning mellom mann og kvinne har dype røtter i tro og tradisjon, og familien er det mest grunnleggende fellesskapet i samfunnet. Det er i familien de første og nære relasjoner utvikler seg, og det er familien som har hovedansvaret for barna og deres oppdragelse. Det er derfor viktig at samfunnet legger til rette for at familien har frihet til å fylle og utvikle sin rolle.

Mennesker søker også fellesskap gjennom frivillige organisasjoner, lag, foreninger, arbeidsfellesskap, bedrifter og forsamlinger. Fellesskapene bidrar til engasjement og utfører en uvurderlig samfunnsinnsats, som ikke uten videre kan eller bør ivaretas av staten. Sammen bidrar de til å bygge et velferdssamfunn, ikke bare en velferdsstat.

Tro er en viktig del av det å være menneske. Religionsutøvelse har en naturlig plass i det offentlige rom, og det må legges til rette for at mennesker skal få utøve sin tro i ulike trossamfunn, forsamlinger og trosfellesskap, og tilsvarende for andre livssyn.

Mennesket har også kulturelle behov som dekkes gjennom ulike fellesskap. Et aktivt kulturliv legger grunnlaget for et samfunn preget av trygghet, identitet og livskvalitet.

Mangfold

Alle mennesker er skapt forskjellige, med stor frihet til å velge hvordan vi vil leve våre liv. Kristendemokratiet ser på forskjellighet og mangfold som positivt og velkomment. Alle har rett til religionsfrihet og kan ikke påtvinges en tro på tvers av deres vilje. Alle mennesker skal være likeverdige deltakere i samfunnet og gis mulighet til å bidra med sine evner og egenskaper. Vi ønsker et samfunn preget av ulike mennesker, uten at staten eller andre griper inn med ensretting eller begrensning av mangfoldet.

Folkestyre

Vi mennesker er ufullkomne, med evne til å gjøre både gode og dårlige valg. Det finnes derfor ingen fullkommen politikk. Det vil alltid være mulig å endre samfunnet til det bedre. Vi er på vakt mot å samle for mye makt på få hender. Demokratiet er den styreformen som gir best beskyttelse mot maktovergrep.

Solidaritet

Nestekjærligheten og menneskeverdet tilsier en solidaritet som er mer radikal enn den som kommer fra rettferdighetshensyn alene. Kristendemokratisk solidaritet handler om en vilje til å verne alle menneskers liv, frihet og verdighet. Alle skal regnes med i fellesskapet, uavhengig av geografisk avstand og på tvers av generasjoner. Vi er forpliktet til å stå opp for sårbare og undertrykte mennesker og til å strebe etter sosial rettferdighet.

Subsidiaritet

Enkeltmennesker og de naturlige fellesskapene i samfunnet er frie og har i utgangspunktet selv ansvaret for å løse sine utfordringer. Subsidiaritetsprinsippet, ofte kalt nærhetsprinsippet, sier at beslutninger i samfunnet må tas på lavest mulig hensiktsmessige nivå. Bevisbyrden ligger alltid på dem som vil løfte beslutningsmyndighet opp på et høyere nivå. Subsidiaritetsprinsippet må imidlertid ses i sammenheng med solidaritetsprinsippet. Det kan være nødvendig å løfte en beslutning til et høyere nivå, i solidaritet med mennesker som ellers ville rammes.

Subsidiaritetsprinsippet innebærer at staten skal opptre som et subsidium eller et substitutt for de naturlige fellesskapene. Det er bare når de naturlige fellesskapene ikke fungerer optimalt at staten skal tre inn, og da med mål om å få de naturlige fellesskapene til å fungere optimalt igjen for så å trekke seg ut.

Der det ikke er hensiktsmessig at en oppgave løses av den enkelte, familien eller frivillige alene, må kommunen tre inn. Der det ikke er hensiktsmessig at kommunen løser oppgaven, må fylket eller staten løse dem. På samme måte trenger vi forpliktende internasjonalt samarbeid der det ikke er hensiktsmessig at stater alene løser en utfordring.

Rettferdig fordeling

Verdens totale ressurser er begrensede, og innenfor rammen av en bærekraftig utvikling er det grenser for hvor stort ressursforbruket kan være. Hvert enkelt menneske bør i utgangspunktet ha mulighet til å få sin rettferdige andel av disse ressursene. Vi har et ansvar for å arbeide for en mer rettferdig fordeling i verden. Vi ønsker også å motarbeide for store økonomiske forskjeller mellom fattige og rike i vårt eget samfunn.

Generasjonsansvar

Hver generasjon har ansvar for å forvalte jorden og alle dens ressurser på en måte som ivaretar dagens behov, samtidig som vi legger grunnlaget for at kommende generasjoner skal få muligheten til å dekke sine. Vi må legge til rette for en verdiskaping som gir kommende generasjoner noe å leve av og noe å leve for. Økonomisk vekst kan imidlertid ikke være et mål i seg selv. Ensidige økonomiske hensyn kan ikke gå på bekostning av økologisk, sosial og kulturell utvikling. I forvaltningen av ressursene må langsiktig tenkning ha forkjørsrett.

Generasjonsansvaret innebærer også at vi er satt til å bevare og foredle det beste i vårt samfunns kulturarv, og overbringe disse verdiene til våre etterkommere. Generasjonsansvaret er ikke bare tilbakeskuende. Verdier skal ikke bevares kun fordi de er en del av kulturarven, de må også være gode verdier å bygge et samfunn på. Mangler kulturarven viktige verdier, er det viktig for en kristendemokrat å få dem inn i samfunnet, fordi de er gode verdier. KrF mener at det er særlig viktig å løfte frem den kristne kulturarven.

Likeverdssamfunnet

KRISTELIG FOLKEPARTIS MÅL er et samfunn med plass for alle og der alle opplever likeverd i praksis, uavhengig av hvem vi er og hvordan vi kan bidra i fellesskapet. Et slikt likeverdssamfunn må sikre menneskeverdet i alle livets faser og bekjempe alle former for diskriminering og sortering med utgangspunkt i menneskers egenskaper. Et likeverdssamfunn vil beskytte retten til liv, frihet og personlig sikkerhet som den mest grunnleggende av alle menneskerettigheter. Dersom et menneske ikke har rett til liv, har andre rettigheter liten verdi. Denne rettigheten må omfatte alle mennesker, fra livets begynnelse til en naturlig død, uansett alder, kjønn, etnisk tilhørighet, livssyn, seksuell orientering og funksjonsevne.

HVER DAG krenkes menneskeverdet til svært mange mennesker. Over hele verden holdes milliarder i lenker på grunn av fattigdom, og nektes sine mest grunnleggende menneskerettigheter. Vold og væpnet konflikt frarøver mennesker retten til liv. Menneskehandel og vår tids slaveri er nå en av de største illegale industriene i verden, og folk omsettes i markeder og menneskekroppen kommersialiseres. Overalt hvor det finnes undertrykkelse, utbytting og diskriminering av mennesker ligger det et uakseptabelt menneskesyn bak.

JAKTEN PÅ DET PERFEKTE menneskeliv er ikke over. Vi er i ferd med å skape et sorteringssamfunn der samfunnets menneskelige mangfold gradvis viskes ut. Med «sortering» mener vi at mennesker blir fratatt sin rett til liv, frihet og personlig sikkerhet fordi de har bestemte egenskaper. For eksempel kan moderne medisinsk teknologi føre til at det så å si ikke vil bli født mennesker med Downs syndrom i fremtiden. Muligheten til å lage sine egne «designerbabyer» er like rundt hjørnet. Stadig flere tar til orde for å åpne for aktiv dødshjelp i Norge – og en legalisering vil ha stor betydning for hvordan vårt samfunn ser på menneskelivets verdi.

KRISTENDEMOKRATER bygger sin politikk på det kristne menneskesynet. Dette tar utgangspunkt i at alle mennesker er skapt i Guds bilde, med en iboende, ukrenkelig verdighet og umistelige menneskerettigheter. Vi kan ikke kompromisse på menneskets absolutte verdi.

ET LIV HAR UENDELIG VERDI. Kristelig Folkepartis viktigste prioritering er å sikre retten til liv, likeverd og livshjelp. Medisinsk teknologi må alltid stå i livets tjeneste og ikke brukes til å sortere menneskeliv. Sykdom og smerte må møtes med aktiv livshjelp og styrket omsorg ved livets slutt. Sortering og diskriminering må erstattes av inkludering og likestilling.

Et samfunn med plass til alle

KrF ønsker et samfunn med plass til alle, der alle i størst mulig grad kan leve frie og selvstendige liv. Egenskaper, kjønn, etnisitet, seksuell orientering, språk og religiøst og politisk ståsted skal ikke være noe som begrenser et menneskes muligheter og plass i felleskapet. KrF mener menneskeverd betyr at alle mennesker har ukrenkelig verdi og at samfunnet blir fattigere hvis det ikke gis rom for mangfold. Politikken som føres skal sette mennesket i sentrum. KrF arbeider for samfunnsmessig likestilling av alle mennesker, uavhengig av utgangspunkt.

Like muligheter for mennesker med nedsatt funksjonsevne

Nedsatt funksjonsevne skal ikke være noe hinder for å lykkes i det norske samfunnet, og KrF mener at mennesker med ulik grad av funksjonsevne er en ressurs og tilfører samfunnet verdi. Vi har alle et ansvar for å redusere menneskeskapte barrierer som stenger mennesker ute fra aktiv deltakelse.

Mennesker med nedsatt funksjonsevne er ingen ensartet gruppe. Likevel viser undersøkelser at de har dårligere levekår enn gjennomsnittet i befolkningen, og opplever dessuten ofte at tildeling av ytelser og tjenester varierer mye fra kommune til kommune, noe som i enkelte tilfeller medfører uønsket flytting.

Tilleggsprotokollen til FNs konvensjon for mennesker med nedsatt funksjonsevne som omhandler klageadgang til FN må utredes og ratifiseres. Stat og kommune må aktivt sørge for at kunnskap om funksjonshemmedes livssituasjon og aktuelle lover og regler gjøres godt kjent gjennom ulike informasjonsfremmende tiltak.

Holdninger og bevisstgjøring er nøkler til inkludering og tilrettelegging for mennesker med nedsatt funksjonsevne. Det offentlige har et særlig ansvar for å være en aktiv tilrettelegger og ha oppdatert kunnskap om universell utforming.

Tjenestebrukere er en viktig ressurs. De opplever hvordan tjenestene fungerer i praksis og kommer ofte med gode forslag til forbedringer. KrF vil at brukermedvirkning skal ligge som en forutsetning for alle tilbud til mennesker med nedsatt funksjonsevne.

Aktive mennesker

Det må legges til rette for at flere mennesker med nedsatt funksjonsevne kan være yrkesaktive. I Norge er rundt 44 prosent av personer med nedsatt funksjonsevne i jobb, mot over 73 prosent i samfunnet for øvrig. Tiltak for mennesker med nedsatt funksjonsevne bør regnes som likestillingstiltak, ikke som en del av helsetjenesten. Ordningene med arbeids- og utdanningsreiser og funksjonsassistent i arbeidslivet bør gjøres permanent og utvides. Det er viktig å arbeide for å bygge ned fordommer rettet mot mennesker med funksjonshemminger. I tillegg er det viktig å sikre gode offentlige ordninger som minimerer risikoen for arbeidsgivere ved ansettelse av mennesker med tilretteleggingsbehov eller redusert funksjonsevne.

Forskning viser at det er en sterkere sammenheng mellom utdanning og sannsynlighet for å komme ut i arbeid blant mennesker med nedsatt funksjonsevne enn befolkningen for øvrig. Det er derfor spesielt viktig å sikre reell mulighet til utdanning for alle, uavhengig av tilretteleggingsbehov. Det må også etableres tilbud om karriereveiledning for denne gruppen spesielt, enten i offentlig eller frivillig regi, gjerne i form av likemannsarbeid. Det er nødvendig med tidlige tiltak rettet mot unge med nedsatt funksjonsevne for å hindre lange stønadsløp.

KrF mener det er viktig at det offentlige driver aktiv rekruttering av mennesker med nedsatt funksjonsevne til arbeidslivet. Det må være et mål å få langt flere inkludert i arbeidslivet.

Universell utforming

KrF mener det er grunnleggende viktig å arbeide for et samfunn som er universelt utformet, spesielt innen IKT, samferdsel og bygg. Private utbyggere må få god veiledning og hjelp til tilrettelegging. Nedsatt funksjonsevne på ett eller flere områder kan medføre praktiske utfordringer som samfunnet må bidra til å løse. Universell utforming er bra for alle og nødvendig for mange. Alle skal ha like muligheter til å delta i samfunnslivet, og all diskriminering må bekjempes.

Mange av dagens skoler og andre offentlige bygg er ikke tilrettelagt for personer med nedsatt funksjonsevne. Hindre for likeverdig tilgang til og bruk av offentlige bygg er å betrakte som diskriminering. Det bør derfor forskriftsfestes en frist for tilpasning av bygg til «universell utforming»-standard, og sikres finansiering av dette.

Funksjonshemmede barn og foreldre

Foreldre som får barn med nedsatt funksjonsevne må sikres nødvendig hjelp gjennom hele barnets oppvekst og inn i voksen alder. Offentlige instanser må komme tidlig inn og stille opp med en fast koordinator og en foreldrepakke til dem som får et barn med nedsatt funksjonsevne. Denne koordinatoren må fungere som «én dør inn» for foreldrene og ha myndighet i tråd med dette. Barn med nedsatt funksjonsevne må sikres god pedagogisk oppfølging og undervisning på samme nivå som andre elever så langt det er mulig.

Foreldre med nedsatt funksjonsevne må, i den grad det er nødvendig, sikres god veiledning og hjelpetiltak som muliggjør å være foreldre.

Ungdom med funksjonshemminger

Flere unge med nedsatt funksjonsevne og kroniske sykdommer med behov for arbeidsrettet bistand, bør få tilpasset oppfølging og hjelp til å komme inn i det ordinære arbeidslivet. Å utvide mulighetene for rehabiliterings- og habiliteringstilbud sammen med andre unge er et viktig tiltak.

Et stort flertall ønsker å kjøpe egen bolig så snart som mulig. Den viktigste grunnen til det er friheten det gir å eie sin egen bolig. De fleste unge med nedsatt funksjonsevne flytter tidlig hjemmefra, men de mest økonomisk vanskeligstilte blir igjen, eller flytter sent hjemmefra. Dette er en situasjon som krever tiltak, blant annet gjennom målrettet bruk av startlån, heving av boutgiftstaket for bostøtte og andre målrettede tiltak.

KrF vil

- at alle som har eller venter et barn med nedsatt funksjonsevne skal få tett oppfølging med nødvendig informasjon om hjelpetiltak og rettigheter gjennom en fast koordinator, gode avlastningsordninger og en «foreldrepakke» (se faktaboks for utdyping).
- at støttetjenestene som i dag finnes for familier med funksjonsutfordringer samordnes bedre og i større grad.
- at familiene skal tilbys kurs om det å være søsken til barn med nedsatt funksjonsevne.
- gi foreldre med barn med nedsatt funksjonsevne lovfestet rett til å jobbe deltid frem til barnet er 18 år.
- gi rett til pleiepenger når barnets helsetilstand gjør at foreldrene ikke kan stå i arbeid, også når foreldre ikke har opptjente rettigheter til dette. For disse bør nivået på en slik utbetaling settes til 4,5 G per år.
- at familier som selv tar store omsorgsoppgaver må få tilbud om omsorgslønn.

- gi rett til å beholde omsorgslønn og eventuelt andre støtteordninger til foreldrene i inntil 3 måneder etter at et barn med nedsatt funksjonsevne dør.
- at mennesker med nedsatt funksjonsevne skal få et tilpasset tilbud både i barnehager og gjennom hele utdanningsløpet, slik at de gis like muligheter som andre til opplæring. Tilbudene må kunne gis i nærområdene.
- at lydbøker i grunnopplæringen og høyere utdanning skal være tilgjengelig i digitalt format ved semesterstart, og at gebyret på lydbøker opphører.
- innføre insentiver for skoler som tilknytter seg prosjektet «Dysleksivennlig skole», som for eksempel tilskudd som kan brukes på kompetanseheving eller til fagutveksling lokalt.
- innføre tegnspråk som valgfag i ungdoms- og videregående skoler.
- fjerne den øvre aldergrensen på 26 år og taket på 3 års varighet for utdanning som arbeidsrettet tiltak.
- styrke satsingen på rehabilitering og habilitering for å sikre aktive dagligliv for mennesker med nedsatt funksjonsevne.
- utvide muligheten for at flere som har nedsatt arbeidsevne skal få tilbud om tidsubestemt lønnstilskudd.
- at både statlige og kommunale arbeidsplasser aktivt må rekruttere funksjonshemmede, og vurdere tiltak som kvotering ved ansettelse av mennesker med nedsatt arbeidsevne.
- at alle døvfødte barn skal få tilbud om cochleaimplantat og videre rett til opplæring i talespråk
- utvide tolketjenesten for døve og døvblinde.
- sørge for at planlagt SMS-nødmeldingstjeneste for døve og hørselshemmede blir iverksatt.
- at offentlige nettsider skal være universelt utformet.
- nedfelle forskrifter med tidsfrister for universell utforming av alle grunnskoler.
- utvide støtteordningene til universell utforming til også å omfatte forsamlingshus.
- styrke Husbankens ordninger for finansiering av universell utforming av boliger, både ved forbedring av eksisterende boliger, og ved å øke tilgangen på universelt tilrettelagte boliger på utleiemarkedet.
- styrke Husbankens ordninger for finansiering av privateide boliger der familier kan gå samme om å bygge felles boliger til sine barn.
- bygge ut en nasjonal TT-ordning¹ for brukere med særlige behov.
- at unge med nedsatt funksjonsevne, som trenger tilpasset bolig, gis tilbud om dette utenom sykehjem.
- at eldre med nedsatt funksjonsevne skal sikres tilbud og egnede boforhold, og at dette må gjenspeiles i overføringene til kommunene.
- senke innslagspunktet for statlig refusjon til kommunene for særlig ressurskrevende tjenester til 950 000 kroner og øke kompensasjonsgraden til 85 prosent. Aldersgrensen for ordningen heves fra 67 til 80 år.
- at mennesker med nedsatt funksjonsevne som mottar offentlig omsorg sikres mulighet til deltakelse i kulturliv, idrett, trosutøvelse og aktiv deltakelse.
- at alle som har arbeid som kan innebære bruk av tvang skal ha kursing i gjeldende regelverk.
- etablere og finansiere flere varig tilrettelagte arbeidsplasser (VTA).
- at varig tilrettelagte arbeidsplasser ikke skal anbudsutsettes.
- bekjempe all form for hatytringer mot personer med nedsatt funksjonsevne.

Foreldrepakke til foreldre med barn med nedsatt funksjonsevne

Hver familie må sikres en kvalifisert koordinator i kommunen som kan sikre dem tilgang på eksisterende og nye tilbud innen:

- medisinsk oppfølging og veiledning
- barnepass og avlastningsordninger

¹ TT-ordningen (tilrettelagt transport) er transporttjenesten for funksjonshemmede som ikke kan bruke vanlig kollektivtransport.

- hjelpemidler
- økonomiske rettigheter
- tilrettelegging av bolig
- foreldreveiledning og samlivskurs
- hjelp til hele familien
- tilrettelagt barnehageplass
- skolegang og leksehjelp og god pedagogisk oppfølging
- planlegging av veien videre

Likestilling og kamp mot diskriminering

Kvinner og menn har lik verdi uavhengig av kjønn og skal behandles likt. KrF forutsetter at kvinner og menn må gis like muligheter til aktiv samfunnsdeltakelse og mulighet for å påvirke samfunnsutviklingen. For KrF er det et mål at både kvinners og menns kunnskaper, erfaring og verdier setter et likeverdig preg på alle nivåer og sider av samfunnet.

Norge er et av verdens mest likestilte land, men fortsatt er det formelle og uformelle strukturer i samfunnet som gjør det vanskelig å oppnå reell likestilling. Fortsatt har ikke kvinner og menn like stor makt, og ikke lik lønn eller pensjon. Kvinner jobber mer deltid, foreldreansvaret er ulikt fordelt og vold mot kvinner er et stort og alvorlig problem. KrF vil gjennom en målrettet likestillingspolitikk arbeide for å utjevne disse forskjellene og aktivt føre en politikk som bekjemper vold i nære relasjoner.

KrF mener at i et likestilt samfunn må det vises respekt for den enkeltes valg av livsstil, utdanning og arbeid – for KrF handler likestilling om like muligheter til å gjøre slike valg. Derfor er det viktig at ikke jenter og gutter tvinges inn i kjønnsroller som avgrenser deres mulighet til selvstendige valg og på den måten hindrer mangfold.

Seksuell hetsing og trakassering er et alvorlig hinder for å oppnå likestilling. Dette problemet har økt i den senere tid, særlig i sosiale medier. For KrF er det viktig at skoler og universiteter har nødvendige virkemidler og kunnskap om dette – slik at de kan slå ned på seksuell hetsing og trakassering der det oppstår. Vi vil også sikre at forebygging av mobbing og seksuell trakassering blir en del av utdanningen for rektorer, lærere og andre ansatte i skolen.

Likestilling og arbeidsliv

Arbeidslivet i Norge er på flere områder tydelig kjønnsdelt, og kvinneorienterte yrker er dårligere betalt enn mannsdominerte. Når det gjelder lønn og pensjon, er det store ulikheter mellom kjønnene. Kvinner har arbeidet, og arbeider fortsatt mindre utenfor hjemmet enn menn, tjener mindre og får derfor lavere pensjon. KrF mener derfor at kvinneorienterte yrker trenger et lønnsloft. Kvinner jobber mest ufrivillig deltid og tjener systematisk mindre enn menn i sammenlignbare yrker. KrF vil avgrense ufrivillig deltid, blant annet gjennom en strengere tolking av regelverket som sier at full stilling kan nektes dersom det medfører vesentlig ulempe for virksomheten. Vi vil ha en gjennomgang av hele regelverket knyttet til dette. For KrF er full stilling en rettighet, deltid skal være en mulighet. Kvinner opplever å bli oppsagt og forbigått på grunn av graviditet og foreldrepermisjon, mens menn opplever forskjellsbehandling spesielt når det gjelder uttak av foreldrepermisjon. KrF vil gi Likestillingsombudet virkemidler som gjør at det kan slås ned på virksomheter som fører en diskriminerende arbeidsgiverpolitikk. Kvinner er underrepresentert i viktige beslutningsorganer og mannsdominansen i topplederstillinger er sterk. KrF mener det fortsatt er behov for moderat kjønnskvoltering for å rette opp i denne urettferdigheten. KrF vil støtte opp under det viktige arbeidet Likestillingsombudet og Likestillingssentrene gjør for likestilling i arbeidslivet.

KrF vil ha en fast ordning om at det leveres et tillegg til statsbudsjettet som gir en likestillingsvurdering av statsbudsjettet i sin helhet.

Likestilling i utviklingspolitikken

I mange deler av verden er likestillingen kommet svært mye kortere enn i Norge. KrF mener norsk utviklingspolitikk må ha et tydelig likestillingsperspektiv med fokus på jenters og kvinners rettigheter. *For mer om dette, se kapittelet «Utvikling og menneskerettigheter for alle».*

Integrering og likestilling

Deler av innvandrerbefolkningen har vokst opp i kulturer der mange har et annet forhold til seksualitet og likestilling enn i Norge. Minoritetskvinner er ofte dobbelt diskriminert både på bakgrunn av kjønn og etnisitet. Det er viktig at de som kommer til Norge blir introdusert for norske normer og regler, og hvilke plikter og rettigheter både kvinner og menn har. Økt bevissthet gjennom en god integrering og inkludering av minoritetsmødre i det norske samfunnet kan også være nøkkelen for å bekjempe kjønnslemlestelse og tvangsektenskap.

Kamp mot diskriminering

For KrF er det grunnleggende at alle mennesker har samme verdi. Derfor vil vi jobbe aktivt for å bekjempe rasisme og diskriminering på alle plan. Språkbruk, handlinger og holdninger som bygger opp under negative fordommer mot personer som følge av deres etniske bakgrunn, kjønn, alder, funksjonsevne, seksuell orientering eller lignende er uakseptabelt og må slås hardt ned på. Formidling av gode holdninger i skolen, trossamfunn og ulike fritidstilbud for barn og unge er svært viktig for å motvirke rasisme, og vi bør legge til rette for arenaer der mennesker fra forskjellige kulturer kan møte hverandre og bli kjent med hverandre. Hatkriminalitet må slås ned på, etterforskes og straffes.

Diskriminering av LHBTI-personer² bryter fundamentalt med KrFs verdier. Overgrep som er motivert av andre personers egenskaper er en særlig graverende form for kriminalitet. KrF vil bidra aktivt for å motvirke diskriminering av LHBTI-personer. Vi vil skape et mer åpent, inkluderende og trygt samfunn for LHBTI-personer ved å sikre likeverdige offentlige tjenester, ivareta sårbare grupper og trappe opp politiets innsats mot hatkriminalitet rettet mot LHBTI-personer.

KrF vil

- støtte bruk av moderat kjønnskvoteering der arbeidsgiver kan prioritere søkere basert på kjønn for å oppnå bedre kjønnsbalanse på arbeidsplassen, såfremt søkerne ellers stiller tilnærmet likt med andre kvalifikasjoner.
- bruke moderat kvotering for å øke andelen menn i yrker med omsorg og undervisning for barn.
- opprette et eget trepartssamarbeid for økt likestilling med partene i arbeidslivet.
- utvide statens eierprinsipper for god eierstyring til også å gjelde mål om likestilling.
- styrke satsingen på statlig lederopplæring og kreve at det alltid skal være minst 40 prosent kvinner i alle statlige lederopplæringsprogrammer.
- at staten må ta et ansvar gjennom å ha som mål at minst 40 prosent av selskapene der staten har eierandel skal ha kvinnelig styreleder, og at minst 40 prosent av lederne på alle nivåer i staten skal være kvinner.
- ha krav i alle offentlige virksomheter om redusert bruk av deltidsstillinger.
- ha en egen stortingsmelding om hvordan FNs bærekraftsmål skal gjennomføres, deriblant målet om økt likestilling.

² Lesbiske, homofile, bifile, transpersoner og interkjønnpersoner (personer som er født med atypiske kjønnskarakteristika)

- innføre ekstrapoeng til gutter og jenter som søker på linjer på videregående skoler og på studier i høyere utdanning der det er for eksempel 80 prosent eller mer av det motsatte kjønn.
- gjøre det lettere å kombinere studier og barn, blant annet gjennom innføring av et minimum av foreldrepenger på 2 G, flere studentbarnehager og annen praktisk tilrettelegging.
- innføre en ordning med pappapermisjon for studenter.
- gi far rett til uttak av fedrekvote uavhengig av mors yrkesaktivitet.
- at NAVs refusjon av foreldrepenger til arbeidsgiver skal følge eventuelle lønnsøkninger i løpet av permisjonstiden.
- at det skal utredes om pensjonsopptjening for ektepar og samboere med barn skal baseres på samlet inntekt delt på to.
- styrke forskningen på sykdommer som rammer kvinner spesielt, og på sykdommer der kvinner har andre symptomer enn menn, og behandling for disse.
- styrke seksualundervisningen i skolen, og vektlegge grensesetting og respekt for egne og andres grenser.
- at introduksjonsprogrammet for innvandrere skal gi god informasjon om hvilke rettigheter og plikter menn og kvinner har, og hvilke normer som gjelder i det norske samfunnet.
- senke terskelen for deltakelse i kurs- og læringsaktivitet for å styrke innvandreres og minoritetsgruppers adgang til livslang læring.
- legge spesielt til rette for minoritetskvinnens muligheter til å få arbeidspraksis og språkopplæring.
- at minoritetsforeldre uten tilstrekkelige norskkunnskaper som mottar kontantstøtte skal få tilbud om språkopplæring der det legges til rette for barnepass, uten at kontantstøtten reduseres.
- intensivere arbeidet mot tvangsekteskap og kjønnslemlestelse, blant annet i samarbeid med frivillige organisasjoner. Etablering av holdningsskapende tiltak og lavterskeltilbud i regi av frivillige organisasjoner må styrkes.
- at de som ønsker å bryte ut av et tvangsekteskap må få hjelp fra det offentlige, for eksempel gjennom et sted å bo mens man venter på ny identitet eller permanent ny adresse.
- ha en handlingsplan mot sosial kontroll og æresrelatert vold.
- sikre at alle kommuner har, oppdaterer og bruker handlingsplaner mot vold i nære relasjoner og seksuelle overgrep.
- at større virksomheter skal pålegges å omtale lønnsstatistikk for kvinnelige og mannlige ansatte i virksomhetenes årsrapport.
- evaluere pensjonsreformen ut fra et kjønnsperspektiv.
- sikre alle trossamfunn rett til å bestemme i lærespørsmål og ansettelser.

Urfolk og nasjonale minoriteter

Kristendemokratiet tar utgangspunkt i menneskets unike egenverdi. Det må også ligge til grunn for storsamfunnets opptreden overfor urfolk og minoriteter. Diskriminering på alle plan må motvirkes, og kultur mangfoldet må fremheves som en positiv egenverdi. Løsninger må være basert på urfolk og nasjonale minoriteters egne forslag for å utvikle språk, kultur og tradisjonsbærende næringer.

Vi har i Norge ett urfolk, samene og fem nasjonale minoriteter, jødene, kvenene, rom, romani og skogfinnene. KrF vil sikre disse gruppene retten til eget språk, kultur og samfunnsliv, slik det også er forankret i internasjonale konvensjoner.

Vi må lære av vår fortid for å unngå å begå de samme feilene i behandlingen av vårt urfolk og våre nasjonale minoriteter. Dette gjelder også utforming av politikk overfor andre sårbare grupper.

Samene

Urfolks egenart må sikres ved at deres levemåte, kultur og verdier blir videreført til nye generasjoner. Samepolitikken er forankret i verdier som rettferdighet og fellesskap, et levende folkestyre, en bærekraftig utvikling, et sosialt og samfunnskritisk engasjement og humanistiske verdier og ideer.

Nyere forskning viser at mange samer har opplevd mobbing og diskriminering. Samtidig ser vi at flere og flere barn vokser opp med en selvfølgelig samisk identitet, og det samiske har blitt en mer synlig del av offisielle Norge. KrF vil arbeide for en satsing på synliggjøring av samisk språk, samisk kultur og samiske institusjoner som er viktig for å bekrefte og støtte samisk identitet og tilstedeværelse.

Diskriminering på alle plan må motvirkes, og kulturmangfoldets positive egenverdi må fremheves. Økt kunnskap om den samiske kulturen kan bidra til å hindre denne diskrimineringen.

Det er et mål for KrF å bygge opp under mangfoldet i det samiske samfunnet, og bidra til at ulike samiske interesser støttes og får en direkte mulighet til medvirkning og påvirkning. Samepolitikken krever oppfølging på kommunalt, fylkeskommunalt og nasjonalt nivå.

Etter at Sameloven ble vedtatt, har det vært en forutsetning at Sametinget skal ha en stor grad av selvråderett i samiske spørsmål, herunder fordeling av tilskudd til samiske organisasjoner, og til kultur-, nærings- og språklige formål. Stortinget og regjeringen har likevel det overordnede ansvaret for utviklingen av samepolitikken. Samarbeidsformene mellom Sametinget og sentrale myndigheter må utvikles videre, og den folkerettslige forpliktelsen til å konsultere samene som urfolk må følges opp.

I årene som kommer ligger det an til arealkonflikter mellom reindrift, gruveindustri og kraftutbygging som gjennom henholdsvis letevirkosomhet, utvinning av mineraler og utbygging av vindmølleparker legger beslag på store arealer. Mange utfordringer ligger i skjæringspunktet mellom samiske næringsinteresser, generell næringsutvikling for regionen, bruk av naturressurser og arealforvaltning i områder med samisk bosetting. Stortinget må i samarbeid med Sametinget arbeide for en balansert og bærekraftig tilrettelegging av ressursutnyttelse i de samiske områdene.

Ressursområder, naturmangfoldet, kulturminner og kulturlandskap utgjør en viktig del av det som gjerne kalles det materielle kulturgrunnlaget for samisk kultur. Dette er grunnlaget for samisk næringsutøvelse, bosetting, kulturutfoldelse og samfunnsutvikling. Forvaltningen av areal, natur og kulturarv er derfor viktig for å sikre grunnlaget for bevaring og utvikling av samisk kultur. Samiske næringsformer må opprettholdes og videreutvikles slik at det samiske næringsgrunnlaget, kultur og språk utvikles.

Språket er en av de viktigste kulturbærerne og identitetsmarkørene. Det er en grunnleggende menneskerettighet å ha muligheten til å kunne lære og bruke sitt eget språk, og som urfolk må samer også oppnå retten til å beskytte sitt språk. Tidligere har dette blitt aktivt motarbeidet gjennom fornorskingspolitikken. Stortinget må ha som mål – i samarbeid med Sametinget – å styrke samiske språk og at samiske språk blir en naturlig del av den norske offentligheten. Det samiske folk må gis reell rett til opplæring i og på samisk. Dette vil gi samiske barn og unge en sterk samisk identitet og tilknytning til samisk språk og kultur.

Jødene

Antisemittismen har økt i Norge. Det er uakseptabelt at jødiske barn opplever trakassering, hets og mobbing i skolen. Det er helt nødvendig å styrke kampen mot antisemittismen slik at jødene i Norge åpent kan leve som norske jøder. KrF mener at

skoleturer til konsentrasjonsleirer fra andre verdenskrig gir viktig kunnskap om folkemord og utryddelse av befolkningsgrupper. Holocaustsenteret og andre institusjoner som arbeider for å spre bevissthet om folkemord og motvirke hatkriminalitet, antisemittisme og rasisme, bør gis offentlig driftsstøtte. En sterkere markering av den internasjonale holocaustdagen 27. januar, kan være et godt virkemiddel for å holde oppe bevissthet og holdninger knyttet til antisemittisme og jødehat.

Rom og romani

Romani og romfolk har helt opp i nyere tid fått svært dårlig behandling av det norske storsamfunnet. Overgrep og feil som er begått, må rettes opp. Tater- og sigøynerkulturen har tilført og tilfører et viktig mangfold til samfunnsliv og kultur, og må verdsettes for dette og for sin egenart. Mange romfolk i Norge sliter med analfabetisme og fattigdom. Det er viktig å styrke arbeidet for å bidra til sosial fremgang for denne minoriteten.

Utdanning er en helt sentral faktor for å sikre fremtidig velferd og livskvalitet. Foreldre har et grunnleggende ansvar for å ta vare på sine barn, og grunnutdanningen er en del av det. Man må likevel understreke at myndighetene har ansvar for å sikre at barn og unge med romanibakgrunn (tater) har likeverdig og reell tilgang til skole og utdanning. Kunnskapen i skolen om nasjonale minoriteter generelt, og tater/romanifolk spesielt, bør økes. Kunnskap om nasjonale minoriteter må inkluderes i lærerutdanningen.

Skogfinnene og kvenene

Skogfinnene og kvenene er finskættede nasjonale minoriteter som har århundrelang historie i deler av Norge. Deres språklige og kulturelle røtter skal verdsettes, og storsamfunnet må stille midler til rådighet for dette.

KrF vil

- arbeide for å styrke vernet mot etnisk diskriminering.
- styrke samenes internasjonale arbeid for utvikling og demokratisering.
- gi støtte til videreutvikling av et felles nordisk ressursenter for samiske språk.
- gi Sametinget rammer som gjør det mulig å utvikle en selvstendig politikk på de ansvarsområdene der Stortinget har delegert myndighet til Sametinget.
- sikre åpne prosesser som involverer Sametinget på et tidlig stadium i saker som berører den samiske befolkningen.
- ha aktiv dialog og et system for avbøtende tiltak der samisk næringsutøvelse trues.
- at samiske læremidler i grunnskolen skal være tilgjengelig og oppdatert etter de til enhver tid gjeldende læreplaner.
- ha samisk deltakelse i internasjonale prosesser for best mulig å møte nye og skiftende utfordringer som angår samiske områder.
- bekjempe jødehat gjennom å følge opp handlingsplanen mot antisemittisme og iverksette ulike tiltak, som å styrke undervisningen i skolen om Holocaust, ha tiltak mot mobbing av jødiske elever, gi løpende støtte til sikkerhetsutgifter og dagvakt ved jødiske institusjoner og vurdere endringer i straffeloven for å sikre sterkere reaksjoner på hatkriminalitet.
- følge opp skogfinnenes stilling som minoritetsgruppe. Kulturen må dokumenteres og materiellet gjøres tilgjengelig.
- verdsette og dokumentere romanifolkets og romfolkets historie og kultur i Norge.
- gå i dialog med romanifolket for å sikre at barn og unge skal ha likeverdig og reell tilgang til skole og utdanning.
- øke den statlige støtten til Kvensk institutt, slik at de kan slutføre normeringsarbeidet for et kvensk språk. Når dette er fullført, vil KrF vurdere å heve kvensk til språknivå 3.
- utarbeide handlingsplaner for heving av de øvrige minoritetsspråkene fra språknivå 2 til språknivå 3.
- at det skal stilles tilstrekkelige midler til rådighet for utvikling av kvenske lærebøker.

Menneskeverd i alle livets faser

Alle mennesker har en ukrenkelig verdi i kraft av å være menneske. Menneskeverdet kan ikke graderes. Retten til liv er den mest grunnleggende menneskeretten, og må gjelde fra unnfangelse til naturlig død.

KrF ønsker et samfunn hvor man bedre beskytter det ufødte livet. Vårt mål er at samfunnet skal være så barne- og foreldrevennlig og velferdsordningene så gode at gravide kvinner også av den grunn beholder barnet de bærer. Gravide må få god informasjon og veiledning. Samtidig må innsatsen for å forebygge uønskede svangerskap styrkes.

Støtteordninger og forebygging

En viktig del av kampen for ufødt liv er å skape et samfunn som legger til rette for at man får barn, også når det «ikke passer» med tanke på livssituasjon, økonomi, studie eller karriere. De fleste abortene i Norge tas av kvinner i 20-årene. Økonomiske støtteordninger og tilgangen på barnehageplasser må utformes slik at flere velger å få barnet. Studenter som blir gravide, må sikres praktisk og økonomisk støtte slik at de både får mulighet til å fullføre svangerskapet og fortsatt ha mest mulig normal progresjon i studiene. Kvinner som står i en valgsituasjon, må få veiledning og støtte til å bære frem barnet. Siden 2010 har antallet aborter per år gått ned, og KrF vil jobbe for at denne utviklingen fortsetter.

KrF vil styrke arbeidet med å forebygge uønskede svangerskap. Det abortforebyggende arbeidet må innbefatte god og etisk basert seksualundervisning i skolen, en tilgjengelig skolehelsetjeneste og tilgang på gratis prevensjon inkludert god prevensjonsveiledning. Skolen og helsetjenesten må styrke ungdom og unge voksnes trygghet, og særlig bevisstgjøre unge menn til å ta et større ansvar. KrF ønsker gjennom disse og andre tiltak å arbeide for en nullvisjon for antall aborter i Norge.

Abortloven

KrF vil erstatte dagens abortlov med en lov som sikrer livsrett for ufødt liv og tydeliggjør fosterets egenverdi som menneske. KrF vil ikke tilbake til det gamle nemndsystemet, men vil at en ny lov skal legge fosterets rett til liv til grunn, og at avgjørelser knyttet til liv og helse tas i dialog mellom pasient og lege. Dette fjerner ikke alle etiske dilemmaer. Det vil, uansett hvilken lov vi har, oppstå vanskelige avveininger som må løses i dialog mellom helsepersonell og den enkelte. KrF ønsker imidlertid ikke en debatt der unntakene blir avgjørende for helheten.

Selv om KrFs primærstandpunkt er å endre hele lovgivningen, arbeider vi også for endringer innenfor dagens lovgivning. Siden loven har eksistert tilnærmet uendret siden den kom, trenger samfunnet en aktualisert og fordomsfri debatt om abortloven og dens funksjon i vår tid, på tvers av ulike primærstandpunkt.

Forskning, informasjon og oppfølging

Det er bred politisk enighet om at det er for mange abortinngrep i Norge. Vi trenger mer forskning på årsakene til abort, hvilke tiltak som kunne vært gjennomført for å redusere aborttallene og ettervirkningene av abort.

Svært mange kvinner og par opplever å få lite informasjon om hva en abort innebærer, om ettervirkningene som kan oppstå, og hvilke alternativer som finnes. Det må klargjøres hva legenes informasjonsplikt består i for å sikre at alle kvinner og par får den informasjonen de har krav på. Rådgivningsorganer som Amatheia og lignende må sikres offentlig støtte.

Sortering av mennesker

Medisinsk vitenskap og forskning gjør det mulig å få vite stadig mer om fosteret på et tidlig stadium. Det gjør at mange gravide og ufødte kan få behandling og hjelp som tidligere var umulig. Samtidig gir mulighetene oss nye etiske dilemmaer. Denne kunnskapen brukes også til å identifisere barn med redusert funksjonsevne eller sykdommer som ikke kan behandles, med formål å utføre selektiv abort dersom man finner avvik hos barnet. KrF ønsker å stramme inn abortlovens bestemmelser om abort ved avvik eller nedsatt funksjonsevne, og ikke tillate abort på eugenisk indikasjon³. KrF vil ikke tillate forskning på befruktede egg. Ved assistert befruktning kan embryoers gener undersøkes før de settes inn i livmoren. På den måten velger man embryo ut fra hvilke egenskaper man ønsker hos barnet (preimplantasjonsdiagnostikk). KrF vil ikke tillate slik sortering av mennesker basert på egenskaper.

Forskning på ufødt liv

En ny bioteknologisk metode kalt CRISPR/Cas9⁴ vil på sikt kunne gjøre det mulig å utføre målrettede endringer i genene til mennesker på en raskere og billigere måte enn tidligere. CRISPR/Cas9 kan potensielt i fremtiden brukes til å behandle mennesker med alvorlige sykdommer, men også til å endre egenskaper hos individet. KrF vil ikke åpne for CRISPR som en metode som kan benyttes til å endre eller forbedre menneskets grunnleggende egenskaper, men er opptatt av å finne medisinske metoder som kan fremme helse hos mor og barn. Persontilpasset medisin skal benyttes for å fremme individets helse, og ikke krenke menneskeverdet. Det må også settes strenge etiske rammer for forskning slik at teknologisk utvikling brukes til å fremme helse, men ikke til å forsterke sorteringssamfunnet eller til behandlingsformål for andre. Vi trenger en grundig og etisk basert diskusjon rundt denne typen teknologi, og de eventuelle mulighetene og utfordringene det vil gi.

Abort sent i svangerskapet

Innenfor gjeldende abortlov utføres i dag senabort så sent i svangerskapet at barnet kunne vært reddet ved en for tidlig fødsel på samme tid i fosterutviklingen. KrF vil endre loven slik at abort etter uke 18 ikke kan utføres med mindre det er overhengende fare for mors liv eller helse eller fosteret har en tilstand som er uforenlig med liv, slik at det aldri vil bli i stand til å overleve utenfor livmoren.

Verdighet ved livets slutt

I livets slutfase skal det fokuseres på verdighet og godt utbygd, moderne lindrende behandling. KrF sier nei til aktiv dødshjelp. Aktiv dødshjelp er ikke bare et spørsmål om individers ønske om å styre avslutningen på livet. Hvis samfunnet åpner for aktiv dødshjelp, vil dette føre til en generell relativisering av menneskelivets verdi og øke presset på menneskeverdet til andre syke og døende personer. Døende pasienter skal ha rett på verdighet og til å få dekket sine eksistensielle behov ved å ha noen å samtale med og ha noen hos seg i siste fase. Grunnbemanningen må være god nok til å sikre dette. I KrF tror vi at mennesker er mer enn prestasjonsevner og funksjonsnivå. Et menneske har en verdi i seg selv.

KrF mener vi må gjøre langt mer for å hjelpe mennesker i livets siste fase til å fullføre livet på en god måte. Dette handler ikke bare om fysisk smertelindring, men pasientene må ses på som hele mennesker med både fysiske, psykososiale og åndelige behov. God

³ Eugenisk indikasjon refererer til abortloven § 2c, der det står at en kvinne kan få innvilget abort etter 12. uke hvis «det er stor fare for at barnet kan få alvorlig sykdom, som følge av arvelige anlegg, sykdom eller skadelige påvirkninger under svangerskapet».

⁴ CRISPR står for «Clustered regularly interspaced short palindromic repeats», og brukes om en metode som gjør at man i prinsippet kan endre de genene man måtte ønske ved å fjerne, bytte ut eller legge til DNA.

palliasjon⁵ tar hensyn til disse aspektene. Diagnostikk og behandling av smerte og belastende symptomer er sentrale tiltak. Vi er nødt til å sikre livskvalitet i livets siste fase for pasientene og deres familie, ved å optimalisere behandling, pleie og omsorg. Selv når alvorlig sykdom og lidelse truer, kan pasienten, med den rette kompetente og barmhjertige behandlingen, oppleve livskvalitet og mening.

KrF ser det som svært viktig at barn som er alvorlig syke og døende får et verdig tilbud. Alvorlig syke barn lever ofte lenger med en dødelig sykdom og har et mer komplekst og sammensatt sykdomsforløp enn voksne. Apparatet rundt alvorlig syke og døende barn og deres familier, herunder ulike former for barnepalliasjon, må styrkes.

KrF vil

- at retten til liv skal gjelde fra unnfangelse til naturlig død og at dette prinsippet skal nedfelles i grunnloven.
- erstatte dagens lov om svangerskapsavbrudd med en lov som sikrer rettsvern for det ufødte liv.
- at alle abortsøkende skal få god veiledning og informasjon før en abort besluttes. Denne veiledningen må systematiseres og kvalitetssikres og inneholde tilbud om flere samtaler.
- at det skal opplyses om adopsjon som et alternativ til abort.
- at kvinnens rett til å gjennomføre svangerskapet skal presiseres og at helsepersonell ikke skal oppfordre til eller ta initiativ til abort dersom det ikke er fare for liv og helse.
- at ved utdanning av helsepersonell må det legges sterkere vekt på rådgivning om rettigheter ved å bære frem barnet og om ettervirkninger av abortinngrep.
- sikre samvittighetsfriheten for helsepersonell i spørsmål som omhandler liv og død.
- at alle som velger abort skal få tilbud om oppfølging, fordi mange opplever psykiske ettervirkninger etter inngrepet, og at slik oppfølging også må gjelde dem som opplever spontanaborter.
- at det skal være tilgang på gratis prevensjon for unge opp til 25 år, og at dette også skal gjelde langtidsvirkende prevensjon.
- øke kvaliteten i seksualundervisningen slik at den legger mer vekt på å sette grenser, ta gjennomtenkte valg og respektere andres seksualitet og grenser.
- at informasjon om prevensjon og alternativer til abort må gjøres tilgjengelig for minoritetskvinner.
- ha en veiledningstjeneste som gir informasjon om støtteordninger for gravide kvinner og par som er i en vanskelig livssituasjon eller som venter et funksjonshemmet barn.
- endre engangsstønaden ved fødsel til en ordning med et minimum av foreldrepenger tilsvarende 2 G i folketrygden (p.t. kr 185 152).
- at fedre må få rett til fedrekvote uavhengig av mors tilknytning til arbeidslivet. Se også kapittelet «*Mer tid og valgfrihet for familiene*».
- ikke tillate abort av enkeltfostre ved flerlingsvangerskap (såkalt fosterreduksjon).
- at ultralyd i uke 11-12 ikke skal regnes som en del av svangerskapsomsorgen, da en slik ultralyd først og fremst er egnet til å oppdage avvik som kan lede til abort.
- at fosterdiagnostikk kun tillates når undersøkelsen kan føre til helsegevinst for mor eller foster, og ikke når formålet er å finne avvik som skal lede til selektiv abort.
- fjerne abortlovens § 2c som gjør sykdom hos fosteret til en selvstendig grunn for senabort.
- arbeide aktivt mot diskriminering av mennesker med utviklingshemming og for at mennesker med ulike funksjonsnedsettelse skal inkluderes i samfunnet, i tråd med menneskerettighetene og FN-konvensjonen (også kalt CRPD).
- ta initiativ til en holdningskampanje mot sortering av barn med Downs syndrom.
- avvikle det automatiske tilbudet om fosterdiagnostikk til kvinner over 38 år.

⁵ Palliasjon er aktiv behandling, pleie og omsorg for pasienter med ikke-kurerbar sykdom og kort forventet levetid.

- at det skal utøves strengere kontroll i forbindelse med senaborter.
- endre loven slik at abort etter uke 18 ikke kan utføres med mindre det er overhengende fare for mors liv eller helse eller fosteret har en tilstand som er uforenlig med liv, slik at det aldri vil bli i stand til å overleve utenfor livmoren.
- opprettholde forbudet mot terapeutisk kloning.
- ikke tillate forskning på befruktede egg eller fosterceller fra provoserte aborter, men satse på forskning på stamceller fra fødte individer.
- at assistert befruktning skal tilbys, og at det skal befruktes like mange egg som skal benyttes i behandlingen.
- at det ved assistert befruktning skal være forbudt å undersøke de genetiske egenskapene hos befruktede egg for å velge ut embryoer med de egenskapene en ønsker (preimplantasjonsdiagnostikk).
- lovfeste forbud mot gendoping og genterapi som har som formål å endre eller forbedre menneskers egenskaper, og derfor ikke tillate CRISPR-metoden.
- videreføre et generelt forbud mot å skape genetiske endringer som går i arv til kommende generasjoner. Forbudet mot behandling med genterapi på befruktede egg og behandling som kan medføre genetiske endringer i kjønnsceller må opprettholdes.
- ikke tillate mitokondriedonasjon⁶.
- opprettholde forbud mot bruk av genetisk informasjon i forsikringssammenheng.
- ikke tillate aktiv dødshjelp.
- at tilbud om aktiv livshjelp, smertelindring og omsorg til personer i avslutningsfasen av livet, for eksempel gjennom hospiceplasser eller ambulante team, skal være tilgjengelig for alle som trenger det.
- utrede bedre finansieringsordninger for utbygging og drift av hospice i Norge.
- øke bevisstheten hos helsepersonell om å ivareta pasienters åndelige behov og jobbe for at døende pasienter skal ha gode muligheter for samtale med prest eller annet trospersonell i henhold til deres eget livssyn.
- ha en sterkere vektlegging av omsorg og respekt ved livets slutt i grunn- og videreutdanningen av helsepersonell.
- legge til rette for at fastlegene kan gjennomføre hjemmebesøk hos alvorlig syke og døende pasienter, og etablere en takstordning for dette.
- stimulere til bred kompetanseheving om palliasjon blant helsepersonell i kommunehelsetjenesten.
- sørge for et helhetlig og individuelt tilpasset tilbud til alvorlig syke og døende barn, herunder sikre familien tilgang til koordinator, uavhengig av barnets diagnose.

⁶ Mitokondriedonasjon er en form for assistert befruktning der cellekjernen fra morens eggcelle settes inn i et kjerneløst egg med friske mitokondrier, donert fra en annen kvinne.

Sterkere fellesskap

KRISTELIG FOLKEPARTIS MÅL er et sterkere fellesskap med tillit mellom borgerne, trygghet og tilhørighet til noen felles verdier og mål. Et slikt fellesskap kan bare bygges nedenfra, gjennom å finne en god balanse mellom frihet og personlig ansvar, beskytte de naturlige fellesskapene som mennesker selv lager og invitere alle borgere til aktiv deltakelse og samfunnsansvar. Fellesskapet styrkes når enkeltmennesker vises tillit og får ta ansvar, når familien, naboskap og lokalsamfunn bevares og når sivilsamfunnet anerkjennes som en viktig aktør i fellesskapet. Tillit og trygghet bygges når vi tar vare på et samfunn med små sosiale forskjeller.

VÅRE FELLESSKAP er under press. Flere utviklingstrekk kan tyde på at samfunnets sosiale kapital, det vil si de sosiale nettverkene, tilliten til hverandre og deltakelse i samfunnet, er synkende. Mange har erfart ensomhet og brutte relasjoner. 4 av 10 barn opplever at familien brytes opp. I dugnadens hjemland bidrar stadig færre med frivillig innsats. Særlig bekymringsfull er minoritetsbefolkningens lave deltakelse i frivillighet og andre viktige fellesskapsarenaer. De sosiale forskjellene i samfunnet er økende, og flere opplever uro og utrygghet. Deltakelsen i og tiltroen til vårt folkestyre har vært synkende over mange år. Alt dette er symptomer på svekket fellesskap.

KRISTENDEMOKRATER ser på samfunnet som en organisk helhet som er bygget opp av ulike grupper og fellesskap, der de ulike delene har et ansvar for hverandre. Enkeltpersoner, familier og andre naturlige fellesskap skal beholde sin makt over beslutninger som bare angår dem selv. Staten og andre politiske autoriteter skal respektere de naturlige fellesskapenes selvstyre, men kan tre inn som støtte når disse trenger samfunnets hjelp for å fungere eller få dekket sine grunnleggende behov. Kristendemokrater vektlegger at makten i samfunnet skal spres på flere hender, og legges så nær dem det gjelder som mulig.

KRISTENDEMOKRATER ser på mennesket som et fellesskapsvesen som bare kan realisere sitt potensial i samspill med andre. Som kristendemokrater er vi derfor kritiske til en individualisme som vektlegger frihet på bekostning av medmennesker og fellesskap. Enhver skal ikke være sin egen lykkes smed. Samtidig protesterer vi mot en tenkning som først og fremst betrakter mennesket som del av et kollektiv. Enkeltmennesker skal ha stor frihet og stort ansvar.

NORGE preges av stadig større mangfold – både kulturelt og religiøst. Det beriker og utfordrer fellesskapet. Som kristendemokrater vil vi bevare mangfoldet og beskytte retten til å leve, tenke og tro forskjellig. Alle mennesker er skapt forskjellige, med frihet til og ansvar for å velge selv hvordan vi vil leve våre liv. Vår evne til å tåle meningsmangfoldet tester våre demokratiske ryggmargsreflekser.

SAMTIDIG må vi skape et fellesskap ut av mangfoldet. Vi trenger noe som binder samfunnet sammen og skaper en tilhørighet til et «vi» på tvers av alle forskjellene. Vårt fellesskap hviler på en kristen og humanistisk kulturarv og noen universelle verdier vi må hegne om. Likeverd, solidaritet, menneskeretter, folkestyre og rettsstat er eksempler på verdier som er bygd opp gjennom generasjoner og som vårt fellesskap må samles om.

Mer tid og valgfrihet for familiene

Mennesket er skapt til å leve i fellesskap. Familien er det første og for mange det viktigste av alle fellesskapene man gjennom livet blir en del av. For barn er familien den mest grunnleggende arenaen for tilhørighet, nærhet og fellesskap. Stabile og trygge familier gir trygge barn som vokser opp til å bli trygge voksne. Et samfunn som er bra for barna, er et samfunn som er bra for alle. KrF mener derfor at samfunnet skal bygges på barnas premisser.

Familiepolitikken skal støtte opp om familielivet og gi familiene muligheten til å organisere sine egne liv. Det bør ligge tungtveiende argumenter til grunn når politikken blander seg inn i familienes frihet til selv å styre sin egen hverdag. Når barn lever under forhold som kan skade deres helse og utvikling, må imidlertid samfunnet gripe inn.

Fleksibilitet og valgfrihet

Barn er forskjellige, og det krever ulike løsninger på organiseringen av familielivet. De fleste småbarnsforeldre ønsker å kombinere arbeid og familieliv. For familiene er det derfor avgjørende med et godt barnehagetilbud og at arbeidsgiver legger til rette for fleksibilitet på arbeidsplassen. Noen småbarnsforeldre ønsker å jobbe noe mindre når barna er små, og KrF vil legge til rette for dette. Småbarnsforeldre som i dag har en fulltidsstilling, må sikres en lovfestet rett til å midlertidig gå ned til 80 prosent stilling.

Kontantstøtten har i 15 år sikret småbarnsfamilier større valgfrihet i hvordan de vil organisere omsorgen for egne barn under 3 år. KrF mener kontantstøtten er viktig for å sikre fleksibilitet i familielivet, og vil innrette kontantstøtten slik at den treffer småbarnsforeldre der behovet er størst.

KrF vil øke kontantstøtten for barn mellom 1 og 2 år og foreslår følgende andre endringer:

- KrF vil i denne perioden arbeide for å utvide kontantstøtten med 3 måneder, til totalt 14 måneder.
- KrF vil at én dag i barnehage kun skal føre til trekk i én dags kontantstøtte.
- Minoritetsforeldre uten tilstrekkelige norskkunnskaper som mottar kontantstøtte skal få norskopplæring der det legges til rette for barnepass, uten å få trekk i kontantstøtten.
- Fosterhjem må kunne benytte kontantstøtte.

Da kan foreldre enklere finne de beste løsningene, og valgfriheten for familiene sikres.

Foreldrepermisjon

Foreldrepermisjonen er et viktig virkemiddel for at foreldre kan være hjemme med barnet det første året etter fødsel. Det er viktig for KrF å gi begge foreldrene reell mulighet til å ta ut foreldrepermisjon. KrF mener derfor det er viktig å sikre foreldrene mulighet til å fordele permisjonen mellom seg uavhengig av holdninger i omgivelsene.

Mange foreldre opplever at det er vanskelig å få nok tid til å være sammen med egne barn og finne en god balanse mellom arbeidsliv og familieliv. Dette gjelder familier med barn i alle aldre. KrF vil derfor gjøre hverdagen enklere ved over tid å utvide foreldrepengeperioden og gjøre den mer fleksibel, slik at uttak av den økte permisjonstiden kan fordeles utover et lengre tidsrom enn i dag.

KrF foreslår at ved 100 prosent lønn økes den totale lengden med 4 uker til 53 uker, mens ved 80 prosent lønn utvides permisjonen med 5 uker til 64 uker. Kvotene økes til 14 uker for hver av foreldrene og 3 uker før fødsel til mor. Den økte permisjonstiden kan tas ut frem til barnet fyller 10 år.

Studenter og andre som av ulike grunner ikke er i arbeid når de blir foreldre kommer i dag uforholdsmessig dårlig ut økonomisk. Dårlige økonomiske betingelser gjør at det er vanskeligere å være foreldre i situasjoner uten fast inntekt. KrF mener de store forskjellene mellom foreldre i og utenfor arbeidslivet er uakseptable, og vi vil derfor erstatte dagens engangsstønad med en ordning der alle har rett til et minimum av foreldrepenger med utgangspunkt i 2 G (p.t. kr 185 152) i folketrygden. Beløpet må utbetales månedlig, og det må være ulike satser der forsørgersituasjonen tillegges vekt.

Retten til foreldrepenger er i dag knyttet til kvinners inntekt i form av lønn eller tilsvarende i seks av de ti siste månedene. Det betyr at dersom de for eksempel er hjemme med barnet noen måneder utover foreldrepermisjonstiden, kan de miste retten til ny foreldrepermisjon med neste barn. KrF mener dette slår urettferdig ut for mange som får barn med korte mellomrom, og vil derfor at alle foreldre må få beholde retten til foreldrepenger som ved forrige barn når det er mindre enn to år mellom fødslene.

Barnetrygd

KrF vil beholde barnetrygden som en ordning for alle med barn. Barnetrygden har ikke blitt prisjustert på svært mange år og blir derfor stadig mindre verdt. KrF mener det er viktig å beholde barnetrygden og styrke den ved å prisjustere den. KrF vil at barnetrygden økes betydelig for alle, men skattlegges. På denne måten vil de med lave inntekter og lav skatteprosent sitte igjen med mer enn i dag, mens de som har høy inntekt og betaler mye skatt vil få noe mindre totalt sett. Ordningen vil med dette i større grad virke sosialt utjevne. Barnetrygd skal ikke regnes med i grunnlaget for beregning av ytelser etter lov om sosiale tjenester og lov om bostøtte. *For mer om bekjempelse av barnefattigdom, se kapittelet «Kamp mot utenforskapet».*

Ekteskap og samliv

Ekteskapet er en grunnleggende og viktig ordning i vårt samfunn. Ekteskapet som ordning mellom mann og kvinne har dype røtter i tro og tradisjon, og familien er det mest grunnleggende fellesskapet i samfunnet. KrF vil løfte frem ekteskapet mellom en mann og en kvinne som en god og stabil ramme rundt barns oppvekst. Ekteskapet er den samlivsformen som legger best til rette for et forpliktende samliv. KrF anerkjenner at mennesker er ulike og respekterer at de tar ulike valg for sine liv. KrF har også et ansvar for å sikre andre former for forpliktende samliv mellom to voksne og ivareta barn og voksnes juridiske rettigheter uavhengig av samlivsform.

Barn og foreldreskap

FNs barnekonvensjon understreker at barn har rett til å kjenne sine foreldre og få omsorg fra dem. Lovverket skal som norm ikke ta den rettigheten bort. Ikke alle barn har mulighet til å få omsorg fra sine foreldre og da har samfunnet en plikt til å sikre gode omsorgsløsninger for barna. Barnets beste skal ligge til grunn. KrF vil jobbe for et lovverk som bygger på prinsippet om at alle barn har rett til både en mor og en far, og i utgangspunktet bør få vokse opp med disse. Det må settes rammer for assistert befruktning og adopsjon som sikrer at barnet både får en far og en mor, og kan bli kjent med sitt biologiske opphav.

Surrogati innebærer at man åpner for kjøp og salg av barn, og leie eller utlån av kvinnekroppen, på en måte som nærmer seg menneskehandel. KrF vil derfor opprettholde forbudet mot surrogati, og også forby denne måten å få barn på fra utlandet til voksne registrert bosatt i Norge.

Adopsjon

Ved adopsjon må samfunnet legge til rette for mest mulig optimale oppvekstvilkår for barnet. Prosedyrene ved adopsjon fra utlandet må forbedres og ta kortere tid, og det bør legges til rette for flere adopsjoner enn i dag. Adopsjonsstøtten må økes til 2 G. Tilbud

om veiledning og oppfølging av adopterte barn må styrkes. KrF vil fortsatt sikre rett til bruk av kontantstøtteordningen inntil barnet begynner på skolen.

Familie, foreldre og samlivsbrudd

Samlivsbrudd er ofte smertefullt for alle som er involvert, ikke minst barna. KrF vil øke satsingen på samlivstiltak og foreldreveiledning, i nært samarbeid med ideelle aktører. Familievernet må gis ressurser til å drive mer forebyggende arbeid for å redusere risikoen for samlivsbrudd og styrke muligheten for godt foreldresamarbeid i etterkant av et brudd.

Samværsreglene bør utformes slik at de demper konflikter og i størst mulig grad legger til rette for samvær. Barn er ulike og har ulike behov. Deres ønsker for samvær bør i stor grad vektlegges i en fordeling mellom foreldrene.

KrF ønsker en familieveiledningsreform der følgende elementer er inkludert:

- Styrking av tilbudet om parterapi/familieterapi og gjøre dette til en lovbestemt rett innen tre uker, slik ordningen er for meklings ved samlivsbrudd.
- I alle kommuner skal det aktivt tilbys til alle:
 - Foreldreveiledningskurs ved første barn
 - Samlivskurs etter ti års registrert samliv
 - Tenåringsforeldrekurs
- Obligatorisk foreldreveiledningskurs for nyankomne asylsøkere og flyktninger.
- Oppretting av «lavterskel» familieteam i alle kommuner.
- Undervisning om relasjoner og samliv må styrkes i ungdomsskolen.

Aleneforeldre

KrF ønsker å styrke rettighetene til enslige forsørgere. Som aleneforsørger bør man ha prioritet i barnehageopptak. Det bør støttes opp under gode avlastningsordninger. KrF vil gi en lovfestet rett til enslige forsørgere med barn under skolealder om å slippe nattarbeid.

Trygg barndom

Når barn ikke har det bra i hjemmet, er samfunnet nødt til å gripe inn. KrF vil øke kompetansen og trappe opp støtten til helsestasjonene og til barnevernet, slik at de er i stand til å gi hjelp på et så tidlig tidspunkt som mulig og ta tak i problemene før de blir for store. KrF vil arbeide for økt behandlingsskapitet i det kommunale barnevernet, nok fosterhjemsplaser og institusjonsplaser til å gi alle barn et tilbud tilpasset den enkeltes behov, nok kapasitet i fylkesnemndene til å sikre rask saksbehandling, bedre tilsyn, opplæring og veiledning for fosterhjem, samt rett til ettervern.

Fosterforeldre/beredskapsforeldre spiller en avgjørende rolle for barn som ikke kan bo i egen familie. Det må primært satses på å hente ut ressursene som finnes i familie og nettverk. Det er et sterkt behov for å rekruttere flere fosterforeldre, og de må sikres bedre rammevilkår.

KrF mener samfunnet må lytte til barns beskrivelse av egne behov, og vil sikre barns medbestemmelse i saker som angår dem.

For å sikre nødvendig grensesetting bør barnevernet gis flere virkemidler overfor ungdom under den kriminelle lavalder som begår gjentatt alvorlig kriminalitet. Barnevernet opptrer i slike sammenhenger på vegne av foresatte. Når ungdom er plassert i institusjon på grunn av sin adferd, bør barnevernet ha anledning til å holde ungdommen tilbake med tvang, og til å føre kontroll med rusmisbruk og besøk i institusjonen.

Vold mot barn, eller å være vitne til vold i hjemmet, er alltid alvorlig. Når volden skjer i barnets hjem, blir skaden ofte større fordi overgrepet skjer på det som skulle være en trygg arena, og det tar ofte lang tid å oppdage. KrF vil øke innsatsen mot vold i nære

relasjoner, og gi bedre hjelp til barn som er utsatt for overgrep. Tiltakene må være tverrfaglige og finansieringen langsiktig.

KrF vil

- øke foreldrepermisjonen med fire uker ved 100 prosent lønn og fem uker ved 80 prosent lønn, og at den økte permisjonstiden kan tas ut frem til barnet fyller 10 år.
- øke kvotene til 14 uker for hver av foreldrene og 3 uker før fødsel til mor.
- sikre alle fedre rett til to ukers lønnet permisjon ved fødsel eller omsorgsovertakelse.
- at studenter som blir foreldre må sikres gode og fleksible permisjonsordninger, slik at foreldrepermisjon kan tas ut når det passer studentene best.
- gi foreldre som får barn med mindre enn 2 års mellomrom minst like mye foreldrepenger i den andre som i den første foreldrepermisjonen.
- at antallet ekstrauger med foreldrepenger ved flerlingfødsler utvides, og sikre at foreldrene kan være hjemme samtidig lenger enn i dag.
- at selvstendig næringsdrivende må få like gode rettigheter i forbindelse med svangerskap og fødsel som lønnsinntakere.
- endre reglene for foreldrepenger slik at kvinner som lå an til å fullføre opptjeningsperioden på 6 måneder, men blir avbrutt på grunn av prematur fødsel likevel får rett på foreldrepenger.
- øke kontantstøtten for barn mellom 1 og 2 år.
- at fosterhjem må få muligheten til å bruke kontantstøtte.
- at minoritetsforeldre uten tilstrekkelige norskkunnskaper som mottar kontantstøtte skal få tilbud om språkopplæring der det legges til rette for barnepass, uten at kontantstøtten reduseres.
- sikre en lovfestet rett for småbarnsforeldre i full jobb til å midlertidig gå ned til 80 prosent stilling.
- sørge for at alle par får tilbud om samlivskurs og foreldreveiledningskurs ved første svangerskapskontroll.
- at helsestasjon, barnehage og andre fagmiljøer omkring småbarn informerer og veileder foreldre om barnas tilknytningsbehov.
- styrke tilbudet om parterapi/familieterapi og gjøre dette til en lovbestemt rett innen tre uker, slik ordningen er for mekling ved samlivsbrudd.
- at lovverket skal bygge på prinsippet om at alle barn har rett til både en mor og en far, og i utgangspunktet bør få vokse opp med disse. Det må settes rammer for assistert befruktning og adopsjon som sikrer at barnet både får en far og en mor, og kan bli kjent med sitt biologiske opphav. Barns beste skal ligge til grunn.
- at surrogati fortsatt skal være forbudt i Norge, og at forbudet også får virkning for norske borgere i utlandet.
- arbeide aktivt for å bekjempe den internasjonale surrogatiindustrien.
- etablere et likeverdig foreldreskap i lovverket og derfor fjerne pater est-regelen⁷.
- sørge for at barns rett til å bli hørt ivaretas i alle beslutninger og sakstyper i barnevernet og kreve at slik deltakelse dokumenteres.
- at fosterforeldre sikres likeverdige økonomiske rammevilkår.
- at fosterforeldres pensjonsvilkår skal bedres.
- at inntekten for fosterforeldre i kommunal og statlig regi skal bli pensjonsgivende.
- at hvis fosterforeldre mister inntekt/jobb, skal ikke vederlag som fosterforeldre samordnes med andre NAV-ordninger.
- at fosterhjemskontraktene skal sikre bedre rettigheter for foreldrene og sikre barnet en mer formell tilknytning til fosterhjemmet.
- at fosterfamilier med barn med funksjonsnedsettelse sikres gode og forutsigbare rammevilkår.

⁷ Pater est-regelen (fra latin «far er», egentlig kort for pater est quem nuptiae demonstrant, «den er far som ekteskapet viser») er regelen om at en fødende kvinnes ektemann antas å være far til barn født i ekteskap, med mindre han selv, moren, barnet eller tredjemann får fastslått ved dom eller troverdig erklæring at en annen er far.

- ha retningslinjer for kvalitetssikring, kontroll og begrensninger av utbytte for private aktører.
- ha en gjennomgang av bruken av tvang overfor barn i barnevernets omsorg og i fosterhjem.
- at alle flyttinger og tilbakeføringer behandles i fylkesnemnd for å hindre utilsiktede flyttinger for barn under barnevernets omsorg.
- at saksbehandlings- og utredningstjenester i hovedsak skal utføres av kommune og Bufetat, og ikke gjennom private aktører.
- ha et systematisk og bedre samarbeid mellom barnevernstjenesten og kommunehelsetjenesten/spesialisthelsetjenesten.
- at pålagte barnevernstiltak kan settes inn uten samtykke under svangerskap for å sørge for tidlig hjelp og forebygge omsorgssvikt for nyfødte.
- at barn og unge som blir plassert i fosterhjem eller institusjon så tidlig som mulig får en helsefaglig vurdering.
- lovfeste at ingen omsorgsovertakelse skal bli vedtatt uten at barnets egen familie eller nære nettverk er vurdert.
- at det skal bli enklere å forlenge fosterhjemsoppholdet etter fylte 18 år.
- sikre barnevernsbarn som trenger det ettervern frem til fylte 23 år.
- sikre ulike behandlingstilbud for personer som har utøvd vold i nære relasjoner.
- at alle grunnutdanninger og videreutdanninger som vedrører arbeid med barn, pålegges å inkludere kunnskap om seksuelle overgrep, vold og omsorgssvikt i sine fagplaner.
- at det må være et krav om relevant praksis i studier som kvalifiserer til jobb i barnevernet.

Barnehager som lar barn være barn

En god barndom varer hele livet. Mange barn har store deler av sin hverdag i barnehage. Barnehagen må derfor ha et innhold som er på barnas premisser. Barnehagen skal være et trygt og godt sted for små barn å være, et sted der barnet får utvikle seg gjennom lek, samspill og kreativ utfoldelse.

Valgfrihet for familiene

KrF mener at alle barn over 1 år må få samme rett til barnehageplass, uavhengig av når på året de er født og ved hvilken alder familien ønsker å benytte seg av barnehage tilbudet. Dette må ordnes gjennom et regelverk som gir forutsigbarhet for både foreldre og barnehager, gjennom flere opptak i året. Åpne barnehager er et viktig tilbud for familier som ikke har valgt full barnehageplass, og en god integreringsarena. Gratis kjernetid i barnehage for 3-5-åringer fra familier med lav inntekt er et viktig tilbud.

KrF mener det bør åpnes for mer fleksible barnehage tilbud etter behov. Samtidig som at åpningstider endres, er det viktig å begrense barns totale oppholdstid i barnehage gjennom en makstid. KrF er skeptisk til at samfunnet skal overta enda mer av omsorgsoppgavene fra foreldre. Det at barn skal få sove hjemme i sin egen seng er noe vi bør hegne om. KrF vil derfor ikke åpne for nattåpne barnehager. Med barnehage på natt vil også småbarnsforeldre miste et forhandlingskort mot nattarbeid. KrF vil gi en lovfestet rett til enslige forsørgere med barn under skolealder om å slippe nattarbeid.

KrF mener den inntektsgraderte foreldrebetalingssordningen bør sikre de med lavest betalingsevne lav pris, og foreldre med lav inntekt bør betale enda mindre for en barnehageplass enn i dag. Dette vil også medføre at flere enn i dag får rett til redusert pris.

Innhold i barnehagen

KrF er opptatt av verdien av den norske barnehagetradisjonen, der barndommens egenverdi og barns frie lek blir ivarettatt. Det er viktig at alle barn, uavhengig av om de går i barnehage eller ikke, tilbys et godt språktilbud. Barnehagen skal fremme barns utvikling ved å arbeide systematisk med språk, og med sosiale relasjoner. KrF vil ikke støtte en utvikling av barnehagen i skolefaglig retning. Det er viktig at barn som trenger det, får den nødvendige oppfølging, samtidig som ressurser ikke brukes på unødvendig kartlegging og byråkrati. Det skal ikke settes mål for enkeltbarnets utbytte eller pålegges mer kartlegging og dokumentasjon.

Kvalitet i barnehagen

Kvalitet i barnehagen skal sikres med nok voksne, nok barnehagelærere og derved med kompetanse og kunnskap, ikke gjennom normer for læringsutbytte og standardisering. Normer for barns utvikling skaper ikke kvalitet, og barn blir ikke bedre av å måles.

KrF mener det må innføres en bemanningsnorm og en barnehagelærernorm. Det vil sikre små barnegrupper og at personalet i barnehagen har god pedagogisk kompetanse. Det må sikres at vikarer settes inn ved sykdom, slik at ikke voksentettheten reduseres. Barnehagene må ha gode inne- og uteområder som legger til rette for variert lek og fysisk aktivitet. De yngste barna trenger små barnegrupper, de trenger å tilhøre en barnegruppe, og de trenger god tid til tilvenning.

KrF mener det er viktig å legge til rette for ulike barnehage tilbud med tanke på organisering, størrelse, pedagogisk profil og eierskap. Dette gir et viktig mangfold og valgfrihet for foreldrene til å velge det barnehage tilbudet som passer best for sitt barn.

KrF vil

- innføre en nasjonal norm for antall barn per voksne i barnehage.
- innføre en barnehagelærernorm på minst 50 prosent.
- øke rekrutteringen av barnehagelærere, og spesielt mannlige.
- at barn skal ha rett til å tilhøre en barnegruppe.
- at barnehage, helsetjeneste og barnevern skal samarbeide mer systematisk og formalisert, slik at kunnskap om vold i nære relasjoner økes og bekymringsmeldinger sendes ved mistanke om omsorgssvikt eller overgrep.
- etablere et kvalifiseringsprogram for ufaglærte i barnehagen.
- at helsestasjon, barnehage og andre fagmiljøer omkring småbarn informerer og veileder foreldre om barnas tilknytningsbehov.
- legge til rette for et variert barnehagetilbud, og at private og offentlige barnehagetilbud må gis samme offentlige tilskudd.
- innføre en ordning med søskenmoderasjon for kombinasjon av SFO og barnehage.
- gi rett til barnehageplass til barn som bor på asylmottak.
- at rammevilkårene for barnehager skal legge til rette for åpne barnehager.

En skole for hele mennesket

Skolen er samfunnets viktigste arena for læring og utvikling. KrF vil ha en skole som i samarbeid og forståelse med hjemmet, utrunder barn til å møte livet. God læring er avhengig av både faglig innhold, trivsel og rom for menneskelig dannelse og utvikling. Den gode skole oppnår lærelyst og mestring for alle elever, uavhengig av personlige forutsetninger.

KrF vil ha en skole med et bredt syn på kunnskap og kompetanse i tråd med UNESCOs fire søyler for læring⁸. Skolen skal gi læring for livet. Alle barn må bli sett og gitt mulighet til å utvikle seg og oppleve mestring. Alle elever skal oppleve å få ansvar – og oppgaver som er tilpasset deres nivå.

Det er et viktig mål at alle skal kunne lese, regne, uttrykke seg muntlig og skriftlig og kunne bruke digitale verktøy når de går ut av grunnskolen. På den måten kan de bygge sin kompetanse videre ut fra egne forutsetninger og interesser. KrF mener at skolen også skal romme kreativ utfoldelse og sosial, kulturell og etisk kompetanse. Videre skal skolen stimulere nysgjerrighet og utviklingstrang hos elevene. På den måten er skolen en arena for livslang læring. KrF vil at sosial, kulturell og etisk kompetanse må regnes med som grunnleggende ferdighet på linje med lesing, regning, mestring av digitale verktøy og evne til å uttrykke seg skriftlig og muntlig. Videre skal skolen stimulere nysgjerrighet og utviklingstrang hos elevene.

Lærerne

Det er godt dokumentert at kvaliteten i utdanningen primært er avhengig av lærerne, hvilke kvalifikasjoner og pedagogiske evner de har og hvordan de arbeider sammen med kolleger, med elever og med elevenes foreldre. Yrkesprofesjonalitet, yrkesstolthet og yrkesetikk er vesentlige faktorer i lærerrollen. Lærerne må gis tillit i utøvelsen av yrket. Omfanget av rapportering og dokumentasjon må reduseres, gjøres rasjonelt og oppleves nyttig av lærere, elever og foreldre. Slik kan tid frigjøres til lærernes primæroppgaver. Lærerne må få større anledning til å lære av hverandre gjennom å ta del i hverandres undervisning og forberedelser, på den enkelte skole og på tvers av skoler.

KrF ønsker en lærerutdanning som har faglig og pedagogisk høyt nivå, og som gir studentene kunnskap om hvordan barn lærer. Lærerutdanningen må være skolenær. Når lærerutdanningen er utvidet til en 5-årig utdanning, må det først og fremst gi rom for betydelig utvidet praksis og praksisnær pedagogikk med vekt på relasjonskompetanse, vurderingskompetanse og klasseledelse. KrF vil prioritere dette mer enn større faglig fordypning til et nivå langt over det elevene er forutsatt å lære i skolen. Det er viktig å rekruttere de rette studentene til å bli lærere – de som har et godt faglig nivå – og evner å formidle kunnskapen til elevene. KrF vil stramme inn kravene i praksisperiodene med mål om at studenter som er lite egnede for læreryrket tidlig får råd om å velge en annen utdanning.

Trygge og kompetente lærere er den viktigste nøkkelen til en god skole. I dag slutter 1 av 3 lærere i løpet av de fem første årene i yrket. Et viktig tiltak for å forhindre frafall og lærermangel er god veiledning for nyutdannede lærere. Praktisk læring og veiledning fra en erfaren kollega gjennom det første året etter endt utdanning, vil både sikre en god overgang mellom utdanning og yrke og bidra til å utvikle bedre lærere. Derfor foreslår KrF en lovfestet mentorordning for nyutdannede lærere. God klasseledelse må stimuleres gjennom lærerutdanningen, mentorordningen og en systematisk etter- og videreutdanning.

⁸ UNESCOs fire søyler for livslang læring: Elevene må lære å vite, å gjøre, å være og å leve sammen. På engelsk: Learning to know. Learning to do. Learning to live together. Learning to be.

Skoleledelse

En god skoleledelse er viktig for å ivareta både lærerne og elevene. Rektorer må sikre at skolen er en god arbeidsgiver, at skolen har systemer for å avdekke og følge opp mobbing, og stor grad av erfaringsdeling. Samtidig som at lærerne skal gis tillit, må vi sikre gode styringsverktøy som gjør at skoleeier kan sette inn gode tiltak for å møte ulike behov. KrF ønsker en satsing på videre- og etterutdanning av skoleledere og mener det bør opprettes regionale innsatsteam som kan bidra til å styrke skolenes systematiske arbeid ved langvarige resultater under gjennomsnittet i basisfag eller trivsel.

KrF vil ha en skole som er verdistyrt. Skolen skal ta flere hensyn og fylle flere mål enn det er mulig å bygge inn i måleverktøy som kan summeres opp i tallverdier og statistikk. Målstyringen har fått et omfang og skapt et byråkrati i skolen som har gått ut over lærernes tid til å følge opp elevene og forberede undervisningen og skoleledelsens tid til å drive pedagogisk utviklingsarbeid.

Verdier i skolen

De viktigste verdiene norsk skole bygger på er omtalt i skolens formålsparagraf. For KrF er det viktig at skolen skal bygge på grunnleggende verdier i vår kristne og humanistiske kulturarv. Skolens formålsparagraf og læreplanenes generelle del må i større grad gjenspeiles i fagenes læreplaner, og formidling av verdier må være en naturlig del av undervisningen i alle fag. KrF ønsker en skole der det er rom for elever som hele mennesker, og også deres ulike religioner og livssyn. Elever må ha rett til å bruke lokaler i skoletiden gratis, også til egenstyrt religiøs aktivitet. Her må elevene også kunne invitere voksne ledere utenfra som ressurspersoner uten at dette går ut over retten til lokaler. Det må fortsatt være rom for å kunne ha skolegudstjenester der dette er ønskelig, samtidig som det sikres at elever som ikke ønsker å delta på dette, må få et fullverdig alternativt opplegg.

Hjem-skole-samarbeid og sosial mobilitet

Barn presterer bedre faglig og utvikler seg bedre sosialt når det er et godt samarbeid mellom hjem og skole. Et godt skole/hjem-samarbeid bidrar til at foreldrene kan ivareta sitt ansvar for barnets oppdragelse også når barnet er på skolen. Hjem/skole-samarbeidet må bære preg av felles mål, gjensidig forpliktelse og medvirkning.

En rekke faktorer påvirker barns læring, og den enkelte elevs sannsynlighet for å lykkes i skolen er sterkt knyttet til sosial bakgrunn. Skolen kan ikke alene kompensere for sosial ulikhet, men er en av de absolutt viktigste arenaene for sosial mobilitet. KrF mener alle elever skal sikres muligheter til å lykkes i skolen. Da må grunnskolen ha en større utjevne effekt, der de som har utfordringer knyttet til sosial bakgrunn og mindre muligheter for hjelp og støtte fra foreldre eller andre, likevel får muligheter til å lykkes og bruke sine evner og ressurser. Fornyning og endring i skole må være erfarings- og kunnskapsbasert. KrF vil derfor stimulere til pedagogisk forskning og utviklingsarbeid som kan gi innsikt i hvordan vi sikrer en god grunnopplæring for alle.

Gode læringsmiljøer

Mange elever sliter med psykososiale problemer. Det er viktig at dette sees og fanges tidlig opp i skolen, både for den enkelte elevs skyld og for det totale læringsmiljøet. Skolehelsetjenesten er veldig viktig som et lavterskeltilbud for barn og unge og er en sentral del av godt forebyggende arbeid. KrF vil styrke skolen med kompetanse fra flere yrkesgrupper, som barnevernspedagoger, sosionomer, psykologer og vernepleiere, og ikke minst styrke skolehelsetjenesten. Læreren må primært kunne fokusere på å være lærer.

Opplæringsloven gir elever med særskilte behov rett til spesialundervisning. KrF vil arbeide aktivt for at elever med særskilte behov får den opplæringen de har krav på etter sakkyndig vurdering. Opplæringen skal gis av kompetente lærere og ikke av ufaglærte assistenter. Assistenter kan bidra til praktisk tilrettelegging og støtte i skolehverdagen.

Det er et mål at ingen skal grue seg til neste skoledag av frykt for å bli mobbet og oppleve krenkende atferd. KrF vil trappe opp arbeidet for at skolen skal være fri for aller typer mobbing. Det må være nulltoleranse for mobbing i skolene, og alle mobbesaker skal gripes fatt i og få konsekvenser. Det viktigste antimobbearbeidet i skolen starter med å formidle gode holdninger allerede i barnehage og på småtrinnet. Det handler om å skape et inkluderende og positivt miljø. Foreldre har også et stort ansvar. Mobbing og sosial ekskludering rammer altfor mange skolebarn, ødelegger deres oppvekst – og kan for en del få store konsekvenser også senere i livet.

KrF ønsker å utvide ordningen med mobbeombud så det blir ett i hvert fylke. Dette ombudet skal være uavhengig av skoleeierne og ha hovedsakelig to funksjoner gjennom å være:

- Et sted å henvende seg for barn og foreldre når de opplever at mobbesaker ikke blir grepet fatt i og gjort noe med fra skolens side.
- En inspirator og faglig pådriver for godt forebyggende arbeid mot mobbing på skolene.

Mobbeombudene skal altså både være en ressurs for skolene og en instans der man kan få hjelp i konkrete fastlåste saker. Mobbeombudet skal være et felles ombud for alle barn og ungdom under opplæring og utdanning i grunnskole og på videregående nivå.

Lytte til elevene

KrF mener det er viktig at elevene blir hørt og kan påvirke sin egen hverdag. Elevråd bidrar til demokratiopplæring og sikrer et godt bindeledd mellom skoleledelse og elevene. Elevråd må sikres tid til å gjennomføre møter og informere elevene.

Norsk språk

Gode kunnskaper og ferdigheter i norsk språk er vesentlig for å fungere godt i arbeids- og samfunnsliv. Språk er en vesentlig del av ens identitet. Alle norske elever skal beherske norsk skriftlig og muntlig når de går ut av grunnskolen.

Undervisningen i sidemål må fortsette for å sikre at vi har to likestilte målformer også videre. KrF mener elevene må introduseres for sidemål tidligere i skoleløpet enn det som er tilfelle i dag. KrF vil sikre to likestilte målformer gjennom undervisning og vurdering.

KrF vil

- sikre læreres mulighet for etter- og videreutdanning.
- redusere omfanget av rapportering og dokumentasjon slik at lærerne kan bruke mer tid på elevene og på å forberede undervisningen og skoleledere på å drive pedagogisk utviklingsarbeid.
- sørge for at lærerutdanningen gir god kompetanse både i bokmål og nynorsk.
- ha kompetanse fra flere yrkesgrupper inn i skolen, slik at læreren kan fokusere på å være pedagog.
- redusere antall konkrete kompetansemål som hver elev skal vurderes etter.
- at det må settes av nok tid for lærere til å gjennomføre utviklingssamtaler, foreldremøter osv.
- i større grad bruke praksisveiledernes kompetanse og erfaring inn i selve lærerutdanningen.
- innføre krav om at rektorer skal inneha både pedagogisk kompetanse og lederkompetanse.
- sikre etter- og videreutdanning for skoleledelse.
- innføre krav til at rådgiver har kompetanse innenfor rådgivning og at samarbeidet mellom ungdomsskole og videregående skole styrkes. Rådgivere i skolen sikres betydelig mer tid til å holde seg oppdatert på utviklingen innen utdanningsvalg og i yrkeslivet.
- innføre en norm for antall helsesøstre per elev, både i grunnskolen og i videregående skole.

- legge til rette for et aktivt elevdemokrati, og videreutvikle dette til en læringsarena for samfunnsdeltakelse og medansvar.
- opprette regionale innsatsteam som kan bidra til å styrke skolenes systematiske arbeid ved langvarige resultater under gjennomsnittet i basisfag eller trivsel.
- opprette et mobbeombud i alle fylker.
- innføre tegnspråk/tegn-til-tale som valgfag i ungdoms- og videregående skole.

Grunnskolen

For å sikre alle elever en god start på skolegangen må undervisningen i de laveste klassetrinnene styrkes. Tidlig innsats er avgjørende for å fange opp elever som sliter faglig tidlig, og vil på lang sikt hindre stor bruk av spesialundervisning og at elever dropper ut av skolen. Undervisningen må så langt som mulig være individuelt tilpasset. For å sikre tidlig innsats må læreren få mer tid til å se og følge opp hver enkelt elev. KrF vil legge til rette for færre elever per lærer. Vi vil innføre en nasjonal norm for lærertetthet for hele grunnskolen, der vi gjennom en 4-årig opptrappingsplan sikrer maksimalt 15 elever per lærer i 1.-4. trinn og maksimalt 20 elever per lærer i 5.-10. trinn. En lovfestet minstenorm for lærertetthet sikrer at de samlede lærerressursene står i forhold til antall elever på skolen, uansett bostedskommune. Lærerne er skolens viktigste ressurs, og KrF vil at barn, uansett hvor i landet de bor, skal sikres likere tilgang på denne ressursen.

Skolen må legge bedre til rette for praktiske fag og praksisretting av teoretiske fag. Dette er spesielt viktig på ungdomstrinnet som har hatt for få muligheter til en variert undervisning som sikrer ungdom grunnleggende ferdigheter til en yrkesfaglig skolegang.

KrF mener skolen i større grad må tilpasses elevene. Alle elever bør ha mulighet til å ta enkeltfag på et høyere nivå, og få undervisning i faget.

En kartlegging av elevenes ferdigheter er nødvendig for å kunne arbeide systematisk med å heve kvaliteten på skolens innhold. Fokus på rangering mellom skoler tar for stor oppmerksomhet, og har gitt uheldige utslag. KrF vil beholde karakterer i ungdomsskolen, men avviser karakterer i barneskolen.

KrF vil

- bruke ressursene på kvalitet og innhold fremfor flere skoletimer.
- innføre sosial, kulturell og etisk kompetanse som en grunnleggende ferdighet i skolen.
- at nye krav til lærerutdanningen ikke skal ha tilbakevirkende kraft.
- øke voksnettheten i skolen slik at den enkelte lærer får mer tid med elevene, og innføre en nasjonal norm for lærertetthet.
- sørge for at elever med særskilte behov får nødvendig spesialpedagogisk hjelp.
- øke bruken av newtonrom, videreutvikle og styrke vitensentrene, og etablere et eget realfagsprogram som kan vekke nysgjerrighet for å motivere flere til å velge disse fagene.
- styrke seksualundervisningen, og benytte eksterne aktører som skolehelsetjenesten i undervisningen.
- introdusere sidemål på mellomtrinnet.
- at skolen skal drive aktiv verdiformidling i tråd med formålsparagrafen i opplæringsloven.
- styrke svømmeundervisningen på lave klassetrinn. Elever som ikke har nådd et minimum av svømmeferdighet ved utgangen av 4. klasse gis rett til ekstra opplæring.

- holde kampen mot mobbing og krenkende atferd høyt på den politiske dagsordenen, og ha en løpende vurdering av omfanget og effekten av de tiltakene som settes inn for å sikre nulltoleranse mot mobbing.
- innføre et undervisningsopplegg kalt «Livsmestring» med temaer som personlig økonomi, samlivslære og kommunikasjon i nære relasjoner.
- gi et godt SFO-tilbud, der frivillige og ideelle organisasjoner slippes til for å gi et tilbud med større bredde og variasjon.
- tilby elever med kort botid i landet rett på kurs/sommerskole de tre første årene etter startet skolegang.
- tilby elever som ønsker det kurs/sommerskole i overgangen mellom 10. klasse og videregående skole.
- at det i hele grunnskolen legges til rette for mer praktisk læring og at det undervises mer praktisk teori.
- at 2. fremmedspråk skal inngå som valgfag, og åpne for å kunne tilby 2. fremmedspråk fra mellomtrinnet.
- innføre en norm for antall elever per helsesøster i tråd med Helsedirektoratets anbefaling.
- gi skolene større handlefrihet innenfor gratisprinsippet slik at skolen kan dra på leirskole, turer og organisere aktiviteter utenfor skolen, og bidra til at det opprettes økonomiske støtteordninger som sikrer at alle kan delta.
- at KRLE-undervisningens vektlegging av ulike religioner skal ta hensyn til både de ulike religionenes utbredelse i den norske befolkningen som helhet og lokalt i klassen. Om lag halvparten av undervisningen skal være om kristendom.
- legge til rette for at elever skal få delta i skolegudstjenester og andre aktiviteter som formidler menneskers tro og kulturarv.
- at en modul om KRLE skal være obligatorisk i lærerutdanningen – både som grunnlag for undervisning i KRLE, og som forutsetning for å bedre forstå elever med ulike bakgrunner.
- beholde, og ved behov utvide, ordningen med rentefrie lån til kommunene til vedlikehold av eksisterende og bygging av nye skolebygg.
- bedre mulighetene for å ta fag fra et høyere klassetrinn og vgs.-fag i ungdomsskolen.
- legge til rette for praktisk yrkesdeltakelse for elever som etter ungdomsskolen ikke er klare for ytterligere skolegang.
- at nasjonale prøver skal være et verktøy for utvikling av skolen til nytte for lærere, elever, ledelse og skoleeiere.
- gi tilbud om en mindre teoritung og mer praktisk rettet undervisning i ungdomsskolen for elever som sliter, i kombinasjon med anledning til å bruke et år ekstra på videregående utdanning.
- gi foreldre tilbud om kurs og skoling som kan gi bedre forutsetninger for å følge opp barnas utvikling i skolen.
- øke kompetansen i bruk av digitale verktøy i undervisningen.
- gi alle elever rett til undervisning på sin målform gjennom hele grunnskolen.
- innføre «Friluftssekken» som et tilbud til alle kommuner.
- arbeide for at det avsettes midler på statsbudsjettene til rentefrie lån for bygging av nye svømmeanlegg og opprustning av eksisterende anlegg.
- at det skal være mulig å dele inn elever etter nivå i enkelte temaer for å gi tilpasset undervisning.

Videregående opplæring

Målet for den videregående opplæringen skal være å forberede elevene for videre utdanning eller arbeidsliv. Opplæringen skal ha høy kvalitet, være bygget på næringslivets behov for kunnskap og kompetanse, og være tilpasset den enkelte elevs behov.

Yrkesfagløft

KrF mener det må tas store grep for å hindre at elever faller ut av videregående skole. Utfordringen er spesielt stor på yrkesfaglig utdanning, og vi ønsker derfor et yrkesfagløft og endringer i utdanningssystemet. Relevans og motivasjon er nøkkelfaktorer, og for mange yrkesfagelever opplever undervisningen som teoritung og lite relevant. Altfor mange blir også gående uten lærlingplass etter to års skolegang.

Samfunnet er i endring, og skolen må bli bedre på å utnytte teknologi og kompetanse for å bedre elevenes læringsutbytte. Yrkesfaglige utdanninger vil bare bli viktigere i tiden fremover, og KrF ønsker derfor et yrkesfagløft. Læreplanene i fellesfagene må i større grad tilpasses yrkesfagene, og knyttes tettere til den praktiske læringen. Det må legges til rette for spesialisering tidligere i utdanningsløpet, og tilbudsstrukturen må tilpasses kompetansebehovet i arbeidslivet. Yrkesfaglærerne må få tilbud om etter- og videreutdanning, hospitering i arbeidslivet, og nødvendig pedagogisk utdanning. De som ønsker det, bør også få mulighet til etterutdanning som gir undervisningskompetanse i fellesfagene. Praksisbrev må sikres som et alternativ for elever som ikke er motivert for å følge ordinært utdanningsløp, og målet må være at også disse elevene til slutt oppnår et fullverdig fagbrev.

Det er avgjørende at en evner å lage en tilbudsstruktur ved videregående skoler som er relevante for arbeid- og næringslivet. Da må dialogene med nærings- og arbeidslivet styrkes.

Flere må fullføre videregående skole

Oppfølgingen av elever som er i faresonen for å droppe ut må bli bedre, blant annet ved å opprette innsatsteam på hver videregående skole for å følge opp elevene og hjelpe dem tilbake til skolehverdagen.

Elever uten tilstrekkelig faglig grunnlag etter ungdomsskolen må tilbys et alternativt løp i videregående – med et forberedende år eller fagene fordelt på et år ekstra. Elever med liten motivasjon for en teoritung skolehverdag bør også ha mulighet for å kombinere lærlingplass og skole gjennom hele videregående. Noen elever bør kunne få tilbud om et år med arbeidspraksis før de eventuelt begynner på videregående. Det er ønskelig at dette skjer i regi av skolen i samarbeid med lokalt næringsliv og ikke gjennom NAV, for å opprettholde elevens tilknytning til skolen. Denne muligheten må også inkludere elever med utviklingshemming og elever med redusert arbeidsevne på grunn av kognitive utfordringer, forskjellige syndrom eller annet som påvirker deres evne til å nyttiggjøre seg et vanlig skoleløp. Dette alternative opplegget må være tilpasset deres muligheter til læring og behov for praksis og veiledning.

Det er viktig å veilede og motivere elever i ungdomsskolen til å velge riktig videregående skole, for slik å hindre senere frafall. Rådgivningstjenesten i skolen – både i ungdomsskolen og i videregående, må styrkes.

Det er et mål at elevene ikke får altfor lang reisevei til videregående. Elever som bor på hybel har større sannsynlighet for å ikke fullføre videregående. Fylkeskommunens inntektsgrunnlag bør ha et kriterium som gjør at det er mulig å opprettholde en struktur der flest mulig elever i videregående skole kan bo hjemme, spesielt det første året.

KrF mener dagens regelverk og fraværsgrense i videregående skole bør endres. Det må fortsatt være en fraværsgrense, men regelverket må ikke være for rigid, spesielt med tanke på krav til legeerklæring ved kortvarig fravær. Det må være rom for at rektor kan bruke skjønn, for eksempel i forbindelse med kjøreopplæring. KrF vil jobbe for bedre rutiner ved fravær slik at skulk fanges opp, og at sårbare elever får oppfølging.

KrF vil

- gi elever uten tilstrekkelig faglig grunnlag etter ungdomsskolen mulighet til et alternativt løp i form av et forberedende år, fagene fordelt på flere år, et praksisår før start på videregående skole eller en kombinasjon av læreplass og skole gjennom hele videregående-løpet.
- vurdere om videregående skole bør få ansvaret for å skaffe lærlingplasser og formidle plasser fra lærebedrifter til elevene.
- at videregående skole skal ha oppfølgingsansvar for elevene også i lærlingtida, inkludert kontakt med lærebedrift og nødvendig oppfølging.
- at fellesfagene på yrkesforberedende utdanningsprogrammer blir mer praktisk orientert.
- øke lærlingtilskuddet til et beløp som tilsvarer kostnaden ved en skoleplass i videregående.
- at for å være med i offentlige anbud, skal det skal være krav om enten å ha lærlinger i bedriften eller at bedriften kan godtgjøre tilstrekkelig innsats for å skaffe dette.
- sikre tilgang til utstyr og verktøy tilsvarende det elevene vil møte i yrkeslivet.
- legge spesielt til rette for etter- og videreutdanning for lærere i yrkesfaglige utdanningsprogrammer.
- legge til rette for at lærere på yrkesfag kan få etterutdanning som også gir undervisningskompetanse i fellesfagene.
- at retten til videregående opplæring må utvides, slik at de som har fullført et yrkesfaglig utdanningsprogram, har rett til påbygging til generell studiekompetanse.
- at undervisningsmateriell for elever med nedsatt funksjonsevne skal foreligge til skolestart.
- at arbeid mot mobbing, voldsbruk og diskriminering må innarbeides i undervisningen.
- at skoleeier skal ha ansvar for at elever i videregående skole har tilgang til helsesøster.
- følge opp dem som ikke møter opp til skolestart, blant annet for å avdekke mistanker om tvangsekteskap.
- at alle videregående skoler skal ha innsatsteam som kan følge opp elever som står i fare for å falle ut av videregående.
- styrke PP-tjenesten og gi dem rammer for å arbeide både individrettet og systemrettet.
- innføre en frafallspott sentralt som skoler, kommuner, fylkeskommuner og andre kan søke tilskudd til gode prosjekter for å hindre at elever dropper ut av skolen.
- utvide bruken av lære kandidatordningen, for å sikre dem som trenger det et kompetansebevis på et lavere nivå enn fagbrevet og dermed hindre frafall.
- fjerne aldersgrensen for rett til videregående og 5-årsgrensen for retten til å fullføre.
- at det for voksne elever uten fullført videregående skole etableres samarbeid med NAV for å sikre finansiering og gjennomføringsprogresjon for disse.
- at rådgivningstjenesten, karriereveiledningen og samarbeidet mellom ungdomsskolen og videregående skole må styrkes.
- at også lærlinger må få tilbud om rådgivning.
- videreutvikle TAF-ordningen (teknisk allmenne fag), og sikre at TAF-elever får ha elevstatus de to første årene av utdanningsløpet.
- legge forholdene bedre til rette for teoristerke elever, blant annet gjennom å gjøre mer kjent muligheten til å ta fag/kurs på høyere nivåer.
- videreutvikle entreprenørskap i skolen.
- sikre muligheten for å ta opp fag på ny i ordinær videregående skole eller eksempelvis i sommerskole.
- legge til rette for et bedre samarbeid mellom videregående skoler og universiteter/høyskoler for å sikre en sømløs overgang til høyere utdanning for elever med tilretteleggingsbehov.

- at landslinjene må sikres fullfinansiering av staten, samtidig som man har en gjennomgang av behovet for antall landslinjer innenfor de ulike fagfeltene.
- sikre at utvekslingsorganisasjoner som opererer i Norge blir underlagt strenge kvalitetskrav på innhold i programmet og oppfølging av elevene før, under og etter utvekslingen.
- sikre alle elever mulighet til utveksling og at systemet for godkjenning av utdanningsår blir lettere.
- beholde, og ved behov utvide, ordningen med rentefrie lån til fylkeskommunene til vedlikehold av eksisterende og bygging av nye skolebygg.
- stille krav til fylkeskommunene om årlig kartlegging av behovet for lærlinger for å sikre riktig dimensjonering av studietilbudet.

Friskoler

Friskoler godkjent ut fra alternativ pedagogikk eller religiøst grunnlag utgjør et viktig alternativ og supplement til den offentlige skolen. Foreldre må ha rett til å velge en annen skoletype for barna sine enn det som det offentlige tilbyr. Dette handler blant annet om retten til å velge oppdragelse i tråd med egen overbevisning. KrF vil ha en formålsstyrt friskolelov som legger til rette for skoler med alternativ pedagogikk, livssynsmessig grunnlag eller skoler med en spesiell egenart som representerer et alternativ til den offentlige skolen.

Det er viktig at friskolene sikres gode arbeidsvilkår og kan ha et økonomisk fundament på nivå med offentlige skoler. Alle kostnader, også hus- og investeringskostnader, må legges til grunn for tilskuddsberegningen. Friskolene må fortsatt sikres retten til å ansette pedagogisk personale som står inne for den enkelte skoles egenart.

KrF vil

- sikre retten til å starte og drive friskoler basert på alternativ pedagogikk eller livssyn.
- ha en formålsstyrt friskolelov.
- øke driftstilskuddet til friskoler.
- innarbeide huskostnader og investeringskostnader i tilskuddsgrunnlaget.
- ikke åpne for at det skal kunne tas ut utbytte fra friskoler som mottar statstilskudd etter friskoleloven.

Et fremtidsrettet kunnskapssamfunn

Høyere utdanning handler om å danne og utdanne fremtidens innbyggere. For å sikre fremtidig utvikling og verdiskaping, vil KrF prioritere investering i kunnskap og forskning. KrF vil sikre kvaliteten i høyere utdanning ved å øke grunnbevilgningene til utdanningsinstitusjonene. Skal Norge i fremtiden være et konkurransedyktig kunnskapssamfunn, må vi satse på forskning. KrF ønsker å bygge høyere utdanning på den universitets- og høyskolestrukturen som er etablert. Kunnskap og kompetanse trengs i alle deler av landet. Det er et offentlig ansvar å sikre lik rett til utdanning for alle.

Mange bedrifter skal levere produkter/tjenester i et globalisert marked. Derfor må høyere utdanning legge til rette for en større grad av internasjonal utveksling av kunnskap, studenter og ansatte. KrF mener det bør legges bedre til rette for at en større andel av norske studenter tar helgrads og delgrads studieopphold i utlandet. Vi ønsker en sterkere satsing på studiesamarbeid med ikke-vestlige land.

Velferdssamfunnets fremtid

For å løse fremtidens velferdsbehov er utdanningene våre veldig viktige. De skal skaffe kompetente arbeidstakere til fremtidens velferdsyrker. De skal gi oss kunnskap til å løse vår tids utfordringer. De skal bidra til at nye bedrifter og næringer etableres. Da må de dimensjoneres til å fylle fremtidens behov. Vi må også se på synergieffekter av ulike utdanninger. For eksempel vil elektro og innovasjon innen helse ha fordeler av samarbeid. KrF vil derfor at det opprettes nye tverrsektorielle studietilbud.

Struktur i høyere utdanning

Universitets- og høyskolesektoren er i endring. Etter at vi fikk en felles lov for universiteter og høyskoler, er mange av forskjellene mellom de to institusjonsformene visket ut. For KrF er det viktig at den enkelte utdanningsinstitusjon får mulighet til å ivareta og videreutvikle sin egenart, ikke minst for å møte lokale og regionale behov for kunnskap og kompetanse. Det må også legges til rette for gode studietilbud i distriktene. Selv om fagmiljøer slås sammen og institusjoner fusjonerer, er det viktig at det fremdeles legges til rette for desentraliserte studietilbud. Finansieringssystemet må stimulere til å satse på kvalitet, også i profesjonsutdanningene. Vitenskapelige høyskoler er spydspisser på sitt område. Deres faglige spissing gir mulighet til høye leveranser innenfor eget fagfelt.

Fagskolene tilbyr yrkesfaglig høyere utdanning, og bidrar med kompetanse som er etterspurt i alle deler av arbeidslivet. Derfor må fagskolene løftes frem som en viktig del av utdanningssystemet. Fagskolen har en praktisk tilnærming til fagene, og studiene utvikles i tett samarbeid med aktører i arbeidslivet. Fagskolene må sikres forutsigbar finansiering. For å sikre kvalitet i sektoren, må det stilles krav knyttet til organisering og pedagogisk personale ved fagskolene. Studenter ved fagskolene bør ha studentrettigheter på linje med studenter ved universiteter og høyskoler. Det må være hensiktsmessige overgangsmuligheter mellom fagskoler og annen høyere utdanning, og fagskoleutdanning bør gi tilleggspoeng ved opptak til universiteter og høyskoler.

Det er viktig å bedre samhandlingen mellom grunnforskning, anvendt forskning, forskerutdanningen og næringslivet. Universitetene må ta større ansvar for innovasjon i nærings- og samfunnsliv, og bidra til at kunnskapen produseres og formidles på en effektiv måte til bruk i næringsutvikling. Det er et sterkt behov for flere faste vitenskapelige stillinger i sektoren. Samtidig med utvikling av spisskompetanse, er det vesentlig at også universitets- og forskningsmiljøene legger vekt på allmennkunnskap, samfunnsforståelse og dannelselse.

Private høyskoler er en viktig del av det norske utdanningssystemet. Samfunnet vil ha et økt behov fremover for en rekke av de yrker private høyskoler utdanner til. KrF ønsker at finansieringen av private høyskoler og vitenskapelige høyskoler blir mer likeverdig med de statlige institusjonene. Strategiske insentiver må tildeles universiteter og høyskoler etter samme kriterier enten de er statlige eller private institusjoner.

Forskningsinstitusjonene må ta et større regionalt ansvar. Forskning og høyere utdanning av høy kvalitet er avgjørende for å sikre framtidens arbeidsplasser og for å fremme omstilling og verdiskaping i norsk økonomi.

Forskning

Samfunnet er i stadig endring og det krever at vi må få ny kunnskap for å løse nye behov og problemer. KrF mener at de samlede forskningsinvesteringene må ligge på 3 % av BNP innen 2030 og vil ha en årlig opptrappingsplan for å nå dette målet. For å nå dette målet er det særlig forskningen i regi av næringslivet som må økes.

Høyere utdanning og forskning er en bærebjelke for å kunne møte fremtidens utfordringer med gode løsninger. KrF mener forskningsinnsatsen på klima, miljø og miljøvennlig energi isolert sett må styrkes, samtidig som en utvikling mot et nullutslippssamfunn må være et tversektorielt satsingsområde. Teknologiutvikling er grunnleggende for alle tjenestetilbud, og det må i større grad satses på kunnskapsoverføring om teknologiutvikling mellom utdanningstilbud med dette som fokus og utdanningsprogram som vil ta i bruk de teknologiske løsningene.

Forskningsinstituttene tilbyr anvendt forskning av høy kvalitet og relevans for næringsliv, forvaltning og samfunnet for øvrig i et oppdragsmarked. Instituttsektoren har dessuten ansvaret for å utvikle kunnskap på nasjonalt prioriterte områder, og skal ha en rolle i innovasjon, spesielt med tanke på å koble grunnforskning og anvendt forskning. KrF vil fortsatt sikre en mangfoldig og variert instituttsektor og vurdere om bedrifter med høy FoU (forskning og utvikling) som SSB og Meteorologisk institutt bør regnes som en del av instituttsektoren.

En større andel av forskningen bør være frie midler og grunnforskningens andel må styrkes. Det er ofte i den frie delen av forskningen at begynnelsen til nye næringer og fremtidsløsninger oppstår.

Det er en stor utfordring å tilpasse virkemiddelapparatet slik at det er hensiktsmessig for bedrifter å bruke. Spesielt er den omfattende søknadsprosessen og den høye andelen avslag en bremsekloss for at bedrifter vil bruke tid på det. Tiltak KrF vil bruke for å øke forskningsinnsatsen i næringslivet er økt bruk og forbedring av SkatteFUNN, direkte finansiering av prosjekter, gaveforsterkningsordning, gaveprofessorater, sikring av nødvendig investeringskapital i verifiseringsfasen og økt bruk av offentlige og industrielle utviklingskontrakter.

Studiefinansiering og velferd

Gratisprinsippet er et grunnleggende fundament i norsk høyere utdanning. Dette sikrer at alle, uavhengig av økonomiske ressurser, har mulighet til å ta høyere utdanning. For de fleste studenter er husleie den største utgiftsposten i måneden. Det er viktig at studenter har en trygg og rimelig bolig, og utbyggingstakten av studentboliger må derfor økes. KrF mener det er viktig at studenter får en reell mulighet til å studere på heltid. Studenter økonomiske situasjon kan både være til hinder for og legge til rette for at alle skal ha mulighet til å starte på og gjennomføre sin høyere utdanning. Sammenliknet med utviklingen av G (grunnbeløpet i folketrygden) har studiestøtten hatt en mye dårligere utvikling enn den generelle velferdsutviklingen i Norge. KrF vil derfor knytte studiestøtten til 1,5 G slik at studentenes studiestøtte utvikler seg i takt med velferdsutviklingen.

Det er viktig å sikre at alle studentsamskipnadene kan tilby et psykisk helsetilbud til studentene sine. KrF vil at studentsamskipnadene sine tjenester skal få trygderefusjoner på lik linje med statlige tilbud. Samtidig vil vi øke statlige overføringene til studentsamskipnadenes arbeid innenfor psykisk helse gjennom helseforetakene og utvides til å gjelde alle studentsamskipnadene som ønsker det.

Hver femte student har barn. KrF mener at disse skal ha samme mulighet til å ta høyere utdanning som alle andre. KrF vil derfor utvide studiestøtten til 12 måneder for denne gruppen. Samtidig vil vi sikre rett til permisjon for begge foreldrene.

Etikk

Høyere utdanning har altfor lite innslag av etikk og samfunnsansvar i sine studier. Vi lever i en verden som blir stadig mer komplisert og dagens ledere står overfor konfliktsituasjoner hvor flere kulturer møtes. I møte med korrupsjon, menneskehandel, barnearbeid og miljøkriminalitet trenger vi ansatte som har god etisk kompetanse, gode holdninger og kunnskap om kulturbygging. Morgendagens arbeidere trenger etiske kompass og trening i etisk refleksjon.

Livslang læring

Kunnskap og læring skjer også utenfor skolesystemet. Det er ikke bare formalkompetanse som skaper gode samfunn. Livslang læring gjennom samfunn og arbeid er viktig for KrF. Folkehøgskoler, bibelskoler, voksenopplæring og studieforbundene driver med viktig læring og kunnskapsutvikling som er viktige for samfunnet generelt og sivilsamfunnet spesielt. KrF vil legge til rette for økt samarbeid mellom offentlige, private og ideelle aktører slik at flere kan ta del i læringsaktiviteter der de er.

Folkehøgskolene og bibelskolene utgjør et supplement til videregående og høyere utdanning og betyr mye for mange av de som går der. Skolene må sikres økonomiske vilkår som muliggjør drift, og elevene må ha rett til støtte fra Lånekassen på linje med høyere utdanning. Bibelskoler er både yrkesleverandører og aktører som øker individets mulighet til tro og åndelig fordypning. KrF vil ha en god og forutsigbar finansiering av disse skolene, og det må sikres at de kan beholde sin egenart og egne målsetninger.

KrF vil

- øke basisbevilgningene til universitetene og høyskolene, og legge til rette for kvalitetsutvikling i hele sektoren.
- vurdere utviklingsavtaler mellom Kunnskapsdepartementet og de ulike utdanningsinstitusjonene, for å legge til rette for en hensiktsmessig arbeidsdeling i sektoren.
- gi høyskolene bedre muligheter til utvikling og satsing på sin egenart, gjerne i økt samhandling med universitetene.
- at det opprettes flere stipendiat-, post.doc.- og faste stillinger for å ta vare på og legge til rette for videreutvikling av spisskompetanse.
- ha etikk integrert i alle studieprogrammer i høyere utdanning.
- at relevante masterstudier skal ha eget kurs i CSR (corporate social responsibility) og samfunnsansvar.
- at det bevilges mer til oppdatering av vitenskapelig utstyr.
- ha en realfagssatsing på alle nivåer.
- styrke satsingen på entreprenørskap og matematikk-, natur- og teknologi (MNT)-fagene i de studieforbundende utdanningsprogrammene og inn i høyere utdanning.
- arbeide for at det etableres flere nye bedriftsmasterprogrammer og satse mer på nærings-Ph.D-ordningen, der bedriftsansatte tar en ordinær doktorgrad med utgangspunkt i bedriftenes behov.
- at de ulike utdanningsinstitusjonene, i et samarbeid mellom fagstab, studentdemokratiet og den administrative enheten, bør utarbeide retningslinjer for

hvor mange studenter hver undervisningsansatt kan ha ansvaret for innenfor de ulike fagområdene.

- at det skal utarbeides en autorisert oversettelse mellom utenlandske karaktersystemer og det norske.
- at det gjøres enklere å få godkjent utdanning fra utlandet.
- utrede muligheten for å legge opp kurs eller ettårsstudier som personer med utenlandsk utdannelse kan ta for å få denne utdannelsen godkjent i Norge.
- legge til rette for at flere skal få mulighet til videreutdanning.
- arbeide for å få flere veier for andre yrkesgrupper inn i læreryrket (som for eksempel ingeniører).
- endre betegnelsen for normert studietid og læringsutbytte ved fagskolestudier fra fagskolepoeng til studiepoeng.
- sikre offentlig støtte til opprettholdelse og videreutvikling av folkehøgskolene.
- opprettholde og øke den offentlige støtten til studieforbund for å styrke og videreutvikle dem som lærings- og utviklingsarena.
- legge til rette for at bevilgningene til forskning i Norge når opp til minst gjennomsnittlig OECD-nivå innen 2030 gjennom både å styrke den offentlige forskningsinnsatsen og å styrke næringslivets rammevilkår for forskning.
- fjerne utilsiktede ulike rammevilkår for forskning mellom statlige og private forskningsinstitusjoner.
- øke offentlige midler til grunnforskning, næringsrettet forskning og forskning på tvers av fagdisipliner.
- øke bevilgningene til de regionale forskningsfondene.
- sikre regional styring av de regionale forskningsmidlene.
- stimulere til økt kommersialisering av forskningsresultater ved universiteter, høyskoler og andre forskningsmiljøer.
- verne om gratisprinsippet i høyere utdanning.
- at studentsamskipnadene sine tjenester skal få trygderefusjoner på lik linje med statlige tilbud.
- at studiestøtten fra Statens Lånekasse for utdanning må økes til et beløp tilsvarende 1,5 G (folketrygdens grunnbeløp) per år.
- utvide studiestøtten til 12 måneder i året for studenter med små barn og sikre rett til permisjon for begge foreldrene.
- gjøre ordningen med gradert sykemelding for studenter permanent.
- gi studentsamskipnadene tilskudd til 3 000 nye studentboliger i året.
- øke tilskuddsrammen til bygging av studentboliger til minst 50 prosent av en kostnadsramme på 850 000 i de store byene og 750 000 ellers.
- at studenter ved private universitets- og høyskolestudier som er NOKUT-akkreditert skal få studielån på lik linje med studenter ved offentlige institusjoner.
- at støtten fra Statens lånekasse for utdanning legges til grunn som opptjeningsgrunnlag for trygdeordninger dersom studenten ikke får arbeid etter endt utdanning.
- øke de statlige overføringene til studentsamskipnadenes arbeid innenfor psykisk helse gjennom helseforetakene, og utvide ordningen til å gjelde alle studentsamskipnadene som ønsker det.
- at innføring av 11 måneders studiestøtte også skal gjelde for elever ved folkehøgskolene.
- at det tydelig defineres nivå med hensyn til norskkunnskaper for fremmedspråklige fagpersoner som skal inn i yrker hvor relasjonen til brukeren er sentral, slik som barnehageansatte, lærere og helsepersonell.

Mangfoldig kulturliv

Kunst og kultur er en viktig del av kristendemokratiets felleskapstanke. KrF legger kunstens og kulturens egenverdi til grunn for prinsipiell og praktisk politikk. KrF vil føre en kulturpolitikk som både bevarer og fornyer, viderefører verdier og tradisjoner. Mennesker har både materielle grunnleggende behov og immaterielle behov som åndelige mennesker. Kunst og kultur kan fylle en viktig del av disse, derfor er en god kulturforvaltning viktig.

Vi omgir oss av kulturuttrykk hele tiden. Arkitektur, skulpturer, malerier, utsmykninger, sang, film og TV, bøker, poesi, musikk og teater. Vi tar det som en selvfølge at dette finnes, men ofte står ikke kulturen fremst i rekken når økonomiske prioriteringer gjøres. Gjennom kunsten og kulturen speiles menneskets alle fasetter. Derfor er fri kunst, og kunstens politiske uavhengighet en forutsetning for at mennesker skal kunne gi uttrykk for sine følelser, tanker og ideer. Å stimulere til utvikling av kunst; gi kunstnerstipend, bygge kulturhus, skape utstillingsarenaer og gi rom for ulike kunstarter, er svært viktig for et demokratisk samfunn. KrF vil føre en kulturpolitikk der kunsten og kulturen ikke tas for gitt, men der den aktivt stimuleres og verdsettes for sin egenverdi.

Kulturbegrepet er vidt og rommer mye. Vi kan dele begrepet opp i bredde- og spisskultur, eller frivillig og profesjonell kulturutøvelse. KrF mener begge deler er like viktig i en samfunnshelhet, og vi må derfor legge til rette for både profesjonelle og amatørutøvere. Mye av kunst og kultur-sektoren er i dag drevet på dugnad og frivillig basis av sivilsamfunnet. Dette er bra og noe som fortsatt bør stimuleres til. Staten må sikre deltagelse både for amatørutøvere og profesjonelle blant annet gjennom støtte til institusjoner og gjennom stipender. Dagens stipendordning er ikke optimal, og bør derfor gjennomgås for å sikre at pengene går dit man ønsker.

Kulturinstitusjonene er viktige møtepunkter og fungerer som det moderne samfunns grendehus. Det gjøres et viktig arbeid i lokalsamfunnene, spesielt av frivillige. For et fortsatt godt tilbud og er det avgjørende at vi styrker det lokale kulturlivet og institusjoner som for eksempel kulturskolen, den kulturelle spaserstokken og -skolesekken og folkebibliotekene. Disse har i liten grad fått del i de siste årenes generelle økning av kulturmidler, samtidig som de har blitt ilagt nye oppgaver og forventninger. KrF mener den frivillige kulturaktiviteten trenger støttespillere i offentlig sektor for å kunne gjennomføre egne aktiviteter. Offentlig og frivillig kulturaktivitet er avhengig av samarbeid med profesjonelle kunstnere og kulturarbeidere, og dette vil KrF legge til rette for.

KrF vil ta vare på kulturens formidling, vern og videreføring av materiell og immateriell kulturarv. For KrF er det viktig at kunsten får utvikles på egne premisser og at den ikke styres fra det offentlige. Den har en egenverdi. Det offentlige skal legge til rette for at kunsten og kulturen kan utfordre, fornye og bevare.

Kunstnerisk og kulturarvsvirksomhet er også en samfunnsbyggende kraft. Den gir grunnlag for demokrati og for sosiale fellesskap og for økonomisk verdiskaping gjennom kultur som næring.

Kulturvirksomheter fremmer demokratiet ved å gi møteplasser for offentlig samtale, ved å bidra til oppfyllelse av ytrings- og informasjonsfriheten i samfunnet, ved å bidra til dannelsen, ved å skape meninger som utfordrer til holdninger, ved at de har en siviliserende virkning og ved å bidra til «uenighetsfellesskapet».

Kulturelt mangfold er blitt et mer fremtredende trekk ved det norske samfunnet. KrF vil arbeide for at dette bedre skal gjenspeiles i kulturlivet.

Noen av mest omfattende endringene som har funnet sted i kulturlivet de siste tiårene dreier seg om digitaliseringen av kulturproduksjon og kulturdistribusjon. Utstrakt bruk av ulovlig nedlastning og kopiering kan undergrave kunstnernes inntektsgrunnlag. KrF vil verne om opphavsretten og sikre gode løsninger som ivaretar kunstnernes rettigheter.

Nasjonale mål for kulturpolitikken

Å opprettholde og styrke den kulturelle infrastrukturen er en viktig forutsetning for et levende demokrati. Kunst og kultur er en ressurs som er ulikt fordelt i befolkningen. Kulturpolitikken skal derfor bidra til et mer rettferdig fordelt kulturliv. Det må legges til rette for et mangfold av kunstnere og kulturuttrykk, og for at hele befolkningen skal kunne delta i kunst- og kulturlivet. De nasjonale målene for kulturpolitikken bør være: demokrati, rettferdighet og mangfold.

Kulturen skal forvaltes gjennom profesjonell, frivillig og amatørbasert kulturvirksomhet. KrF vil ha et aktivt og mangfoldig kulturliv og vil støtte opp om det profesjonelle kulturlivet med dets utøvere og infrastruktur. KrF mener at samfunnet skal bygges nedenfra og der spiller det lokale frivillige og amatørbaserte kulturlivet en stor rolle. Derfor vil KrF ta til ordet for et lokalt kulturløft.

KrF ønsker en kulturskole for alle, satsing på åpne bibliotek som viktige kulturarenaer og møteplasser der folk bor, samt blomstrende kulturaktivitet og frivillig innsats blant annet i korps og kor. Dette forutsetter en større oppmerksomhet og mer penger også fra statlig hold. Disse midlene bør særlig rettes inn mot tiltak som:

- folkebibliotekene
- kulturskolene
- innføring av en dirigentlønnsordning
- øvings- og fremføringsmuligheter i det lokale kulturlivet

Samisk film er en sterk kultur- og identitetsbærer. Samisk film har også et stort potensial i det internasjonale markedet og det er dermed viktig at Internasjonalt Samisk Filminstitutt får årlig finansiering til samiske spillefilmer og TV serier.

Fra kulturell infrastruktur til kulturelt innhold og kunstnerisk kvalitet

Mange kommuner har fått sitt kulturhus. Nå må oppmerksomheten i større grad rettes mot innholdet i denne infrastrukturen. Trykket i kulturpolitikken må ligge på kulturproduksjon, kvalitet og publikum. Kulturinstitusjonene må i større grad stimulere den skapende kunstneriske virksomheten. KrF vil legge til rette for økt samarbeid mellom kulturinstitusjoner og frie grupper.

Kirkenes rolle som tradisjonell kulturbærer

Forvaltning av en bygningsmasse av særlig estetisk og arkitektonisk verdi spredt ut over hele landet er også en viktig samfunnsoppgave. De ofte rikt utsmykkede kirkebyggene har historisk vært blant de viktigste arenaene for befolkningens tilegnelse av visuell kunst. Kirkene har spilt en sentral rolle i utviklingen av landets musikkliv gjennom å bidra til utdanning og sysselsetting av profesjonelle musikere. Salmesangen i kirkene dannet mye av grunnlaget for fremveksten av landets korbevegelse.

I tillegg har kirkenes kunstuttrykk og kristendommen som premissleverandør inn i norsk litteratur og kunstuttrykk vært og er betydelig. Denne historiske norske kulturarven vil KrF ta vare på og forvalte for fremtidige generasjoner. Det har vært med å forme oss. Den kristne kulturarven har vært med på å forme det store Vi-et som nasjon, men også bundet oss sammen som et fellesskap globalt.

Det er i dag et større mangfold i landet vårt. Det beriker oss at nye kulturer og uttrykk møtes. Vår arv er med på å gi oss en trygg verdiforankring i møte med nye kulturer.

KrF vil

- sikre kunstnerisk frihet fra politisk styring og et mangfoldig kulturliv.
- ha et lokalt kulturløft med satsing på folkebibliotek, skolebibliotek, kulturskoler og frivillig kulturaktivitet.
- styrke kulturskolene som et tilbud til alle som ønsker det, og øke midlene til pedagogisk utvikling.
- innføre en lokal dirigentstøtteordning.
- sikre det frivillige kulturlivet gjennom en systematisk budsjettøkning som sikrer frivilligheten en større andel av tilskuddene til utøvelse, utvikling og opplæring.
- sikre formidlingen av kulturuttrykk som ikke har et kommersielt potensial.
- verne opphavsretten.
- doble tildelingsrammen til Norsk Kulturminnefond.
- ha en betydelig økning av Riksantikvarens tilskuddsmidler.
- etablere bedre støtteordninger for vedlikehold av vernede private bygg og innføre endringer i skattesystemet som er til fordel for private eiere av fredede og bevaringsregulerte kulturminner.
- styrke finansieringsordningene for å ta vare på kirkebyggene, og at staten skal overta vedlikeholdsansvaret for alle middelalderkirker.
- at staten må ta kostnadene ved kartlegging/utgraving av fornminner.
- verne og styrke norsk språk generelt og nynorsk skriftkultur spesielt.
- øke satsingen på kulturbasert næringsutvikling.
- at Kirkerådet skal få støtte til sin kultursatsing.
- sikre midler til pilegrimsleder og gamle ferdselsveier.
- ivareta den kristne kulturarven i møte med skole, samfunnsliv, næringsliv, sosiale tjenester og lovverk.
- føre en politikk på spill- og lotteriområdet som hindrer spilleavhengighet.
- styrke og videreutvikle tilbud som fører kulturuttrykk ut der folk er, som «Den kulturelle skolesekken» og «Den kulturelle spaserstokken».
- styrke og videreutvikle ordninger som gir økt kvalitet og aktivitet i kor og vokalsembler.
- styrke de profesjonelle kunst- og kulturinstitusjonene.
- utvikle et nytt profesjonelt kor som skal ha institusjonelle forutsetninger til å drive stabil kunstnerisk virksomhet på linje med de profesjonelle orkestrene.
- øke tilskuddet til det frie scenekunstheltet.
- gjennomgå kunstnerstipendene og øke tilskuddene der det viser seg gunstig.
- sikre statlig støtte til de regionale kompetansesentrene for rytmisk musikk.
- bidra til et mangfoldig litteraturtilbud gjennom å sikre videreføring av fastprisordningen for salg av bøker.
- avvikle det avgiftsmessige skillet mellom papirbøker og e-bøker og innføre merverdiavgiftsfritak også på e-bøker.
- legge til rette for at Internasjonalt Samisk Filminstitutt får laget flere samiske spillefilmer og TV serier.

Et samfunn med plass for tro og livssyn

Et godt samfunn har rom for hele mennesker, med den religiøse identiteten og det livssynet hver enkelt har. Et slikt samfunn forsøker ikke å presse religionen ut av det offentlige rom, men legger til rette for menneskers mulighet til å utøve sin tro. Et slikt samfunn verdsetter troens betydning for enkeltmennesker og religionens betydning for samfunnet.

Kulturtradisjon og trosopplæring

I Norge har vi en tusenårig kristen kulturtradisjon. Kristne og humanistiske verdier har ligget til grunn for utformingen av det samfunnet vi lever i, og denne historiske plattformen for vårt samfunn må videreføres og verdsettes. Samtidig har vi et mer mangfoldig samfunn i dag enn noen gang tidligere. For å gi plass til det mangfoldet er det en forutsetning at man ikke hindrer forskjeller å være synlige, men heller gir mennesker mulighet til å kjenne sine røtter og vite hvordan vår kultur er formet. På den måten kan vi stå støtt og trygt i møte med det ukjente og med hverandre. Det er nødvendig å få kompetanse for å forstå det samfunnet vi lever i. For å få til det må religionsundervisningen på skolen ha stor vekt på kristendommen som på en unik måte har formet vår historie og vårt samfunn. Trossamfunnene må få tilstrekkelige midler til å drive med trosopplæring, og skolen må ta formålsparagrafen aktivt i bruk.

Trosfrihet og trossamfunnenes selvstendighet

Religions- og livssynsfrihet er en grunnleggende menneskerettighet og må ligge til grunn for religions- og livssynspolitikken. Reell trosfrihet forutsetter åpenhet for og gode rammebetingelser for trossamfunnene. Dette gjelder mulighet til å bygge sine gudshus, utøve sin tro og bruke religiøse symboler slik det er naturlig for den enkelte. Tros- og livssynssamfunn skal ha rett til å organisere seg ut fra sine egne premisser, og rett til fritt å velge sine ledere. Minoriteter skal ikke ha mindre rom for sin tro og sitt livssyn enn majoriteten. Det innebærer at minoriteter noen ganger må ha mulighet til å kompensere for at de fleste ordninger er formet for å passe majoriteten. Dette gjelder for eksempel mulighet til å feire sine høytider og tilgang på religiøst akseptabel mat.

Hatefulle ytringer som rammes av straffeloven og oppfordring til bruk av vold kan ikke aksepteres som en del av fri religionsutøvelse i Norge. Slike ytringer er uforenlig med de fellesverdiene som den norske staten bygger på.

Samfunnet må legge til rette for at barn og unges rett til åndelig utvikling i henhold til barnekonvensjonen blir oppfylt. Alle barn har rett til å ha en tro og leve ut sin tro. Foreldreretten gir foreldrene et hovedansvar for å gi barna det beste de har funnet, også av livssyn. Dette må kombineres med barnas rett til selv å ta valg i tråd med barnets gradvise modning.

I livets siste fase eller ved plutselige kriser, ønsker mange pasienter og pårørende å samtale med en religiøs leder eller mentor. Mange sykehjem og sykehus mangler rutiner for kontakt med slike representanter fra andre trossamfunn enn Den norske kirke. Det bør etableres et nettverk slik at institusjonene enkelt kan få kontakt med religiøse ledere når pasienten ber om det. Det bør sikres gode strukturer i kommunal beredskap for kontakt med representanter for tros- og livssynssamfunn i kriser med behov for kontakt med pårørende.

Retten til å utøve sin tro omfatter også rett og mulighet til å bygge eller leie forsamlingslokaler. Støtteordningene til private kirkebygg og forsamlingslokaler må beholdes og styrkes og suppleres med støtte til leie av lokaler. Trossamfunn må omfattes av en ordning med momsfritak for frivillige organisasjoner.

Elever må ha rett til å bruke lokaler i skoletiden gratis, også til egenstyrt religiøs aktivitet. Her må elevene også kunne invitere voksne ledere utenfra som ressurspersoner uten at dette går ut over retten til lokaler.

Den norske kirke

Den norske kirke har etter kirkeforliket fremdeles en spesiell stilling og rolle i det norske samfunn. Den skal derfor tilføres ressurser som gjør at den kan være til stede i hele landet, utføre kirkens oppdrag og gi mennesker gode tjenester i alle livssituasjoner.

Trosopplæringsreformen er den viktigste kirkelige reformen i nyere tid. Reformen har fornyet folkekirken og har gitt gode tilbud til bredden av folkekirkens medlemmer. Statens overføring til Den norske kirke må økes for å sikre at finansieringen av reformen er på et nivå som gir et godt tilbud til alle også nå når Den norske kirke ikke lenger er en statskirke.

For at Den norske kirke skal fortsette å være en landsomfattende folkekirke, er vi avhengig av en prestatetjeneste i alle lokalsamfunn. Derfor er det viktig å sikre et tilstrekkelig antall prestedstillinger.

Mange kirkebygg er preget av manglende vedlikehold og sikring, og er i svært dårlig forfatning. Samtidig er kirken et av lokalsamfunnenes viktigste samlingspunkt. Til tross for kommunenes klare ansvar for å vedlikeholde kirkene, mener vi kirkene representerer så store nasjonale verdier at det er nødvendig med et statlig løft for å sette i stand fredede og verneverdige kirker.

Kirkens organisering og økonomi skal videre utredes, og KrF vil legge stor vekt på hva kirkens egne organer anbefaler. KrFs utgangspunkt er at Den norske kirke er et trossamfunn, og at staten ikke skal bestemme over indre anliggender.

Samtidig som Den norske kirke sikres plass som en landsomfattende folkekirke, er det viktig for KrF å sikre at alle tros- og livssynssamfunn understøttes på lik linje med Den norske kirke.

KrF vil

- sikre alle reell tros- og religionsfrihet.
- legge til rette for dialog mellom mennesker som tilhører forskjellige religioner og livssyn gjennom økonomisk støtte til paraplyorganisasjoner for trossamfunnene.
- ha en fullfinansiering av trosopplæringsreformen og sikre at små menigheter og trossamfunn får en tilstrekkelig andel av midlene.
- at Den norske kirkes handlefrihet skal sikres gjennom en lov for Den norske kirke som gir kirken mulighet til å organisere sitt indre liv gjennom kirkens egne organer. Kirkeordningen må omfatte en finansieringsordning som sikrer kirken og andre tros- og livssynssamfunn likeverdig finansiering.
- videreføre ordningen med at Den norske kirke har ansvaret for gravferdsforvaltningen.
- opprettholde tilskuddsordningen til private kirkebygg og andre gudshus og vurdere om bevilgningene til ordningen er tilstrekkelige med tanke på økningen i byggekostnader de senere årene.
- legge til rette for at det kan bygges flere livssynsnøytrale seremonirom.
- sikre alle trossamfunn rett til å bestemme i lærespørsmål og ansettelse.
- sikre trossamfunn med vigselfrett fortsatt rett til ikke å måtte vie i strid med sin lære.
- sikre retten til å uttrykke tro gjennom bruk av religiøse symboler, smykker eller plagg i det offentlige rom så lenge dette ikke er til hinder for læring, deltakelse eller å løse arbeidsoppgaver.

- sikre alle elever rett til å starte og drive elevstyrte livssynsbaserte aktiviteter som for eksempel skolelag.
- utvide retten til ulønnet permisjon på helligdager for religiøse minoriteter fra to til fire dager årlig.
- at institusjoner som sykehjem, fengsler og sykehus så langt det er mulig skal servere mat som er akseptabel for religiøse minoriteter, og legge til rette for samtaler med representanter for tros- og livssynssamfunn.
- sikre at alle som mottar helse- og omsorgstjenester får oppfylt sin rett til å praktisere sin tro eller livssyn.
- at det jødiske miljøet i Oslo og i Trondheim og andre trossamfunn som opplever trusler skal få økonomisk støtte for sikringstiltak og vakthold i de periodene det er nødvendig.
- innføre tilbud om et introprogram for religiøse ledere fra utlandet.
- videreføre teologi som universitetsfag og åpne for ikke-kristne former for teologi om det er behov for det.
- at det fortsatt skal tilbys rituell omskjæring på guttebarn ved alle helseforetak.

Frie og uavhengige medier

Reell ytringsfrihet og en fri og uavhengig presse er en viktig forutsetning for et sunt demokrati og en levende samfunnsdebatt. Mediemangfold er viktig for å ta vare på demokratiske, kulturelle og språklige verdier.

Medieområdet er i rask endring. Mediepolitikken må være best mulig tilpasset den digitale utviklingen. Aktørene må samtidig sikres stabilitet og forutsigbare rammevilkår. KrF mener det er viktig å ha et sterkt allmennkringkastingstilbud, både i radio og på fjernsyn.

Pressestøtte

Pressestøtten er et produksjonstilskudd til nyhets- og aktualitetsmedier. Produksjonstilskuddet har etter KrFs syn to formål: å bidra til et mangfold av små lokalaviser, samt stimulere til meningsmangfold i de store byene. KrF vil beholde pressestøtten. KrF ønsker ikke å innføre et statisk tak på produksjonsstøtten fordi dette vil begrense mulighetene til økt konkurranse i de store byene og svekke meningsmangfoldet. Det ville også innebære en straff for aktører som eventuelt skulle lykkes med nye forretningsmodeller og øke sine opplag. Pressestøtten må i størst mulig grad gjenspeile pressens dynamiske innretning.

Allmennkringkasting

NRK har en viktig allmennkringkasterrolle og skal ivareta kvalitet, kulturelt mangfold og tilbud til alle aldersgrupper. KrF vil hegne om NRKs allmennkringkasterrolle og rolle som lokal nyhetsaktør. NRK skal ha en stabil og god finansiering som gir mulighet for utvikling. KrF mener at NRK fortsatt skal finansieres gjennom lisensordningen. KrF vil sikre en finansieringsmodell som ivaretar NRKs uavhengighet, er langsiktig og fremtidsrettet, gir forutsigbarhet for både NRK og lisensbetalerne, er ubyråkratisk og ivaretar en sosial profil i større grad enn i dag.

KrF mener det også er ønskelig at det blir opprettholdt et kommersielt nyhetstilbud i fjernsyn ved siden av NRK. Det er viktig å legge til rette for forutsigbare rammevilkår for en slik kommersiell allmennkringkaster gjennom utlysning og avtale. Avtalen skal inneholde krav om hovedkontor i Bergen og daglige nyhetssendinger.

Barn og unge

Barn og unge må utrustes til å bruke teknologi på en god måte. Det må jobbes med kritisk kildebruk, nettvett, og beskyttelse mot utnyttelse av barn gjennom nett og medier. KrF synes det er en bra utvikling med tilrettelegging av nyhetsformidling for barn og unge. Vannskilleprinsippet⁹ må ivaretas videre for TV og radio. Samtidig er barn og unges tilgang til nyheter gjennom internett så utstrakt at vi må utruste dem til selv å være kritiske til hva de oppsøker og utfordre til et sterkere redaktøransvar på nett.

Lokalradio og DAB

Fortsatt mangler store deler av Distrikts-Norge tilgang til digital radio, og det betyr at folk i distriktene har et dårligere tilbud enn folk i sentrale strøk. Dette er uakseptabelt, og KrF vil jobbe for digital radio til alle.

KrF vil sikre de mindre aktørene, nemlig lokalradioene, fortsatt gode levevilkår i årene fremover. Det er et tilbud KrF er opptatt av å ivareta.

Vi må fortsatt legge til rette for at lokalradioaktørene som fortsatt er på FM-nettet kan bruke sine ressurser på digitalisering og få mulighet til å gjennomføre et teknologiskifte.

⁹ Vannskilleprinsippet innebærer at visse typer programmer og innslag ikke skal kringkastes før etter bestemte tidspunkter på døgnet. Det benyttes særlig for å ivareta barn og unge mot skadelig medieinnhold.

KrF vil ha en overgangsordning for lokalkringkasting som støtter lokalradioer i overgangen til DAB frem til digitaliseringen av lokalradiosektoren har nådd et tilfredsstillende nivå. Økt tilskudd til forbundene, programvirksomhet, kompetansehevende prosjekter og utviklingsprosjekter vil bidra til at det gode og allsidige tilbudet som gis rundt om i landet kan fortsette.

Sosiale medier

Sosiale medier kan føre til positiv demokratisering og maktfordeling ved at nyhetsmedier og andre sterke aktører kan møtes direkte med argumenter fra enkeltmennesker. Det er viktig at det ansvaret vi har etter norsk lov også gjelder våre ytringer på nett. Det må jobbes med rettigheter knyttet til åndsverkslov og opphavsrett. Sosiale medier kan også være en arena for mobbing på nett. KrF mener det må drives aktivt holdningsskapende arbeid for å unngå anonym mobbing via applikasjoner og programmer.

Universell utforming

Målet om et universelt utformet samfunn i 2025 setter store krav til mediepolitikken. Dyslektikeres, synshemmedes, hørselshemmedes og fargeblindes behov må ivaretas. Talegjenkjenningsteknologi må benyttes i større grad enn i dag. Alle norskproduserte filmer som får statlig støtte skal være tilgjengelig i tekstet versjon.

KrF vil

- videreføre pressestøtten for å sikre en rik flora av både papiraviser og nettaviser – som utgis både nasjonalt, regionalt og lokalt.
- opprettholde krav om bruk av nynorsk i media.
- vurdere tiltak som muliggjør lokalaviser i Oslo.
- at arbeidet med å avklare redaktøransvaret for netttinnhold må intensiveres.
- styrke forbrukerrettighetene slik at reklame og sponsering tydelig må merkes.
- fortsatt ha forbud mot reklame rettet mot barn.
- utarbeide en handlingsplan for nettvett i skolen, og styrke organisasjoner som jobber forebyggende og for å hjelpe unge med problemstillinger knyttet til Internett.
- verne barns rettigheter til ikke å bli eksponert mot egen vilje.
- at organisasjoner som «Slettmeg.no», «Barnevakten» og lignende må få økonomisk støtte.
- pålegge alle mobiloperatører og nettleverandører å tilby filter som sperrer pornografi på nett-tjenester uten ekstra kostnader for kunden. Foreldre skal kunne velge et slikt filter på sine barns mobiltelefon.
- ikke åpne for politisk TV-reklame.
- gjennom internasjonale politiske organer arbeide for forbud mot TV-reklame for spill som for eksempel nettpoker og bingo på nett for å begrense spillavhengighet.
- styrke politiets arbeid med nettovervåking og mulighet til å følge opp lovbrudd på nettet.
- øke statens bidrag til utbygging av fibernett i områder uten kommersiell interesse.

Idrett og friluftsliv for alle

Idrett er mestring, folkehelse, kultur, underholdning og næringsvirksomhet. KrF vil sikre gode og forutsigbare rammebetingelser for idretten i Norge. Idretten er Norges største folkebevegelse i antall medlemmer, og KrF vil spesielt stimulere det frivillige engasjementet og legge til rette for bredde og mangfold i norsk idrett. Aktivisering og gleden ved å mestre, være i bevegelse, prestere og kanskje konkurrere, er grunnleggende i arbeidet med idrett. KrF vil at mennesker i alle aldersgrupper, livssituasjoner og med alle slags fysiske forutsetninger skal kunne oppleve dette.

Barn og ungdom må få oppleve læring, mestring og idrettsglede, både gjennom organisert idrett og uorganisert aktivitet på plasser tilrettelagt for dette. Samtidig må det tilrettelegges for ungdom og voksne utenfor den organiserte idretten, slik at de kan drive med idrett tilpasset eget ambisjonsnivå, at allemannsretten får gjelde og at turområder holdes ved like både sommer og vinterstid.

Idrett for funksjonshemmede spanner på lik linje med den øvrige idretten, over alt fra profesjonell toppidrett til enkel trim for eldre. Noe av denne idretten krever spesiell tilrettelegging og støtte, men vi vil samtidig stimulere til en størst mulig integrering av funksjonshemmede i ordinære aktiviteter og arrangementer.

Idrettsanlegg

Tilgangen til idrettsanlegg er en av idrettens største utfordringer. For mange idretter er anleggene kostbare å bygge, drive og vedlikeholde. I mange kommuner er anlegg den største begrensningen, og det opereres med ventelister og begrensninger i treningstid. KrF mener at bygging, drift og vedlikehold av anlegg er godt egnet for samarbeid mellom det offentlige og private. Lokale anlegg for barn, ungdom bør i hovedsak finansieres ved offentlige midler, mens drift gjerne kan gjøres av idrettslag og organisasjoner. Anlegg for toppidrett og mesterskap må i stor grad kunne drives kommersielt. Offentlige investeringer i slike anlegg og arrangementer må være betinget av at tilsvarende inntekter genereres, alternativt at anleggene også kan benyttes av masseidretten. Tippemidler til idrettsanlegg og arrangementer må ha som forutsetning at disse skal være rusfrie soner.

De statlige tilskudd må være preget av langsiktighet og forutsigbarhet. Det er et stort etterslep i utbetalingene av spillemidler til idrettsanlegg. Dette utgjør en stor usikkerhet for kommuner og lokale idrettslag. KrF mener det må bli større forutsigbarhet ved bygging av idrettsanlegg.

Friluftsliv og fysisk aktivitet

Friluftsliv har lange og sterke kulturtradisjoner i Norge. Det er viktig å løfte frem naturens rekreasjonsverdi og stimulere til naturglede og aktiv bruk av skog og mark. Mulighet for ferdsel og bruk av naturområdene er viktig for trivsel og velvære.

Det bør legges frem en nasjonal handlingsplan med sikte på å styrke det samlede friluftslivsarbeidet og friluftslivets rolle i folkehelsearbeidet. Arbeidet med handlingsplanen bør skje i nært samarbeid med de sentrale friluftslivsorganisasjonene.

Fysisk aktivitet er en kilde til helse og livskvalitet. Det kan legge grunnlaget for å fortsette med idrett og aktivt friluftsliv – både organisert og uorganisert. KrF ønsker derfor å innføre en time fysisk aktivitet hver dag i skolen og ta i bruk lokalmiljø og natur som læringsarena.

Svømming

KrF mener det er viktig å legge til rette for at alle norske barn lærer å svømme, og derfor er det nødvendig med tilstrekkelig kapasitet på svømmebassenger i tilknytning til skoler rundt om i landet. KrF mener det skal settes krav om at svømmeundervisningen ikke kan avsluttes før elevene har nådd kompetansemålene og har gjennomført nasjonal prøve i svømming.

Doping

KrF støtter arbeidet for en dopingfri idrett både i den organiserte og den uorganiserte idretten, og forbud mot doping i all idrett. KrF mener at implementering av norske bestemmelser om doping skal være en forutsetning for statlig støtte til idrettsarrangementer arrangert av kommersielle aktører.

KrF vil

- gi frivillige organisasjoner, herunder idrettslag, fullstendig fritak for moms.
- satse aktivt på utbygging av lokale idrettsanlegg, og lette tilgangen til bruk av kommunale og fylkeskommunale anlegg.
- la enkle aktivitetshaller som krever minimalt av investerings- og driftsutgifter komme inn under tilskuddsordningen.
- sikre større forutsigbarhet for kommuner og lokale idrettslag ved utbygging av idrettsanlegg.
- ha et anleggsløft der anleggskapasiteten er lavest.
- innføre fullt momsfritak for bygging av idrettsanlegg og at ordningen blir regelstyrt.
- bevare og styrke enerettsmodellen som en langsiktig og forutsigbar finansieringsmodell for norsk idrett og frivillighet.
- at idretten og idrettsarenaer, inkludert tribuner/tilskuerplasser, skal være alkoholfrie soner.
- styrke samarbeidet mellom skole og frivillig idrettsarbeid.
- legge til rette for en time fysisk aktivitet i skolen hver dag.
- at alle kommuner skal ha tilfredsstillende tilbud til svømmeopplæring, og at opplæringen ikke skal avsluttes før kompetansemålene er nådd.
- styrke aktivitetstilbud og legge til rette for friluftsliv i regi av friluftslivsorganisasjoner og friluftsråd.
- sette i verk ulike stimuleringstiltak for å støtte idrettens arbeid med å innlemme ulike grupper med spesielle behov i idretten.
- sikre et tilstrekkelig antall timer med BPA til deltakelse i idrett og fritidsaktiviteter, uavhengig av i hvilken kommune den enkelte bor.
- jobbe for nulltoleranse for diskriminering og trakassering uansett kjønn, etnisk bakgrunn, funksjonsevne, livssyn eller seksuell orientering.
- vil gi ekstra støtte til idrettslagenes integreringsarbeid, og gjøre det enklere for flyktninger og innvandrere å få økonomisk støtte til å delta i aktiv idrett.
- jobbe for å få flere internasjonale mesterskap og arrangementer til Norge.
- styrke arbeidet mot doping.
- legge om skattefritaket for trening i arbeidstiden slik at også trening utenfor bedriftens eget lokale blir omfattet av ordningen.
- arbeide for et forbud mot profesjonell boksing.

Human, ansvarlig og rettferdig innvandringspolitikk

Vi har et ansvar for å handle når noen lider nød uavhengig av hvem de er, hvor de kommer fra og hvordan de har valgt å leve sine liv. KrF mener det er en verdi at folk skal kunne bevege seg så fritt som mulig. Samtidig er det nødvendig å regulere innvandringen av flere grunner, blant annet for å ivareta behovet for en god integrering av de som kommer.

Norge spiller en viktig rolle i den internasjonale håndteringen av større bevegelser av mennesker over landegrenser. Mennesker som kommer til Norge er viktige ressurser for vårt samfunn, og må raskt integreres og inkluderes i lokalsamfunnene i landet. Det er samtidig viktig at innvandringen reguleres og at asylinstituttet opprettholdes, slik at vi sikrer god integrering av dem som skal bli i Norge. Det internasjonale samarbeidet må styrkes slik at ikke noen få land tar en uforholdsmessig stor andel flyktninger, og for å sikre at flere bidrar med støtte til nærområdene. Norge bør delta aktivt i et forpliktende europeisk samarbeid om fordeling av flyktninger og asylsøkere mellom europeiske land. Norge må støtte FNs høykommissær for flyktninger både politisk og økonomisk, og høykommissærens anbefalinger bør i all vesentlighet følges.

Asylsøkere og mottakssystemet

KrF mener Norge skal ha en human, rettferdig og internasjonalt ansvarlig asylpolitikk. Det innebærer at asylsøkere som har reelt beskyttelsesbehov raskt skal få opphold og bosettes i en kommune, og at asylsøkere uten grunnlag for beskyttelse raskt får en utreisefrist og informasjon om mulighetene ved frivillig retur. Dersom en asylsøker med avslag på sin søknad ikke drar innen utreisefristen, skal det tas i bruk tvangsretur.

Det er viktig med en effektiv og rask behandling av asylsøknader, slik at asylsøkerne på et tidlig tidspunkt får avklart sin situasjon. Asylsøkere må på et tidlig tidspunkt få god informasjon om det norske regelverket.

Store asyltilkomster reduserer lands vilje til å kunne ta imot kvoteflyktninger. Norge må arbeide for internasjonale løsninger som motvirker bruken av livsfarlige flyktningruter og forhindre menneskesmugling. Det bør blant annet opprettes felleseuropeiske sentre i nærområdene til land mange flykter fra, der flyktninger kan få sin asylsøknad vurdert uten at de først tvinges ut på lange, farefulle reiser. Det er nødvendig å sikre et system som gjør at flyktninger med størst behov for beskyttelse blir prioritert for gjenbosetting og at forholdene i nærområdene forbedres slik at mennesker er i trygghet i nærområdene. Norge bør være en pådriver for å hjelpe flyktninger i deres nærområder gjennom bistand til husly, grunnleggende helsehjelp og skolegang. Det bør også etableres ordninger som sikrer at flyktninger kommer i arbeid og aktivitet den tiden de søker tilflukt i naboland.

Skal vi lykkes med integreringen, må den starte fra dag én. Ofte tar det tid fra søknaden blir innvilget til man blir bosatt i en kommune. I slike situasjoner er det viktig å starte integreringen i mottaket i form av obligatorisk språkopplæring og undervisning i samfunnsfag. Det bør legges til rette for arbeid og aktivitet gjennom å senke terskelen for å få midlertidig arbeidstillatelse og ved et nært samarbeid med frivillig sektor. Den byggetekniske standarden på asylmottakene er i dag svært dårlig og må derfor heves. Muligheten for at asylsøkere kan bidra i små oppgraderinger må vurderes for å bidra til aktivitet i mottakene.

Frihetsberøvelse er den sterkeste inngripen i enkeltmenneskers frihet. KrF mener derfor internering/fengsling kun skal tas i bruk der det foreligger straffbare handlinger til grunn for avslaget. Alternativer til fengsling må alltid vurderes. KrF mener det skal benyttes

andre alternativer enn internering for barnefamilier ved tvangsretur. Dersom barnefamilier eller enslige mindreårige asylsøkere skal interneres skal dette skje på eget utreisesenter tilpasset deres behov.

Barn som søker asyl

Barna får ofte rask tilknytning til lokalsamfunnet. Barn som kommer sammen med sin familie er spesielt utsatt når behandlingen av asylsøknaden tar lang tid. Derfor er det avgjørende med en effektiv saksbehandling for denne gruppen. Barn skal ikke lide for foreldres feil eller at myndighetene bruker lang tid på å avklare familiens sak. I situasjoner der barn har fått en sterk tilknytning til landet skal dette gi grunnlag for opphold i Norge.

Enslige mindreårige asylsøkere er en spesielt sårbar gruppe. De har ofte vært gjennom svært traumatiske opplevelser i hjemlandet eller på reisen, og har et stort behov for et trygt og godt omsorgstilbud. Årlig forsvinner rundt 100 barn og ungdommer fra asylmottakene, og dette er uakseptabelt. Ungdommene kan bli trukket inn i kriminelle miljøer, blitt utnyttet eller utsatt for kriminelle handlinger, som for eksempel menneskehandel. Enslige mindreårige asylsøkere med midlertidig opphold eller med avslag er spesielt sårbare for rekruttering, fordi de ofte er preget av manglende fremtidsutsikter og samtidig ser det som uaktuelt å vende tilbake til hjemlandet. KrF ønsker derfor å styrke omsorgen rundt disse barna gjennom at barnevernet overtar ansvaret for alle enslige mindreårige asylsøkere.

Overføringsflyktninger

Overføringsflyktninger (kvoteflyktninger) er mennesker som er spesielt sårbare i flyktingleirer og i konfliktrammede områder. KrF mener dette er en ordning som sikrer at de menneskene som har størst behov får komme til et trygt land, og mener Norge til enhver tid må vurdere antallet kvoteflyktninger Norge skal ta imot og hvilke land som skal prioriteres basert på UNHCRs anmodninger og våre internasjonale forpliktelser.

Familiegjenforening

KrF ønsker å legge til rette for at familier skal kunne leve sammen, og at prosessen frem mot oppholdstillatelse er ryddig, rask og effektiv. Lang ventetid for familiegjenforening gjør at familier over lengre tid blir holdt avskilt, og at livene blir satt på vent. KrF vil intensivere arbeidet for å redusere saksbehandlingstiden for familiegjenforening.

Forfølgelse på grunn av tro og livssyn

Selv om retten til å ha, velge, gi uttrykk for, utøve og skifte religion er godt forankret i menneskerettighetene, er virkeligheten i mange land i verden langt fra fri utøvelse av religion. Forfølgelse på grunn av tro og livssyn er et økende problem verden må forholde seg til. Kompetansen på trosforfølgelse og konvertitter bør styrkes i utlendingsforvaltningen. Norge har plikt til å gi beskyttelse til de som har en velbegrunnet frykt for forfølgelse på grunn av sin tro eller overbevisning ved retur til hjemlandet.

Det er svært viktig å sikre beskyttelse av religiøse minoriteter på mottakene, blant annet gjennom å være oppmerksom og lydhør for deres situasjon og ved å gi klar informasjon til alle som bor på mottak om at trosfrihet gjelder alle, også med tanke på å skifte religion.

Arbeidsinnvandring

Antallet innvandrere som er i Norge som arbeidsinnvandrere er mange ganger større enn antallet mennesker som kommer til Norge på flukt. Arbeidsinnvandring er positivt for det norske samfunnet, i form av større mangfold og bredere kompetanse. I en stadig mer globalisert verden må vi legge til rette for at folk kan bevege seg over landegrenser.

KrF vil

- redusere saksbehandlingstiden for asylsøknader og familiegjenforening.
- styrke tilbudet om fri rettshjelp for asylsøkere.
- at internering begrenses til kun de tilfellene der det foreligger straffbare handlinger til grunn for avslaget.
- at det opprettes et eget utreisесenter for barnefamilier og enslige mindreårige asylsøkere.
- at Norge skal bidra til utviklingen av et internasjonalt regelverk for mennesker som er på flukt på grunn av klimaendringer.
- at personer som dømmes for vold mot ektefelle som er kommet til Norge ved familieetablering, skal miste retten til ny familieetablering ved en senere anledning.
- at personer som har midlertidig oppholdstillatelse gjennom familiegjenforening/familieetablering og som det er sannsynliggjort at er ofre for vold og overgrep skal få oppholdstillatelse.
- innføre andre straffereaksjoner enn utvisning ved brudd på utlendingsloven.
- at UNE ikke skal kunne instrueres for å sikre deres uavhengighet som klageorgan.
- at det opprettes hurtigløp for asylsøkere med stor sannsynlighet for opphold og stor sannsynlighet for retur.
- sikre asylsøkere som mest sannsynlig vil få innvilget opphold mulighet for å starte norskopplæring og integreringsprogram i påvente av endelig vedtak, mens søkere som med all sannsynlighet ikke får opphold får annet tilbud.
- at dagens anbudssystem for asylmottak bør endres og det bør stilles mer definerte krav til kvalitet.
- at asylsøkere får midlertidig arbeidstillatelse mens asylsøknaden behandles.
- at barnevernet overtar omsorgsansvaret for enslige mindreårige asylsøkere mellom 15 og 18 år.
- at det innføres en bemanningsnorm på mottak for enslige mindreårige asylsøkere.
- gå tilbake til en refusjonsordning for tjenester til enslige mindreårige asylsøkere og at refusjonen settes til 90 %.
- fjerne adgangen til midlertidige tillatelser i medhold av utlendingsforskriftens § 8-8 for enslige mindreårige asylsøkere mellom 16-18 år. Ungdommene må enten returneres til omsorgspersoner i hjemlandet ved hjelp av ordninger for frivillig retur eller gis ordinær tillatelse etter utlendingslovens § 38.
- at det utvikles og implementeres kartlegginger ved alle asylmottak for å avdekke sårbarhet hos enslige asylsøkende barn.
- at det opprettes uavhengige tilsyn i mottakene for enslige mindreårige asylsøkere.
- at det opprettes team mot menneskehandel som kan oppdage ofre og forhindre at barn blir utsatt for menneskehandel eller rekruttert til kriminelle miljøer fra mottak.
- at antallet overføringsflyktninger følger anmodninger fra UNHCR.
- at mennesker med medisinske behov, kvinner og barn, personer med nedsatt funksjonsevne og sårbare minoriteter prioriteres ved utvelgelse av overføringsflyktninger.
- øke integreringstilskuddet.
- at det åpnes for selvbosetting, men med unntak i enkelte områder.
- at religiøs tilknytning skal gjennomgås i første asylintervju.
- at alle konverteringssaker blir behandlet i nemndmøter med personlig oppmøte.
- styrke og sikre tolketjenesten.
- at papirløse skal få tilgang til helsehjelp utover øyeblikkelig hjelp.
- sikre asylsøkere veiledning og informasjon gjennom hele søknadsprosessen.
- at FNs barnekonvensjon og prinsippet om barns beste skal være styrende for asylopolitikken.
- at Norge må bidra mer aktivt for å ivareta sikkerheten til forfulgte kristne og andre religiøse minoriteter som er forfulgt for sin tros skyld.
- at familieforening også gjelder søsken med særskilte psykiske eller fysiske behov i første ledd når økonomiske krav er innfridd.

Artikkel 14.1 i FNs verdenserklæring om menneskerettigheter:

Enhver har rett til i andre land å søke og ta imot asyl mot forfølgelse.

Noen viktige begreper:

Asyl: Fristed for personer som er flyktninger i flyktningkonvensjonens forstand. De som får innvilget asyl i Norge, får arbeids- eller oppholdstillatelse som danner grunnlag for bosettingstillatelse.

Asylsøker: Person som ber myndighetene om beskyttelse og anerkjennelse som flyktning. Personen kalles asylsøker inntil søknaden er avgjort.

Flyktning: I alminnelig norsk språk brukes betegnelsen om personer på flukt av forskjellige årsaker, for eksempel krig, uroligheter, menneskerettighetsovergrep eller miljøkatastrofer. I fagterminologi betyr det en person som har fått asyl i Norge og som fyller kriteriene i flyktningkonvensjonen.

Innvandrere: Innvandrerbegrepet er avgrenset til å gjelde utenlandskfødte personer med to utenlandskfødte foreldre. Barn av innvandrere, født i Norge, faller utenfor denne definisjonen. De er imidlertid en undergruppe av kategorien personer med innvandrerbakgrunn.

Opphold på humanitært grunnlag: Samlebegrep på flere typer tillatelse til å oppholde seg i Norge, som gis etter en individuell vurdering til personer som ikke fyller kravene for å få asyl. Opphold på humanitært grunnlag gis til personer som har behov for internasjonal beskyttelse eller når sterke menneskelige hensyn taler for at de bør få bli i landet.

Overføringsflyktning: Begrepet brukes i utlendingsloven om flyktninger som får komme til Norge gjennom et organisert uttak, vanligvis i samarbeid med FNs høykommissær for flyktninger (UNHCR). Stortinget, etter forslag fra regjeringen, fastsetter en treårig kvote for hvor mange overføringsflyktninger som kan tas imot i Norge.

Integrering og inkludering i fellesskapet

Velfungerende integrering og inkludering avhenger både av god egeninnsats fra den enkelte innvandrere, og av innsats fra ulike fellesskap innvandreren møter og vårt samfunn som helhet. Staten kan bidra til gode ordninger rundt bosetting, utdanning og helsehjelp, samtidig som vi er helt avhengige av et arbeidsliv som ønsker å ansette mennesker med forskjellig bakgrunn, frivillige organisasjoner som inkluderer nye landsmenn og at enkeltmennesker tar ansvar for hverandre.

Verdifellesskapet

Den norske samfunnsmodellen bygger på sterke felles verdier og arenaer, og tillit mellom mennesker. KrF vil styrke disse fellesverdiene som blant annet kommer til uttrykk i Grunnlovens § 2, hvor det framheves at verdigrunnlaget er den kristne og humanistiske arven, og at Grunnloven skal sikre demokratiet, rettsstaten og menneskerettighetene.

Mangfoldet som skapes gjennom innvandring bidrar til å berike den norske kulturen med impulser og erfaringer fra andre deler av verden. Samtidig kan ulike verdier og tradisjoner komme i konflikt med hverandre.

Norges grunnlov uttrykker samfunnets verdigrunnlag og garanterer grunnleggende sivile og politiske rettigheter til alle innbyggere, uavhengig av bakgrunn. De universelle menneskerettighetene har nå en sterk forankring i den norske Grunnloven. Sammen med demokratiske spilleregler er de grunnleggende menneskerettighetene og norske lover noe alle i Norge må akseptere. Dette er likevel et minimum. Vi trenger også et sterkere verdifelleskap enn de formelle normene nedfelt i Grunnloven og norske lover.

Trygghet og kjennskap til egne røtter, verdier og kultur bidrar til at mennesker er tryggere og mer åpne i møte med mennesker med en annen tro og kulturbakgrunn. Derfor arbeider KrF for å styrke formidlingen av verdier og Norges kristne kulturarv i lærerutdanning, skole og barnehage. Dette felles verdigrunnlaget med sentrale verdier som demokrati, likestilling, trosfrihet og ytringsfrihet må også formidles på en tydelig og god måte i forbindelse med samfunnsfagundervisningen for nyankomne.

En god start

For å lykkes med integrering og inkludering er det avgjørende at man begynner fra dag én. KrF mener derfor at det skal gjennomføres en kartlegging av alle asylsøkere og kvoteflyktninger som kommer til Norge. Rask tilgang på informasjon om interesser, utdanning og arbeidserfaring gjør det lettere å fastsette et løp for videre kvalifisering til det norske arbeidslivet, og kommunene får mer informasjon om den enkelte før bosetting. Kartlegging er også viktig for å avdekke om enkelte har spesielle behov som må ivaretas, og avdekke sårbarhet. Det er avgjørende at asylsøkere som får innvilget asylsøknaden raskt blir bosatt i en kommune, og kan starte integreringen der.

Utdannelse

Alle flyktninger med opphold i Norge må gjennom et introduksjonsprogram for å lære det norske språk og om det norske samfunnet, samt kvalifiseres til yrkeslivet. Språkopplæringen må i større grad være arbeidsrettet med tidlig mulighet for praksisplass. Mange av flyktningene som kommer har allerede utdanning og relevant arbeidserfaring fra hjemlandet. Godkjenning av utenlandsk utdanning må gå raskere og forenkles.

Innvandrere har med seg kulturforståelse og historie fra landene de kommer fra. KrF ser på dette som en berikelse, men vi finner også holdninger og verdier som er stikk i strid

med fundamentale norske verdier som demokrati, likestilling, grunnleggende menneskerettigheter og solidaritet. Både arbeidsliv, familieliv og organisasjonsliv fungerer annerledes i Norge enn i andre land. Dette er det viktig at innvandrere raskt får god kunnskap om. KrF mener at alle flyktninger med barn som deltar på introduksjonsprogram skal gjennomgå foreldreveiledningskurs og få en innføring i norsk barnehage- og skolesystem og barnevern.

Arbeid

Det viktigste målet for integrerings- og inkluderingspolitikken er at alle skal kunne forsørge seg selv og sin familie og delta i det norske samfunnet. Arbeid er nøkkelen for å nå dette målet. At asylsøkere kan bidra i det norske samfunnet mens de venter på en avgjørelse i saken sin vil også bidra til å redusere kostnader tilknyttet mottak av asylsøkere. Derfor mener KrF at alle asylsøkere som har sannsynliggjort sin identitet, skal få midlertidig arbeidstillatelse. I tillegg må det tilrettelegges for at beboere på asylmottak med relevant kompetanse skal bidra i det daglige arbeidet på mottaket og gis muligheten til å velge en intensiv grunnskoleopplæring for voksne. Arbeidspraksis er et godt verktøy for integrering og for å bistå flyktninger i å komme ut i arbeid. Det må jobbes mer med opplæring på arbeidsplassen når det gjelder å ta imot flyktninger på en god måte. Det bør utarbeides en veileder for alle arbeidsplasser som har elever i språkpraksis. Veilederen bør ha språk, kommunikasjon og et tydelig mål og plan for praksisperioden som tema. Målet er at elevene får en god og relevant kompetanse som kan hjelpe dem i arbeidslivet etter endt praksis.

Utdanning og arbeidserfaring skal være en del av vurderingen ved bosetting, slik at bosetting blir gjort strategisk etter hvor det er tilgang til relevant arbeid. Dette kan bidra til at flere bedrifter er villige til å ta imot innvandrere, og at flere får verdifull erfaring i arbeidslivet kombinert med språkopplæring. Diskriminering i arbeidslivet er en stor utfordring for mennesker med innvandrerbakgrunn. KrF vil derfor etablere forsøk med anonyme søknadsrunder for å forhindre diskriminering.

Barn og unge

Barn og unge er ekstra sårbare for lang ventetid for bosetting, og samtidig er det barna som raskest blir integrert. Det er avgjørende at barn og unge raskt får skolegang eller barnehageplass slik at de lærer seg språket og får mulighet til å delta på aktiviteter i nærområdene. Barn i asylmottak må ha rett til barnehageplass. Fritidsaktiviteter er dyrt og krever god oppfølging fra foreldre. Det er viktig at det blir lagt til rette for at barn og unge uavhengig av familiesituasjon får mulighet til å delta på fritidsaktiviteter. KrF mener derfor det må opprettes aktivitetskort for lavinntektsfamilier i alle kommuner, og vi vil sikre støtte til frivillige organisasjoner som bidrar i integreringsarbeidet.

Lokalsamfunnet

Lokalsamfunnet som helhet er den viktigste faktoren for å lykkes med integreringen. Dette er vårt felles ansvar. Politisk må det legges til rette for god opplæring, bosetting og et godt helsetilbud. Det er viktig å ivareta felles arenaer og samlingspunkter som det kommunale biblioteket og bruke det aktivt i integreringsarbeidet. Frivillige aktører skaper aktiviteter, møteplasser og samler mennesker med sammenfallende interesser. Enkeltmennesker stiller opp som flyktningguider, og familier stiller opp som fadderfamilier for nyankomne familier. Dette skaper gode arenaer for å inkludere innvandrere i de frivillige aktivitetene. Frivillige aktører må derfor stå sentralt i integreringsarbeidet og ha gode og forutsigbare rammebetingelser for dette arbeidet.

KrF vil

- at det innføres rutiner for kartlegging av flyktninger i ankomstfasen.
- at språkopplæringen skal gjøres mer arbeidsrettet blant annet gjennom tilbud om introduksjonsjobb.

- sørge for raskere og bedre ordninger for godkjenning av utdanning og realkompetanse fra andre land, og tilrettelagte kurs og eksamener for å oppnå slik godkjenning om det er nødvendig.
- at det utarbeides en veileder for alle arbeidsplasser som tar imot elever i språkpraksis, med fokus på språk, kommunikasjon og et tydelig mål og plan for praksisperioden.
- at alle nyankomne asylsøkere og flyktninger med barn skal delta på et obligatorisk foreldreveiledningskurs.
- styrke den barnefaglige kompetansen i hele asylkjeden fra ankomst til bosetting i kommunen.
- ha bedre støtteordninger for traumebehandling.
- ha holdningskampanjer mot rasisme, med fokus på at voksnes holdninger smitter over på barna.
- at asylsøkere skal få midlertidig arbeidstillatelse.
- at det tilrettelegges for at beboere på asylmottak med relevant kompetanse skal bidra i det daglige arbeidet på mottaket.
- at det opprettes forsøk med anonyme søknadsrunder for å hindre diskriminering i arbeidslivet.
- gi frivillige organisasjoner gode og forutsigbare rammebetingelser for integreringsarbeid.
- at alle som får opphold i Norge skal få en «velkomstpakke» med viktig informasjon, slik at de unngår unødvendige utfordringer.
- at statsborgerskapsseremonien skal være obligatorisk.
- tillate dobbelt statsborgerskap.
- videreføre tilbudet om gratis kjernetid i barnehage for 3-5-åringer fra familier med lav inntekt.
- at minoritetsforeldre uten tilstrekkelige norskkunnskaper som mottar kontantstøtte skal få tilbud om språkopplæring, der det legges til rette for barnepass.
- at arbeidet for å forhindre kjønnslemlestelse av jenter og tvangsekteskap intensiveres.
- sikre retten til å uttrykke tro gjennom bruk av religiøse symboler, smykker eller plagg i det offentlige rom så lenge dette ikke er til hinder for læring, deltakelse eller å løse arbeidsoppgaver.
- hindre segregering av elever på bakgrunn av religion eller kjønn.
- at det gis tilbud om et introprogram for religiøse ledere fra utlandet.
- at det innføres restriksjoner mot finansiering av trossamfunn fra stater som ikke selv praktiserer religionsfrihet.
- at innsatsen mot ekstrem sosial kontroll styrkes og at det etableres en støttetjeneste for avhoppere fra ekstreme miljøer.
- styrke kampen mot radikalisering og voldelig ekstremisme, herunder forebyggende tiltak og exit-tiltak.
- styrke ordningen «Inkludering i idrettslag» for å sikre inkludering av barn og ungdom med innvandrerbakgrunn, med særlig vekt på jenter, og barn og ungdom fra familier med lav betalingsevne.
- tilby mottaksplasser med grunnskole for unge voksne 16-20 år på videregående skoler, slik at denne gruppen av nyankomne flyktninger kan få opplæring i et aldersadekvat miljø.

Folkestyre bygget nedenfra

Demokratiet er den beste garantien for et samfunn med likeverd, livskvalitet og frihet, men i dag ser vi tegn til at tiltroen til og deltakelsen i demokratiet er synkende i mange land. Avstanden mellom beslutningstakere og innbyggerne har blitt større. Lavere deltakelse i folkestyrets institusjoner og en profesjonalisering av politikken har ført til at makt konsentreres på færre hender.

KrF vil bygge et sterkere folkestyre nedenfra. Et levende folkestyre næres av folkelig deltakelse, et sterkt lokaldemokrati og et livskraftig sivilsamfunn. I et velfungerende demokrati deltar hele befolkningen i beslutninger som angår fellesskapet. Vi vil styrke demokratiet og øke valgdeltakelsen ved å gi mer makt til velgerne ved valg og styrke lokaldemokratiet.

Det tar tid å bygge opp demokratiske ordninger og kultur. KrF vil hegne om våre demokratiske institusjoner. Det konstitusjonelle monarkiet har tjent Norge godt.

En viktig forutsetning for at demokratiet skal fungere er ytringsfriheten og at innbyggerne er opplyst og satt i stand til å delta aktivt i den offentlige debatten. Demokratiet må preges av åpenhet og innsyn.

Lav valgdeltakelse i deler av befolkningen kan føre til at velgergrupper faller utenfor de demokratiske prosessene. Når færre deltar og stemmer ved valg, konsentreres makten på færre hender. Dette kan få negative konsekvenser for legitimiteten til valgsystemet og lokaldemokratiet. Både de politiske partiene og myndighetene har et ansvar for å stimulere til økt deltakelse.

For å motvirke uheldige bindinger mellom private, bedrifter, fagorganisasjoner og de politiske partiene, mener KrF at statens støtte til de politiske partiene bør styrkes. Velgernes innflytelse sikres både gjennom retten til å engasjere seg i politiske partier og gjennom mulighet for å endre på valglistene. Det må sikres en god balanse mellom partidemokrati og velgernes mulighet til å endre rekkefølgen på listene.

Lokaldemokrati

Valgdeltakelsen er spesielt lav ved lokalvalg. Lokaldemokratiet har blitt avkreftet av statlig overstyring, øremerking av tilskudd og lite samsvar mellom oppgaver og økonomiske rammebetingelser. For mange er frivillig innsats i lokalpolitikken lite attraktivt fordi kommunene er tappet for politisk og økonomisk handlingsrom.

Et velfungerende lokaldemokrati er viktig for et samfunn bygd nedenfra, og KrF vil arbeide for at staten i hovedsak styrer gjennom rammer slik at kommunenes handlefrihet øker og lokaldemokratiet styrkes. Bruk av lovfesting og øremerking bør begrenses. Øremerking bør i hovedsak kun brukes ved innføring av nye ordninger eller bevisste og tidsbegrensede satsinger for å løfte et felt særskilt. Regelen skal være: Lokaldemokrati når det er mulig, statlig styring når det er nødvendig.

Kommunestruktur

For å sikre lokaldemokrati, gode tjenester til innbyggerne og velfungerende enheter, er det behov for å gjøre endringer i den norske kommunestrukturen. Mange velferds-, miljø- og tjenesteoppgaver har blitt svært spesialiserte, og en rekke kommuner har utfordringer med å rekruttere og beholde robuste fagmiljøer. Også for å ivareta balansen mellom lokaldemokrati og stat, kan det være nødvendig å etablere større kommuner. Kommunereformen skal ikke være en sentraliseringsreform, men en velferdsreform. Et sterkere lokaldemokrati må alltid være et hovedmål ved endring av kommunestruktur. Gode frivillige lokale prosesser skal være utgangspunktet for endringer av

kommunestruktur. De økonomiske incentivene for kommunereformen må videreføres i perioden 2017-2021 for å legge til rette for at kommuner som ikke kom i havn med eller ikke gjennomførte frivillige prosesser, skal kunne gjøre dette i denne perioden.

For kommuner med stor geografisk utstrekning og spredt bosetting eller perifer beliggenhet, kan det være lite å hente på sammenslåing med andre. Også slike kommuner med store smådriftsulempen og avstandskostnader, må sikres økonomisk grunnlag for å gi befolkningen et likeverdig tjenestetilbud. Når kommunereformen er gjennomført, må inntektssystemet gjennomgås og åpenbare skjevfordelinger må rettes opp.

Slagkraftige folkevalgtstyrte regioner

Mange oppgaver vil fortsatt være for store til at kommunene kan ta hånd om dem alene. Derfor vil KrF ha et folkevalgt styrt regionalt nivå, men med større og mer slagkraftige regioner enn dagens fylkeskommuner. Det er et stort behov for å demokratisere en del beslutninger som i dag tas av byråkratiet i regionale statlige enheter.

En avgjørende forutsetning for å gjennomføre den omfattende omorganiseringen en regionreform innebærer, er at den fylles med konkret innhold. Et nytt regionalt nivå må tilføres nye oppgaver og utvidet makt og ansvar innenfor blant annet samferdsel og næringsutvikling, og regional planlegging må gjøres mer forpliktende.

Nye regioner bør ha et klart definert ansvar for de oppgavene og sektorene som er viktige for den regionale utviklingen og ha ansvar for samordningen av disse oppgavene med kommunenes og statens virksomhet i regionen.

De folkevalgte regionene må forvalte virkemidler tilpasset de utfordringene og mulighetene de står overfor. Regionene må ha ansvar og myndighet både for å fatte politiske vedtak og for å iverksette disse. De folkevalgte regionene må få et større ansvar for velferdstjenester som krever et større befolkningsgrunnlag enn det kommunene har. Regionene må beholde ansvaret for videregående opplæring, fagskoler, kollektivtransport og tannhelse.

KrF vil

- hegne om vårt politiske system og si nei til innføring av republikk.
- gjennom informasjonskampanjer sikre at alle stemmeberettigede er godt informert om valget og hvor de kan stemme. De bør settes av særlig midler til informasjonstiltak rettet mot ungdom og minoritetsmiljøene.
- styrke den offentlige finansieringen av de politiske partiene.
- sikre de politiske partiene full frihet ved oppsetting av lister til stortings-, sametings-, fylkestings- og kommunestyrevalg.
- videreføre grunnlovsfesting av valgkretsene ved stortingsvalg.
- beholde felles myndighets- og stemmerettsalder på 18 år.
- si nei til «listebæring» utenfor valglokalene på valgdagene.
- være åpne for e-valg forutsatt at sikkerheten er ivaretatt.
- sikre barn og unge opplæring og trening i demokrati inntil de oppnår stemmerettsalder.
- gi lokale ungdomsråd, der ungdom kan uttale seg om politiske saker i kommunene, samme lovmessige status som eldreråd og råd for mennesker med nedsatt funksjonsevne.
- gi eldrerådene handlingsrom til å spille en aktiv rolle og medvirke til eldre menneskers samfunnsdeltakelse og anspore til å få eldres kompetanse og engasjement ut i samfunnet.
- sikre et velfungerende og grunnlovsfestet lokaldemokrati.
- arbeide for at kommunereformen fører til bedre tjenester for innbyggerne og gir økt demokrati ved at beslutninger flyttes fra staten og ut til kommuner og regioner.

- styrke kommunenes økonomiske handlingsrom, slik at de kan gi innbyggerne et godt tjenestetilbud.
- arbeide med å avvikle og forenkle lover, forskrifter og rapporteringssystemer.
- at statlige reformer og pålegg må følges opp med tilstrekkelige frie midler.
- at konsultasjonsordningen mellom staten og KS (kommunesektorens interesse- og arbeidsgiverorganisasjon) skal videreføres og gjøres mer forpliktende.
- stimulere til større samhandling mellom sektorer og nivåer.
- fortsette overføring av oppgaver, makt og myndighet fra staten til regionalt og kommunalt nivå der dette er hensiktsmessig.
- justere inntektssystemet for fylkene/regionene slik at dette sikrer at disse settes i stand til å tilby likeverdige og gode tjenester.
- ha en tilskuddsordning til digitalisering i kommunene for enklere og bedre kommunikasjon med innbyggerne.

Trygghet i hverdagen

Trygghet, tillit og rettferdighet for alle mennesker er grunnleggende i en rettsstat. Vi trenger et velfungerende politi som både kan jobbe forebyggende og være i stand til å stoppe og etterforske kriminalitet. Rettsvesenet må fungere effektivt og upartisk, og kriminalomsorgen må ha kapasitet nok til at domfelte får sonet sin straff. Personvern og rettssikkerhet er viktige verdier å bygge på.

Forebygging, beredskap og kriminalitetsbekjempelse

Forebygging er det beste verktøyet for å bekjempe kriminalitet. Tiltakene må rettes mot barn og unge som er i faresonen. Frivillig og ideell sektor er et viktig bidrag inn i dette arbeidet. Samarbeid mellom politi, kommunene og aktører i lokalsamfunnet er en forutsetning for å forebygge kriminalitet.

Det er et viktig prinsipp at det er statens oppgave å sørge for at hele befolkningen har en tilfredsstillende politidekning, uavhengig av geografi.

Forebyggende arbeid er en av politiets kjerneoppgaver. Synlig politi i lokalmiljøet har en klar forebyggende effekt. KrF vil følge opp målet om to polititjenestemenn per 1 000 innbyggere innen 2020.

Vold og overgrep i nære relasjoner

Vold i nære relasjoner er et alvorlig samfunnsproblem. Myndighetene har en plikt til å avdekke og stanse slike overgrep.

Anmeldelser knyttet til vold i nære relasjoner har økt den senere tid. Innsatsen må derfor intensiveres. KrF vil derfor gjennomføre opptrappingsplanen med øremerkede midler gjennom hele perioden for å bekjempe vold og overgrep. Politiet må prioritere bekjempelse av voldtekter, vold i nære relasjoner, og da spesielt vold og overgrep mot barn. Politi, skole, helsetjenesten, familievernnet og barnevernstjenesten og andre relevante etater må samarbeide bedre. Statens Barnehus skal ta avhør av barn og unge som har vært vitne til, eller blitt utsatt for vold eller overgrep. Statens Barnehus må styrkes.

Innsatsen for å forebygge og redusere voldtekter må intensiveres, blant annet med holdningsskapende arbeid, synlig politi, raskere og bedre etterforskning og en mer restriktiv skjenkepolitikk. Det må være et krav at alle anmeldte voldtekter skal etterforskes.

Menneskehandel

Menneskehandel er vår tids slaveri. Millioner av mennesker lever i slaveri i dag. Bakmenn må straffeforfølges. Samarbeidet mellom politiet og kommunene, samt samarbeidet over landegrensene må styrkes.

Økonomisk og arbeidslivskriminalitet

Økonomisk kriminalitet og arbeidslivskriminalitet undergraver velferdsstaten og bidrar til å svekke tilliten til myndighetene. Samarbeidet mellom relevante aktører som Skatteetaten, politiet, NAV og Arbeidstilsynet må styrkes.

Etterretning og terrorbekjempelse

Politiets sikkerhetstjeneste (PST) skal forebygge og etterforske straffbare handlinger mot rikets sikkerhet. Internasjonal kriminalitet og ekstremisme må bekjempes. Rammene for

PSTs overvåkingsmetoder må underlegges domstolskontroll. KrF mener at tredjepart skal, så langt det er mulig, skjermes fra unødvendig overvåking.

Narkotikaforbrytelser

Narkotikakriminalitet utgjør en stor andel av anmeldt kriminalitet. KrF mener at straffedømte som har rusproblemer må gis tilbud om avrusning og rehabilitering.

Hverdagskriminalitet

Politiet må prioritere etterforskning av lommetyverier, hytteinnbrudd og skadeverk. Hverdagskriminaliteten svekker tilliten og tryggheten i samfunnet, og den påfører samfunnet store kostnader. KrF mener at adgangen til å henlegge straffesaker begrunnet med manglende saksbehandlingskapasitet må fjernes.

KrF vil

- styrke kapasiteten til politiet ved å ansette flere politifolk i operativ tjeneste og etterforskning.
- at politi- og lensmannsetaten skal være desentralisert og fortsatt være et nærpolti.
- legge til rette for at SLT-modellen¹⁰ kan tas i bruk i enda flere kommuner.
- styrke støtten til frivillige organisasjoner som driver arbeid blant barn og unge.
- ha god dekning av krisesenter i hele landet.
- sikre at de som utsettes for vold og overgrep må få tilbud om ny identitet at omvendt voldsalarm skal benyttes i større grad enn i dag.
- bekjempe vold og overgrep av barn på nett.
- at voldtektsmottak skal være tilgjengelig over hele landet og ha kompetanse til å sikre bevis.
- at voldtekts ofre skal ha krav på gratis psykisk helsehjelp.
- at alle kommuner skal ha egne handlingsplaner mot vold i nære relasjoner.
- at avhør av barn og unge som begår seksuelle overgrep skal utføres på Statens Barnehus.
- ha en helhetlig gjennomgang av hjelpeapparatet for barn og unge som har vært utsatt for vold og overgrep for å tydeliggjøre hvem som har ansvar for oppfølgingen av det enkelte offer.
- styrke og sikre behandlingstilbudet for personer med voldelig adferd og seksualforstyrrelse.
- sikre fullfinansiering av voldtektsmottak, krisesentre, incestsentre og ettervern for incestofre.
- videreføre ordningen med fremskutt lagring av våpen i politibiler.
- ikke innføre generell bevæpning av politiet, men heller ta i bruk punkt- og objektsikring.
- styrke politiets kompetanse innenfor sjikane, trusler og annen kriminalitet som skjer gjennom nye digitale medier.
- politiet skal prioritere etterforskning av hatkriminalitet.
- styrke politiets kompetanse i møte med psykisk syke.
- sikre politiet gode og oppdaterte dataverktøy.
- avvise et forbud mot tigging.
- styrke politiets kompetanse og ressurser til bekjempelse av menneskehandel.
- opprette flere botilbud til ofre for menneskehandel.
- innføre oppholdstillatelse for personer som det er sannsynliggjort at er ofre for menneskehandel.
- at alle store byer skal ha en helhetlig handlingsplan for bekjempelse av menneskehandel og vår tids slaveri.
- ha nasjonale informasjonskampanjer om vår tids slaveri i de største byene.
- opprettholde forbudet mot kjøp av seksuelle tjenester.
- at ofre for menneskehandel skal få rett til helsehjelp i refleksjonsperioden selv om de ennå ikke har fått et ID-nummer.

¹⁰ SLT= Samordning av Lokale kriminalitetsforebyggende Tiltak

- intensivere samarbeid over landegrensene for å bekjempe trafficking og menneskehandel.
- ha en egen handlingsplan som er spesielt rettet mot barn som er ofre for menneskehandel.
- ha et senter for barn som er ofre for menneskehandel eller som har vært barnesoldater.
- utdanne flere narkohunder til bruk i politiet og Tollvesenet.
- styrke kapasiteten til politiet og Tollvesenet ved utsatte grensestasjoner.
- at personer som dømmes for ruspåvirket kjøring i alvorlige tilfeller kan dømmes til å måtte installere alkolås i bilen.
- at politiet må sikres tilstrekkelige ressurser og verktøy til å avverge og etterforske organisert kriminalitet.

Straff og straffeprosess

Ut fra et kristendemokratisk perspektiv er formålet med justispolitikken å sikre at den straffedømte får mulighet til å gjøre opp for sine kriminelle handlinger, samtidig som det skal bidra til rettferdighet for fornærmede.

Straff er et av de mest inngripende virkemidlene myndighetene kan påføre et enkeltindivid. Uskyldspresumsjonen er et grunnleggende prinsipp i en demokratisk rettstat. Straffen skal ha individualpreventiv effekt så vel som allmennpreventiv effekt. Strafferammene bør settes ut fra hvor alvorlig handlingens karakter er, sett hen til den allmenne rettsfølelse.

Kriminalomsorg

Godt innhold i soningen er en forutsetning for at straffedømte skal kunne leve et liv uten kriminalitet etter endt soning. Innholdet i straffegjennomføringen må forberede den enkelte straffedømte best mulig til å møte samfunnet etter endt soning. Utdanningstilbud i fengselet, tilbud om arbeid, praksisplass, tilbud om rusbehandling, bolig etter soning med bistand til bo-trening og tilgangen til et nettverk utenfor det kriminelle miljøet er avgjørende for å komme ut av en kriminell livsstil. KrF vil sikre gode og tilpassede soningsforhold for kvinner. Alle former for seksuell trakassering i fengselet må bekjempes. KrF mener at barn over den kriminelle lavalder i utgangspunktet ikke skal sone i fengsel, med mindre særskilte hensyn foreligger. Barn skal ikke plasseres på glattcelle. Ungdomsstraff og ungdomsoppfølging er gode alternativ til fengselsstraff. Skal barn under 18 år likevel sone i fengsel, må det legges særskilt til rette for dem. Barn skal ikke sone sammen med voksne. Frivillige organisasjoner er et viktig supplement til det offentliges tilbud i kriminalomsorgen. Reglene knyttet til prøveløslatelse og permisjon må bidra til å sikre en god overgang til livet etter soning. Barn med foreldre i fengsel må sikres samvær på barnets premisser, slik at barnet ikke blir den skadelidende når mor eller far må sone i fengsel.

KrF ønsker å innføre et integrert ettervern for kriminalomsorgen, rusomsorgen og andre grupper med tilsvarende behov. Integrert ettervern betyr at det utløses en rett til ettervern når vedtak/dom/behandling starter. Hjelp til etablering i egen bolig, fritidsaktiviteter, utdanning eller arbeidstrening, og hjelp til å skaffe seg et sosialt nettverk er sentrale elementer i et slikt ettervern. *For mer om integrert ettervern, se kapittelet «Solidarisk ruspolitikk».*

Alternative straffereaksjoner

KrF mener det bør satses mer på alternative straffereaksjoner, samtidig som man bør vurdere nye straffereaksjoner som ivaretar rehabiliteringen av den enkelte straffedømte. Dette gjelder spesielt straffedømte med sammensatte utfordringer som rus og psykiatri. Samarbeidet mellom kriminalomsorgen, psykiatrien og rusomsorgen må styrkes.

Fornærmedes rettsstilling

Pårørende og ofres stilling må ivaretas under straffesaksbehandlingen hos politiet og i domstolen. Når gjerningspersonen er dømt til å betale erstatning til offeret, skal staten betale ut erstatningen på forskudd og deretter kreve inn pengene fra gjerningspersonen. I forbindelse med straffesaker må det være mulighet for konfrontasjonssamtale mellom offer/pårørende og gjerningsperson når offeret/pårørende ønsker det.

Fri rettshjelp

KrF ønsker å styrke ordningen med fri rettshjelp. Fri rettshjelp er en viktig rettssikkerhetsgaranti. Behovet for rettshjelp er stort, særlig for de mest ressursvake gruppene i samfunnet. Samfunnet blir stadig mer komplekst. KrF vil derfor ha en gjennomgang av rettshjelpsordningen for å sikre en mest mulig treffsikker ordning.

Godtgjøringen til dommere i forliksråd må styrkes slik at den samsvarer bedre med ansvar og medgått arbeidstid.

Domstolene

Domstolenes uavhengighet og upartiskhet er grunnleggende i en rettsstat. Det er etter KrFs mening behov for å styrke domstolenes og dommernes uavhengighet, og vi vil prioritere domstolene og følge opp domstolkommisjonen som er nedsatt.

Lyd- og bildeopptak

Dokumentasjon av bevis- og vitneførselen i rettssaker vil bidra til å styrke rettssikkerheten og effektiviseringen av domstolene. KrF mener derfor at mulighet til lyd- og bildeopptak av forklaringer fra hovedforhandlingen i tingretten i alle straffesaker må på plass.

KrF vil

- at samfunnsstraffen endres fra én time for hvert tilsvarende fengselsdøgn som ellers ville vært idømt, til tre arbeidstimer for hvert tilsvarende fengselsdøgn.
- at personer som dømmes til tvungent psykisk helsevern på grunn av sterk gjentakelsesfare som utgangspunkt skal behandles i heldøgnsinstitusjon.
- utvide ordningen med elektronisk fotlenkesoning.
- bekjempe narkotikabruk i norske fengsler.
- at ordningen med forenklet forelegg bør utvides til flere typer straffbare forhold.
- at dødsstraff ikke skal innføres i Norge.
- at fornærmede som er utsatt for alvorlig overgrep og pårørende til fornærmede som er drept har rett til varsling når gjerningspersonen slippes ut av fengsel.
- at personer som er dømt for drap og svært alvorlige overgrepssaker bør i særskilte tilfeller kunne fradømmes retten til å bosette seg nær offeret eller de etterlatte.
- arbeide med å få til økt bruk av soning i hjemlandet i stedet for i Norge.
- at alternative straffereaksjoner må benyttes i større grad.
- sikre rusbehandling til alle innsatte med rusproblemer.
- styrke domstolenes og dommernes uavhengighet.
- innføre et integrert ettervern for kriminalomsorgen, rusomsorgen og andre grupper med tilsvarende behov.
- sikre utstyr i tingretter slik at det kan tas lyd- og bildeopptak av forklaringer fra hovedforhandlingen i tingretten i alle straffesaker.
- styrke kriminalomsorgens evne til å følge opp ulike grupper som soner i norske fengsler.
- ikke inngå ny avtale om leie av fengselsplasser i utlandet.
- bidra til økt rettssikkerhet for personer med nedsatt funksjonsevne, og ha bedre tilrettelegging av soningsforholdene for denne gruppen.
- straffenivået for organisert kriminalitet må tilpasses det øvrige europeiske nivået.

Personvern

Personvern er en viktig frihet i et liberalt demokrati. Enkeltindividets rett til frihet må vurderes nøye når inngripende kontrolltiltak blir vurdert. Dårlige vilkår for personvernet vil begrense åpen meningsutveksling og politisk aktivitet. Vår digitale hverdag øker presset mot personvernet. Dette krever at det stilles strenge krav til lagring, bruk og videreformidling av informasjon som innhentes elektronisk.

KrF vil

- sette ned et offentlig utvalg for å styrke personvernets stilling i Norge.

God samfunnssikkerhet og beredskap

Ivaretagelse av sikkerheten for innbyggerne og for samfunnet som helhet er en av de viktigste oppgavene staten og det offentlige har. Det handler om å sikre samfunnet mot anslag og angrep fra statlige og ikke-statlige aktører, men også om relevant beredskap ved hendelser som skyldes for eksempel uvær, naturkatastrofer eller feil på kritiske systemer. Ansvars-, likhets-, nærhets- og samvirkeprinsippene er retningsgivende for beredskap og krisehåndtering.

Trusselbildet mot norske interesser er av ulik art og komplekse. Arbeidet med samfunnssikkerhet og beredskap må derfor forebygges og bekjempes på ulike måter. Totalforsvarskonseptet skal sikre gjensidig støtte og samarbeid mellom Forsvaret og det sivile samfunn i hele krisespekteret. KrF mener totalforsvarskonseptet må styrkes.

Ansvar og ledelse

KrF mener Justis- og beredskapsdepartementet skal ha en klar, entydig rolle og et spesielt samordningsansvar for å sikre et koordinert og helhetlig arbeid med samfunnssikkerhet og beredskap på tvers av sektorgrensene. Justis- og beredskapsdepartementet skal være fast lederdepartement i sivile nasjonale kriser med mindre noe annet er bestemt.

Samfunnsutviklingen har medført at ulykker og katastrofer kan ha grenseoverskridende konsekvenser. KrF mener at dagens trussel-, risiko- og sårbarhetsbilde krever et bredt internasjonalt engasjement for å oppnå en så god sikkerhet som mulig. Det er viktig med en tydelig ansvarsfordeling, rolleavklaring og godt samarbeid mellom det folkevalgte regionale nivået/fylkeskommunene og kommunene.

Fylkesmannen har ansvar for å samordne samfunnssikkerhetsarbeidet regionalt, og følge opp og veilede kommunene og iverksette nasjonal politikk for samfunnssikkerhet og beredskap.

Organisering og samvirke

Kommunene er bærebjelken i beredskapsarbeidet, både når det gjelder forebygging og oppfølging. KrF mener at det er behov for en tettere oppfølging, veiledning og bistand i beredskapsplanlegging i kommunene, blant annet med tanke på klimaendringene med økende ekstremvær, flom og ras.

Politiet er en sentral aktør i det nasjonale beredskap- og krisehåndteringsarbeidet. KrF mener det er viktig å sikre bedre koordinering, rolleavklaring og samtrening med aktuelle aktører for å forebygge alvorlige hendelser.

Øvelser gir mulighet til å trene, teste og videreutvikle eget planverk, egen krisehåndteringsevne og samvirke med andre. KrF mener det er avgjørende at det øves regelmessig, variert og på tvers av sektorer for å styrke evnen til å håndtere ekstraordinære hendelser. Fagkompetanse, lokal kunnskap, tydelig og god ledelse, samhandling og øvelser er avgjørende for at samarbeidet skal fungere optimalt når krisen oppstår. KrF mener det må satses mer på utdanning og kompetanseheving hos alle som har beredskapsansvar på alle nivåer, både i det offentlige og det sivile samfunnet.

God forebygging og håndtering av kriser forutsetter god utnyttelse av samfunnets samlede ressurser. KrF mener at politiet og Forsvaret må trene sammen for å avklare grenseoppgaver og utfordringer. (Se også kapittelet «Et relevant og fremtidsrettet forsvar».) KrF mener det er viktig å utvikle totalforsvarskonseptet videre, for å sikre

bedre samhandling. Heimevernet spiller mange steder en viktig rolle i det lokale beredskapsarbeidet. KrF mener derfor det er viktig å sikre en relevant og kapabel HV-struktur i alle deler av landet.

KrF vil sikre Siviltforsvarets fremtid som en relevant og slagkraftig statlig forsterkningsressurs for nød- og beredskapsetatene, blant annet ved nødvendig investeringer samt hensiktsmessig og riktig utstyr og materiell.

Frivillige beredskaps- og redningsorganisasjoner er en viktig ressurs. Organisasjoner som Røde Kors, Norsk Folkehjelp og Redningsselskapet kan stille trente mannskaper til rådighet ved redningsoppdrag og leteaksjoner etter savnede. Avtaler, felles prosedyrer og samtrening er viktig. KrF mener det må sikres gode avtaleverk mellom kommunen og de frivillige, for å gi forutsigbarhet og langsiktige rammer. Enkeltpersoner melder seg også til tjeneste i leteoppdrag, fiskeflåten stiller båter til disposisjon i rednings og leteaksjoner og lokalsamfunn stiller opp for hverandre i katastrofer. Dette er en styrke for samfunnet vårt og selv om dette krever en god ledelse er det viktig å ta vare på i et samfunn bygd nedenfra.

Informasjonssikkerhet

Vår avhengighet av teknologi øker, og kompleksiteten er krevende å håndtere i takt med nye sårbarheter og digitale angrep. KrF mener det må gjøres langt mer for å ivareta samfunnets digitale sikkerhet. Vi trenger en helhetlig og kunnskapsbasert tilnærming, og hensynet til digital sikkerhet må få mer oppmerksomhet innenfor alle sektorer og deler av samfunnet.

Cyberangrep mot datasystemer til bedrifter og virksomheter som forvalter grunnleggende nasjonale verdier, kan være et angrep, sabotasje, spionasje, en kriminell handling eller innledning til et militært anslag. Forsvaret har lenge jobbet med cybersikkerhet. KrF vil ha økt satsing på samarbeid med sivile kompetanse- og forskningsmiljøer.

KrF vil

- opprettholde tilfredsstillende nasjonal matvareproduksjon og lager av nødvendige basisprodukter ut fra et sikkerhetsperspektiv.
- innføre beredskapslager av korn.
- mer ressurser til samfunnssikkerhet og beredskapsarbeidet hos Fylkesmannen blant annet for veiledning og hjelp til kommunene.
- ha tettere oppfølging og veiledning i beredskapsplanlegging i kommunene.
- at det øves regelmessig og variert for å styrke evnen til å håndtere ekstraordinære hendelser. Forbedringer må innarbeides fortløpende i planene.
- videreutvikle og forsterke totalforsvarskonseptet (informasjonsutveksling, koordinering, rolleforståelse, samarbeid).
- styrke fagkompetansen hos alle med sikkerhets- og beredskapsansvar på alle nivåer – både offentlig og privat.
- styrke Siviltforsvaret som statlig forsterkningsressurs.
- sikre en relevant og kapabel HV-struktur i alle deler av landet.
- at kommune sikrer gode avtaler med de frivillige organisasjonene, for å gi forutsigbarhet og langsiktige rammer.
- videreutvikle det internasjonale samarbeidet om samfunnssikkerhet og beredskap innenfor rammen av NATO, EU og FN.
- videreutvikle senter for informasjonssikring (NSM) og styrke tilsynet med samfunnets sikkerhet innen IKT.
- sikre en helhetlig nasjonal beredskap og operativ evne som håndterer svikt i, eller digitale angrep mot, elektronisk kommunikasjon, strømforsyning og vann og avløp.
- etablere en nasjonal kompetansestrategi for å imøtekomme kompetanse- og rekrutteringsunderskuddet innen IKT-sikkerhet.
- styrke samarbeidet mellom PST og E-tjenesten på analyse knyttet til kontraterror.

- arbeide for at alle grunnskoler og videregående skoler har et undervisningsopplegg for å forebygge radikaliserings.
- styrke kystberedskapen og gi frivillige aktører som Redningsselskapet gode rammevilkår.

Et relevant og fremtidsrettet forsvar

For KrF er det et forsvarspolitisk mål å forebygge krig og konflikter, hevde landets suverenitet og bidra til å fremme en fredelig utvikling i verden. Det militære forsvar er statens skarpeste maktmiddel, derfor kreves det demokratisk politisk kontroll og en oppslutning i befolkningen som gir grunnlag for Forsvarets nødvendige legitimitet. Folkeretten og andre rammer for maktbruk i militære operasjoner må etterleves. Bruk av militærmakt skal kun benyttes dersom det er ytterst nødvendig.

Norges posisjon som et lite land med en sterk nabo, gjør at vi i sikkerhetspolitikken er avhengige av å ha et godt forhold til sterkere allierte. NATO er hjørnesteinen i norsk sikkerhets- og forsvarspolitikk. Norge må fremdeles opptre som en pålitelig aktør innenfor NATO-samarbeidet. Vi må bevare et godt forhold til USA og sørge for at amerikanerne tar en aktiv interesse i norsk sikkerhet, men også være villige til å si klart fra dersom vi er uenige i deres politikk. Vi må samarbeide nært med EU og europeiske allierte, og sørge for at Norges interesser blir ivaretatt i utviklingen av EUs sikkerhetspolitikk. Norge må også videreutvikle det nordiske forsvarspolitiske samarbeidet med Sverige og Finland.

Verdigrunnlag

Forsvarets verdigrunnlag om alle menneskers iboende verdi uavhengig av bakgrunn, egenskaper og prestasjoner må være retningsgivende for hele Forsvaret. Hovedmål er å beskytte nasjonen og den enkeltes liv, frihet og sikkerhet. KrF vil arbeide for at menneskeverdet skal respekteres også i stridshandlinger hvor faren for brutalisering og uetiske alternativer er sterkt til stede.

Forsvaret skal beskytte menneskeverdet og viktige samfunnsverdier, men i ytterste konsekvens må man ta andres liv, og risikere sitt eget eller andres liv. Forsvaret må trene på holdninger, etikk og ledelse for bevisstgjøring og mestring av krevende dilemmaer.

Forvarets utfordringer

Forsvarets hovedoppgaver er å forebygge krig med basis i NATO-medlemskapet. Det forutsetter at Norge ikke bare skal holde ut til hjelpen kommer, men at det norske Forsvaret også har et omfang og en slagkraft som kan settes inn i en felles styrke i NATO. Forsvaret skal ha kraft til å avverge episoder og kriser og til å hevde norsk suverenitet over egne land- og havområder og tilhørende luftrom. Forsvaret må også i fremtiden være organisert slik at Norge lett kan ta del i NATO-operasjoner i utland og innland.

Skal vi opprettholde og styrke et moderne og høyteknologisk forsvar med tilstrekkelig kapasitet til både å ivareta førstelinjeforsvaret av Norge, og å være klar til å bidra i det felles NATO-forsvaret av allierte land, må vi være villig til fortsatt omstilling og prioritering av det som gir best forsvarseffekt. Det er ingen tvil om at Forsvarets anlegg utgjør viktige arbeidsplasser og er viktig for næringsliv og samfunnsutvikling. Hensynet til hva som gir best forsvarseffekt i et langsiktig perspektiv må imidlertid være utslagsgivende.

Verneplikt

KrF mener verneplikten er viktig å holde fast ved, fordi den sikrer en tilknytning mellom folk og forsvar og bidrar til rekrutteringen til Forsvaret ved at de kan velge de best egnede kandidatene til tjenesten. Med et mer kapitalintensivt og høyteknologisk forsvar er det samtidig viktig å sørge for en mest mulig effektiv utnyttelse av kompetanse og

personell. Strukturer og kapasiteter må legges opp slik at de som avtjener førstegangstjenesten kan videreutvikle sin opparbeidede kompetanse, og at denne kompetansen reelt sett bidrar til å styrke den totale forsvarsevnen.

Forsvaret har betydelige mangler i sitt likestillingsarbeid. Kulturelle utfordringer og mangel på fysisk tilrettelegging er problemer som forsterker hverandre. Ledere på alle nivåer må stilles til ansvar for å bygge en sunn kultur, og de må settes i stand til å identifisere og stoppe diskriminerende adferd. Kvinner må få tilgang til bekledning og utrustning som er tilpasset dem, og kaserner og bygningsmasse må legges til rette for en økt kvinneandel.

Struktur

Forsvaret har vært i nødvendig og sammenhengende omstilling i cirka 20 år. Endringene er omfattende - fra et mobiliseringsforsvar til et innsatsforsvar og nå til et terskelforsvar. Moderne forsvarsmateriell er kostbart og har en høyere prisstigning enn øvrige varer og tjenester. Dette gir utfordringer når kapasiteter og materiell skal oppdateres. En bærekraftig forsvarsstruktur krever balanse mellom ressurser, oppgaver, ambisjonsnivå og operativ evne. KrF vil stille krav til kvalitet, kvantitet og en sammensetning av løsninger som kan innfri politiske målsetninger og vedtatte strukturer for Forsvaret. En overgang til et mer kapitalintensivt forsvar medfører at vi kontinuerlig må vurdere hvordan Forsvaret kan drives mer effektivt uten å svekke den operative evnen. KrF vil støtte effektiviseringstiltak som gir økt operativ evne.

Nordområdene

Nordområdene utgjør store havområder, med rike fiskeri- og energiresurser og et naboforhold som er viktig for vår nasjonale forsvarspolitik og utenrikspolitikk.

Nordområdene er et areal som er 10 ganger Norges landareal og et viktig sikkerhetspolitisk område. Overvåknings- og suverenitetshevdelse må være hovedfokus, men base- og styrkestruktur i Nord-Norge er like viktig for å ivareta et troverdig forsvar. Det store havområdet må gjenspeiles i Sjøforsvarets og Luftforsvarets viktige posisjoner ved å beholde tydelige plasseringer også på land. Forholdet til Russland er svært viktig for Norge, og må gis høy prioritet i norsk utenrikspolitikk. Økt spenning mellom NATO og Russland har de siste årene stilt forholdet til vår største nabo på prøve. Nordområdene må fortsette å være et område preget av lavt spenningsnivå og internasjonalt samarbeid.

Forsvarsgrenene

KrF ønsker et balansert forsvar med velfungerende kapasiteter innenfor både Hæren, Sjøforsvaret, Luftforsvaret og Heimevernet. Hæren må utvikles videre til en moderne landstyrke med de egenskaper som kreves av et førstelinjeforsvar, herunder dedikert helikopterstøtte. Spesielt i Troms og Finnmark må Hæren øke sin tilstedeværelse og kampkraft, blant annet ved at Grensevakten styrkes og at det etableres en permanent hærstyrke i Finnmark. En mobil brigadestruktur med hovedbase i Nord-Norge er viktig for å ha et troverdig terskelforsvar.

Sjøforsvaret er viktig for Norge som en maritim og arktisk nasjon med globale maritime interesser. Vi trenger et relevant og troverdig sjøforsvar for å beskytte våre nasjonale maritime interesser og ivareta kyststatens forpliktelser. KrF støtter investeringene i nye ubåter. Med bakgrunn i økt aktivitet for Sjøforsvaret i nordområdene, er det viktig at det etableres en marinebase i Nord-Norge.

Luftforsvaret er en vesentlig del av den krigsforebyggende terskelen, og er også viktig for å utøve overvåking og kontroll av de store norske land- og havområdene, særlig i Nord-Norge. KrF mener det er helt nødvendig med kjøp og innfasing av nye kampfly. Vi trenger også gode maritime patruljefly for etterretning, overvåking og situasjonsforståelse.

Heimevernet har endret rolle og områdestruktur der en differensiert operativ struktur fortsatt vil være viktig for samfunnets sikkerhet og beredskap. KrF vil arbeide for et sterkt og lokalt forankret heimevern som har ressurser og evne til å utføre de oppdragene de har ansvar for. KrF mener de gjentakende nedprioriteringen som Heimevernet har vært utsatt for ikke er i samsvar med den sikkerhetspolitiske situasjonen vi har med økt bruk av målrettet terrorisme.

KrF mener også god etterretning er svært viktig. Dagens sikkerhetspolitiske situasjon og trusselbilde er mer komplekst enn tidligere. Blant annet er økt terrorisme en sikkerhetsrisiko, og for å møte dette er vi avhengige av en velfungerende etterretningstjeneste. Dette er også et viktig bidrag til NATO og våre allierte. God etterretning er i seg selv konfliktforebyggende.

Vårt moderne og digitaliserte samfunn er sårbart for elektronisk krigføring, og dataspionasje mot politiske, økonomiske og militære mål i Norge er en voksende trussel. Cyberforsvaret har en helt sentral rolle i å drifte, sikre og forsvare Forsvarets datasystemer, nettverk og høyteknologiske plattformer mot angrep. KrF mener derfor at Cyberforsvaret må styrkes. På dette feltet er det også viktig at det er god samhandling mellom sivile og militære aktører for på en effektiv måte å forebygge og håndtere digitale angrep og bekjempe cyberkriminalitet.

Internasjonale operasjoner

KrF mener at freds- og diplomatisporet skal være det virkemiddelet man primært benytter overfor andre stater og folk. I situasjoner der militærmakt er påkrevet for å bringe situasjonen under kontroll og forhindre folkemord eller andre ekstreme overgrep mot sivilbefolkningen, må imidlertid Norge være villig til å ta sin del av et internasjonalt ansvar. Internasjonale operasjoner må alltid tilpasses Forsvarets oppgaver hjemme og hvilke kapasiteter som kan brukes utenlands.

Kjønnspektivet i operasjoner

KrF vil arbeide for at kvinners sårbare situasjon i krig og konflikter, og i arbeid med fred og sikkerhet må få en større oppmerksomhet, jf. FN-resolusjon 1325. Kvinner rammes hardt i dagens konflikter og blir ofte utsatt for målrettede angrep. Forebygging og håndtering av seksualisert vold i væpnet konflikt må vektlegges, jf. FN-resolusjon 1820.

Forsvarsansattes familier

Det er viktig for KrF at familiene til Forsvarets ansatte blir godt ivaretatt når personell er ute på oppdrag. Familien må bære mange belastninger som følge av tjenesten. Den som er ute i tjeneste i lange perioder er avhengig av at hele familien mestrer situasjonen for å kunne gjøre en god jobb.

Ved utenlandstjeneste skal familien bli fulgt opp av Forsvarets familiekoordinator. Denne kan hjelpe til med enkle praktiske ting, være samtalepartner eller formidle kontakt med nettverk der familien kan møte andre i samme situasjon. Forsvaret må ta samliv på alvor og tilby samlivskurs for ansatte med samboer eller ektefelle, der det særlig tas opp utfordringer og problemstillinger som kan sette parforholdet på prøve og som er spesifikke for forhold der den ene eller begge er i operativ militærtjeneste. I tillegg er det viktig at administrativ foresatt avdeling er kontaktpunkt under deltakelse i internasjonale operasjoner. Avdelingen skal fortsette å ha 24 timers kontaktttelefon som alltid er tilgjengelig for dem hjemme og kan formidle viktige meldinger til dem som er ute.

Veteraner

Veteraner er alle som har tjenestegjort i internasjonale operasjoner og kjempet på vegne av kongeriket Norge og vårt demokrati. De har kjempet, mange med livet som innsats, for andre menneskers demokratiske utvikling, for de universelle menneskerettighetene og medmenneskers rett til å leve et liv i fred og frihet. Veteraner er erfarne soldater med praktisk erfaring fra krevende oppdrag med oppgaveløsning under tidspress i komplekse

situasjoner i møte med vanskelige verdispørsmål. Noen er unge og mange utgjør «ryggraden» i det norske Forsvaret, med sin erfaring og kompetanse. Samtidig finner vi veteraner oppover i alle aldre og livsfaser, og noen har skader og traumer som påvirker livskvaliteten. Forsvarets Veteransenter ved Bæreia i Kongsvinger er et viktig og godt tilbud for veteraner fra internasjonale operasjoner og deres familier, som de kan benytte både før, under og etter utenlandstjeneste. Dette senteret må sikres videre.

Historien om krigsseilerne er en skammens historie for landet vårt. KrF støtter etableringen av det digitale monumentet Krigsseilerregisteret som endelig kan synliggjøre den avgjørende rollen krigsseilerne hadde i 2. verdenskrig, og vil sikre drift av dette.

Forsvarets funksjon i fredstid (sivilt-militært samarbeid/totalforsvar)

KrF vil fremheve Forsvarets ansvar i fredstid med å kontrollere og håndheve norsk lov på to hovedområder: tilsyn med den norsk-russiske grensen og å kontrollere ressurser og være myndighet til havs.

Som en del av totalforsvarsordningen skal Forsvaret støtte det sivile samfunnet ved ulykker, naturkatastrofer, alvorlig kriminalitet og andre kriser, som terrorangrep. Kystvakten kan for eksempel bistå med befraktning av lenseutstyr ved oljeutslipp i sjøen. Politiet kan be om hjelp fra Forsvaret når deres egne ressurser ikke strekker til og/eller der det er avtalt at den militære kompetansen og erfaringen bør brukes. I slike tilfeller er det politiet som har kommandoansvar, men KrF vil understreke at øvelse, samhandling og klar kommandostruktur og ledelse er viktige forutsetninger for dette samarbeidet. For å få til et velfungerende samarbeid er man avhengig av at de ulike aktørene har mulighet til å øve sammen og at det må gjøres viktige avklaringer om blant annet rollefordeling og arbeidsoppgaver. KrF mener totalforsvarskonseptet og viktigheten av godt sivilt-militært samarbeid bygger oppunder behovet for et robust og velfungerende forsvar.

KrF vil

- at Norge skal ha et forsvar som er i stand til å sikre norsk suverenitet.
- sikre fortsatt norsk medlemskap i NATO og bevare et godt forhold til våre allierte i forsvarsalliansen.
- vurdere en gradvis økning av forsvarsbudsjettets bevilgninger til 2 % av BNP, i samsvar med de forpliktelser som Norge har sagt ja til å påta seg som medlem i NATO.
- at Norge fortsatt skal kunne bidra til internasjonale militære operasjoner som har en klar forankring i folkeretten.
- opprettholde en balansert forsvarsstruktur med velfungerende kapasiteter innenfor både Hæren, Sjøforsvaret, Luftforsvaret og Heimevernet.
- prioritere økt kapasitet med operative enheter i alle tre forsvarsgrener i nordområdene og vise tilstedeværelse ved å beholde militære baser, anlegg og ledelsesfunksjoner i Nord-Norge.
- støtte effektiviseringstiltak som ikke svekker den operative forsvarsevnen.
- prioritere oppgradering og tilrettelegging for kvinner i Forsvaret, både i førstegangstjenesten og for videre tjeneste i forsvarsgrenene.
- styrke etterretning, overvåkning og rekognosering for å sikre muligheten til å respondere med riktig og tilpasset militær innsats når det er nødvendig.
- utvikle Hæren videre til en moderne landstyrke med de egenskaper som kreves av et førstelinjeforsvar.
- prioritere Heimevernets innsatsstyrker som skal ha viktige oppgaver innenfor objektsikring, overvåkning og kontroll.
- legge til rette for tilstedeværelse og seilingsdøgn for enheter i Sjøforsvaret, spesielt i nordområdene.
- støtte kjøp av F-35 jagerfly.
- styrke Cyberforsvaret og legge til rette for et godt samarbeid med Nasjonal Sikkerhetsmyndighet og politi/PST/Kripos på relevante områder.

- at kvinners deltakelse i freds- og sikkerhetsspørsmål må bli integrert i Forsvarets daglige arbeid og i evaluering av operasjoner, både nasjonalt og i NATO, FN og i koalisjonsoperasjoner.
- styrke det sivilt-militære samarbeidet for å sikre en funksjonsdyktig og forsvarlig sanitets- og veterinærtjeneste i kriser og krig.
- ivareta og sikre tilbud til veteraner og deres familier både før, under og etter tjenesten.
- at skader som oppstår i forbindelse med internasjonale operasjoner blir godkjent som yrkesskade.
- arbeide for bedre helsetilbud for skadde veteraner og en tydeliggjøring av ulike behandlingsmuligheter.
- at Viken senter utvides for å gi behandling og rehabilitering til veteraner.
- at det etableres desentraliserte veteransentre med relevant kompetanse for rekreasjon og rehabilitering.
- opprette et eget veteranombud.
- at totalforsvarskonseptet fornyes og videreutvikles for å utnytte sivile og militære ressurser på en bedre måte i fred, krise, katastrofe og krig.
- at innen samfunnssikkerhet og beredskap bør det sivil-militære samarbeidet – begge veier – vurderes for å klargjøre hvilke kapasiteter som er nødvendig å dublere i en konflikt/krigssituasjon.
- arbeide for at det etableres et minnesmerke for krigsseilere i Stortinget.
- at veteran- og frigjøringsdagen må ivaretas for å synliggjøre den innsatsen som er gjort i kampen for fred og demokrati.

Velferdssamfunnet

KRISTELIG FOLKEPARTIS MÅL er et velferdssamfunn som gir trygghet og like muligheter for alle. Et slikt samfunn sikrer likeverdige levekår. I et velferdssamfunn viser den enkelte og samfunnet omtanke og omsorg for de mest sårbare. Velferdssamfunnet skal sikre det felles beste, det vil si samfunnsforhold som gjør at både enkeltmennesker og grupper kan leve gode liv og realisere sitt potensial.

FORTSATT HAR VI en vei å gå før vårt samfunn har virkeliggjort det felles beste. Selv om de fleste innbyggerne i Norge lever trygge og gode liv, er det for mange som av ulike årsaker står i utkanten av eller utenfor fellesskapet. Vi ser økende sosiale forskjeller og en barnefattigdom som betyr at ikke alle barn har like muligheter. Vi er vitne til høyere arbeidsledighet enn på lang tid. En høy andel av de som er i arbeidsfør alder står utenfor arbeidslivet. Fattigdom, ensomhet, fysiske og psykiske helseplager, rus- og alkoholproblemer er viktige årsaker til utenforskap. Og utenforskap kan ramme alle. Sykdom, inntektstap, arbeidsledighet og ensomhet er noe de aller fleste opplever en eller flere ganger i livet.

KRISTENDEMOKRATER foretrekker å snakke om et velferdssamfunn i stedet for en velferdsstat. Med dette vektlegger vi at fellesskapet er langt mer enn staten og det offentlige styringsapparatet og velferdstilbudet. Fellesskapet er alt det enkeltmennesker, de små, naturlige fellesskapene, sivilsamfunnet, næringslivet og offentlig sektor gjør sammen. Staten skal ikke overta velferdsoppgaver som løses godt av enkeltpersoner, familier og det sivile samfunnet. Det offentlige skal involvere seg så mye som nødvendig for å sikre sosial rettferdighet og grunnleggende inntektssikring og velferdstjenester.

ET MODERNE VELFERDSSAMFUNN må legge til grunn et bredere velferdsbegrep. Dagens grunnleggende tese er at den menneskelige velferd og livskvalitet øker i takt med at levestandarden økes. Til et visst punkt er dette sant. Mennesket kan ikke leve gode liv dersom ikke de grunnleggende materielle og sosiale behovene er dekket. Trygghet for at sykdom, arbeidsløshet eller alderdom ikke betyr fattigdom og sosial ekskludering er nødvendig for å ha livskvalitet. Mennesket har imidlertid også andre behov: Fellesskap med venner, tid med familien, kulturelle opplevelser, religiøst liv og utdanning er alle faktorer som gir livskvalitet, men som ikke så lett kan måles med økonomiske indikatorer. Kristendemokratiets ikke-materialistiske utgangspunkt gir grunnlag for velferdspolitikken som vektlegger livskvalitet fremfor levestandard.

I ET VELFERDSSAMFUNN har enkeltmennesket klare rettigheter, men også klare plikter. Rettighetene og pliktene skal være like, uavhengig av sosial, kulturell og etnisk bakgrunn. Ikke alle kan være selvforsørget gjennom eget arbeid og egne inntekter. Det offentlige må legge til rette for et fullverdig liv for disse, og ta ansvar for et godt, tilgjengelig og pålitelig sikkerhetsnett for alle.

VI MÅ LIKEVEL HOLDE FAST ved at målet er at den enkelte tar vare på seg selv og sine nærmeste. Et personlig ansvar er den beste veien til selvrespekt, selvstendighet og livskvalitet. Vi vil unngå at det utvikles en mentalitet som ikke balanserer rettigheter og plikter, eller at det skapes unødvendige avhengighetsforhold til staten for enkeltmennesker og sivilsamfunn.

ETTERSOM VELFERDSSTATEN gradvis har blitt bygget ut og oppgavene har blitt flere, har kostnadene knyttet til velferdsstaten økt betydelig. Vi må unngå at velferdsstaten blir så omfattende at den begrenser fremtidige generasjoners velferd. Det vil bryte med den kristendemokratiske ideen om solidaritet og ansvar mellom generasjoner.

Seniorpolitikk – mye å leve for hele livet

Eldre er rike på livserfaringer og er en stor ressurs for samfunnet. Eldre skal kunne leve selvstendige, aktive, trygge liv og holde seg friske så lenge som mulig. Det gir livskvalitet å få være en aktiv samfunnsborger hele livet. Kommende eldregenerasjoner vil være friskere, ha bedre utdannelse og bedre økonomi enn noen tidligere generasjon. Eldre må få lov å være bidragsytere i familie- og samfunnslivet. Når behovene for hjelp melder seg, må eldre få gode tilbud om nødvendige helsetjenester, egnet boform og annen hjelp. Man skal kunne leve et godt og meningsfylt liv med ansvar for seg selv og egen helse så lenge man har anledning til det.

Aktive seniorer

Eldre som ressurs

Altfor mange seniorer opplever å bli satt utenfor et samfunn som ikke lenger vil dra nytte av deres kunnskap, kompetanse og erfaring. KrF vil arbeide målrettet for å motvirke diskriminering og utskryvning av seniorer fra arbeidslivet. Det er nødvendig med en holdningsendring til eldre i arbeidslivet, og samfunnet bør motivere senioren til å stå lenger i arbeid.

Det er viktig med gode ordninger for arbeidstakere som på grunn av helseplager må trappe ned eller slutte tidligere enn den generelle pensjonsalderen. Personalpolitikken i både offentlig og privat sektor må sette arbeidsmiljøet og kompetanseutvikling for senioren på dagsordenen. KrF ønsker at det legges til rette for gode og fleksible overganger mellom full yrkesaktivitet og pensjonisttilværelsen.

Mange seniorer ønsker å bidra aktivt i samfunnet, også selv om de ikke lenger er i lønnet arbeid. Disse kan være en stor ressurs i ulike former for frivillig arbeid. Eldre i institusjon som er i stand til det og har lyst til det, må få delta i oppgaver til glede for seg selv og andre beboere.

Bolig

De fleste eldre ønsker å bo hjemme hele livet eller så lenge som mulig. Tilpasninger i egen bolig for å møte alderdommens behov kan være en løsning for å kunne bo hjemme lenger. KrF vil ha en innovativ tilnærming til utbedring av eksisterende boligmasse og utvikling av nye boformer. Alders- og demensvennlige boliger og områder skaper god livskvalitet for flere. Det bør etableres nasjonale støtteordninger gjennom Husbanken for dette behovet. Mange eldre bor alene og har behov for bofellesskap og generasjonsbolig. Det må stimuleres til bygging av flere boliger med service-funksjoner, lettstelte leiligheter, boliger og «seniortun», der beboerne kan ha fellesfunksjoner. Kommunene bør etablere rådgivningstjenester for boligtilpasning slik at borgere kan iverksette endringene selv. Det vil lette overgangen mellom aktiv seniortilværelse og den perioden av livet man trenger hjelp til en del oppgaver.

Møteplasser for seniorer

Mange eldre opplever ensomhet. Å treffe andre og ha sosialt fellesskap er en viktig kvalitet i livet som må tilrettelegges når man blir eldre. KrF vil at det skal tilrettelegges for ulike møteplasser som inkluderer eldre for sosialt samvær, gode måltider, stimuli til aktivitet og utvikling av nye ferdigheter.

De fleste eldre- og aktivitetssentre har velutviklede tilbud som det bør bygges videre på. Ulike rådgivningstjenester kan være funksjoner som kan legges til seniorsentre. KrF vil at eldre-, aktivitets- og seniorsentrene skal være et tilbud til alle eldre borgere, og sentrene

bør få utvidet handlingsrom og drive oppsøkende virksomhet. Økt samarbeid mellom eldresentre og frivilligsentraler vil være positivt, også for mange eldre som selv ønsker å bidra med frivillig innsats. Seniorsentrene kan bidra til å øke seniorennes kompetanse, og dessuten kan sentrene være et sentrum for «arbeidsformidling» av små jobber som seniorer kan utføre. Samlokalisering av for eksempel seniorsentre og fritidsklubber kan bygge relasjoner mellom generasjonene. Det er viktig å forebygge sykdom og skader blant eldre, og eldresentre er et viktig forebyggende tiltak.

KrF vil

- sørge for kompetanseutvikling og livsløpsbasert inkludering i arbeidslivet.
- sørge for tiltak som fremmer særskilt rekruttering av eldre til arbeidslivet.
- styrke Senter for seniorpolitikk.
- styrke karriereveiledningstilbud for seniorer.
- legge til rette for at eldre skal ha god tilgang til kollektivtransport og sikre gode TT-ordninger (Tilrettelagt transport) for dem med særlige behov.
- systematisere mentorordninger mellom seniorer og yngre arbeidstakere.
- stimulere til mer aktiv seniorpolitikk i staten ved å la den enkelte etat bære kostnaden ved avgang til AFP.
- at særaldersgrensene for pensjon heves og for enkelte grupper fjernes.
- legge bedre til rette for å kombinere arbeid og pensjon, blant annet ved å avskaffe særskilte arbeidstidsbegrensende regler for yrkesaktive personer over 70 år.
- legge til rette for å benytte den ressursen eldre frivillige seniorer kan utgjøre i barnehager, aktivitetsskoler, kulturelle tilbud, kirker og idrett og så videre.
- ha økt satsing på ulike tiltak som fremmer kontakt og samspill mellom generasjonene.
- ha flere fleksible støtteordninger som stimulerer til ombygginger slik at flere eldre kan bli boende i sin eksisterende bolig.
- ha utvidede tilskuddordninger fra Husbanken til flere seniorboliger, herunder stimuleringsmidler til å bygge boliger i felleskap.
- legge til rette for tilskuddsordninger til ulike typer generasjonsboliger.
- legge til rette for at ideelle organisasjoner kan bygge og drifte «Omsorg+»-konsepter¹¹.
- arbeide for at pensjonsreformens intensjoner i virkning blir mest mulig samsvarende i både private og offentlige pensjonsordninger.
- videreutvikle møteplasser for eldre og stimulere til nye aktiviteter og tjenester.
- ha en handlingsplan for aktive seniorer, der både kommuner og frivillige organisasjoner stimuleres til tilrettelegging for mer fysisk aktivitet for eldre mennesker.

Eldreomsorg

Fremtidens eldreomsorg skal ha tjenester med kvalitet, innhold og kapasitet. Det må legges til rette for at eldre kan dekke sine grunnleggende fysiske, psykiske, sosiale og åndelige behov. Alle skal få god hjelp utfra den enkeltes behov. De sykeste eldre må sikres sykehjemsplasser. Det må satses på kvalifiserte ansatte og tilrettelagte aktivitetstilbud. KrF vil arbeide for rekruttering og videreutdanning av sykepleiere og annet helsepersonell. Et større og rikere mangfold vil prege fremtidens Norge og omsorgstjenestene fremover. Å fremme likestilling og motarbeide diskriminering vil derfor være grunnleggende i pleie- og omsorgstjenestenes møte med ulike menneskers bakgrunn og behov.

¹¹ Omsorg+ er et konsept med omsorgsboliger for eldre som ikke har behov for sykehjemsplass, men som har problemer med å klare seg i egen bolig. Det kan for eksempel være tilpassede leiligheter som er bygd rundt fellesrom med mulighet for ulike aktiviteter og sosialt fellesskap, og der det er bemanning hele døgnet i form av en husvert.

KrF vil satse systematisk på innovasjon i tjenestene fremover og gi rom for ideelle og andre private aktører som vil bidra til utvikling av bedre systemer og tjenester til eldre. Brukermedvirkning er avgjørende for å øke tilfredsheten med helsetjenester.

Riktig boform for eldre

Egnet boform er en nøkkel til en god eldreomsorg. Det må derfor være en riktig balanse mellom hjemmebaserte tjenester, ulike typer omsorgsboliger og sykehjemsplasser. Vi vil harmonisere finansieringsordningene for sykehjemsplasser og omsorgsboliger. Andre sentrale momenter er blant annet finansiering av medisiner, medisinsk-teknisk utstyr og nødvendige tjenester fra ulike yrkesgrupper. Kommunene bør utarbeide planer for en sammenhengende omsorgstrapp, der det å kunne bo hjemme, motta hjemmesykepleie, tilbud om dagsenter, dagtilbud i institusjon, omsorgsbolig, bolig med heldøgns omsorg og pleie og sykehjemsplass utgjør trinnene.

Når medisinske behov tilsier det, har den enkelte en lovfestet rett til heldøgns pleie og omsorg. KrF vil følge opp dette med nødvendige bevilgninger til bygging av flere plasser og midler til drift. Nye sykehjem må bygges og drives annerledes og være mest mulig likt et hjem, blant annet med tidspunkt for måltider. KrF vil at sykehjemmene skal bygges med små familiære enheter med hjemlig miljø og lavere beboertetthet, med gode ute- og innefasiliteter der beboerne på egen hånd kan bevege seg trygt alene både inne og ute, uten stengsler og gjerder. Sykehjem og omsorgssentre bør fungere både som hjem og nærmiljø, organisert med for eksempel kafé, matbutikk, frisør og lignende. Slike løsninger er bra for alle brukergrupper på sykehjem og omsorgssentre.

Innovasjon for livskvalitet

Teknologi er blitt en stor del av hverdagen for de fleste. Det gir nye muligheter for selvstendighet og trygghet. Det er viktig at eldre har tilbud om og tilgang til kursing og hjelp innen IKT, slik at de fortsatt kan klare seg selv i et stadig mer digitalisert samfunn. For KrF er det viktig å understreke at teknologi ikke skal erstatte den menneskelige kontakten og fysisk nærhet, men det kan forenkle en del funksjoner og i beste fall frigjøre tid fra rutineoppgaver slik at andre viktige oppgaver kan ivaretas bedre. Teknologien kan i hovedtrekk bidra til trygghet og sikkerhet, kompensasjon og velvære, sosial kontakt og behandling. All fremtidig teknologi og tjenester som bruker teknologi må være tilpasset brukerne, og det må være et mål å designe en så brukervennlig teknologi at det i liten grad krever opplæring.

Ved teknologiske innovative løsninger kan man løse en del av det som i dag fremstår som barrierer for å klare seg lenger i eget hjem. Slik kan flere eldre bo i eget hjem opptil flere år lenger. KrF vil ha en kraftig økning i satsingen på innovasjon innen velferdsteknologi og hjelpemidler.

Kvalitet i omsorgen

Kvalitet i eldreomsorgen forutsetter at arbeidet er attraktivt for alle yrkesgrupper man trenger for en verdig eldreomsorg. Flere yrkesgrupper må inn på sykehjemmene for å skape pulserende hverdagsliv. Det må legges til rette for at alle ansatte i eldreomsorgen får mulighet til faglig utvikling. Ansatte må få mer ansvar og muligheter til å styre eget arbeid. Tjenestene må kunne bygges ut med et bedre samspill mellom familie, nettverk, naboer, lokalmiljø, frivillighet og tjenestene.

Eldre må gis muligheten til å leve et mest mulig normalt liv, med normal døgnrytme, sosial kontakt og mulighet til å komme seg ut i frisk luft. Alle skal ha krav på et variert og tilstrekkelig kosthold og tilpasset hjelp ved måltider. Alle eldre skal ha et tilbud om samtaler om eksistensielle spørsmål, og i livets slutfase skal alle ha krav på lindrende behandling og sikres en verdig død. Det skal være et offentlig ansvar å sikre og finansiere nødvendige omsorgstjenester av god kvalitet. Ordningen med omsorgslønn for familier som selv utfører omsorgstjenester må forbedres. KrF ser det som en stor verdi at

familie og nettverk ønsker å følge opp og ta vare på sine eldre, og de skal ikke stilles i en økonomisk dårlig situasjon i en slik oppfølging.

Det må unngås at den syke eldre blir kasteball mellom tjenestene. Det må til enhver tid sikres at den syke og deres pårørende er informert om hvilken tjeneste som har ansvar for å gi nødvendig helsehjelp og omsorg. KrF mener at det offentliges engasjement også må rettes mot grupper som anses å ha et særlig behov for tannhelsetjenester.

Ideelle, private og frivillige aktører er viktige for å bidra til et helhetlig tilbud, bedre kvalitet og valgfrihet for brukerne. Når tjenester skal anskaffes ved anbud, bør det vektlegges når organisasjoner leverer tjenester med et omfattende supplement av frivillige ressurser som øker kvaliteten. Sykehjemmene må være steder der beboerne gis god omsorg, kulturopplevelser og livsinnsinnhold ut fra sine individuelle behov og preferanser. Det må gis rom for frivillige initiativ for å gi eldre gode hverdagslige opplevelser. Sykehjem må åpnes opp og gjøres attraktive for nærmiljøet og organiseres med utgangspunkt i et pulserende hverdagsliv, hverdagslige aktiviteter og døgnrytme. Livet er mer enn å få ivaretatt grunnleggende behov for helsehjelp. Visjonen må være at den enkelte så langt det er mulig kan fortsette å leve slik man har levd hjemme.

Demens

Antallet med demens fremover kommer til å øke. Det krever tidlig utredning og diagnose for å kunne planlegge og tilrettelegge hverdagen. Aldersvennlige omgivelser som er tilrettelagt med tanke på demens er viktig i nærmiljøet. Alle kommuner bør bli med i prosjektet «Demensvennlig samfunn» for å sikre at de med demens i tidlig fase får oppleve å være inkludert og involvert i lokalmiljøet. For at personer med demens skal kunne bo hjemme så lenge de og deres pårørende ønsker det må tjenestetilbudet tilpasses deres behov for hjelp, støtte og avlastning, også i hjemmet. Individuelle planer bør benyttes i mye større grad for personer med demens. Mange trenger heldøgns pleie og omsorg i små familiære enheter som er tilrettelagt for demenssyke og deres behov for trygghet, aktivitet og gode opplevelser. Det må vektlegges hvordan man er vant til å leve sitt liv og tilrettelegges for både gode inne- og utefasiliteter med bevegelsesfrihet og meningsfylt hverdagsliv. Når flere av beboerne på sykehjem har en demenslidelse, blir det ekstra viktig å ta godt vare på de beboerne som ikke har demens.

Hverdagsrehabilitering

Systematisk trening for eldre forebygger sykdom og skade og øker deltakelse i hverdagslivet. Forebyggende og trygghetsskapende tiltak og tidlig innsats ved hverdagsrehabilitering skaper selvstendighet og økt livskvalitet. Hverdagsrehabilitering mens brukeren bor i eget hjem bør benyttes i langt større grad enn i dag. Det er brukerens egne mål for selvstendighet og selvhjelpenhet som bør settes i fokus. Hverdagsrehabilitering inkluderer både tiltak for individuell trening og endringer av omgivelsene for at hverdagslivet skal mestres.

Etikk

Etiske refleksjoner bør bli en større integrert del av den daglige oppfølgingen innen pleie- og omsorgsykker. KrF mener det bør opprettes etiske refleksjonsgrupper i kommunene. Kvalitet i eldreomsorg krever godt kvalifisert og egnet personale og en dyktig ledelse.

Omsorg ved livets slutt

Lindrende (palliativ) behandling for mennesker i livets slutfase er en viktig del av en verdig alderdom. Lindrende behandling må gis individuelt og etter behov i hjemmet, i egen avdeling eller på sykehjem, eventuelt i samarbeid mellom kommuner. Økt kompetanse om omsorg ved livets slutt blant ansatte som jobber i eldreomsorgen er nødvendig. Norge er ett av de landene der færrest mennesker dør hjemme. Mange mennesker ønsker å fullføre livet hjemme, og KrF vil arbeide for at flere får mulighet til dette. Mange frivillige og ideelle aktører har god kompetanse på palliativ omsorg i folks hjem. Fastlegenes rolle må klargjøres. KrF vil at kommunene skal utvikle et

opplæringsprogram for ansatte i omsorgstjenesten som skal gi grunnleggende kompetanse i lindrende behandling. Pårørende må få støtte og veiledning gjennom pårørendekurs og samtalegrupper. *Se også kapittelet «Menneskeverd i alle livets faser».*

KrF vil

- fremme en kraftig økning i satsingen på innovasjon innen velferdsteknologi og hjelpemidler og legge til rette for å ta i bruk produkter og tjenester fra gründere i samarbeid med tjenesteytere og brukere.
- styrke forskning og utvikling av velferdsteknologi og styrke det nasjonale senteret som samler, prøver ut og sprer informasjon om hvordan slik teknologi kan brukes på en positiv måte av eldre og i eldreomsorgen for å skape økt trygghet.
- at det skal innføres en målsetting om at minst 25 prosent av den samlede virksomheten i omsorgssektoren blir organisert og drevet som ideell virksomhet innen 2025.
- tilrettelegge for å organisere hjemmetjenestene slik at denne i større grad kan styres av de ansatte, bruker og pårørende og tilrettelegges ved et samspill med familie, nettverk, naboer, lokalmiljø og frivillighet.
- gi beboere på sykehjem tilgang til psykolog.
- at kommuneøkonomien styrkes slik at kommunene kan ivareta økte oppgaver innen eldreomsorgen i lys av samhandlingsreformen.
- gi ektepar mulighet til å bo i samme sykehjem, selv om den ene ikke har like store behov for pleie.
- opprette etiske refleksjonsgrupper for helse- og omsorgssektoren i kommunene.
- opprette et nasjonalt eldreombud.
- tilføre kommunene økonomiske midler til å sørge for praksisplasser med medisin og helsefagstudenter.
- forskriftsfeste krav om praksisplasser i den kommunale helse- og omsorgstjenesten innen medisin, sykepleie og andre helsefag som sikrer god praksis- og turnusveiledning.
- styrke rehabiliteringstilbudet for eldre etter sykdom, slik at den enkelte kan få funksjonsevnen tilbake og selv kan klare dagligdagse gjøremål.
- prioritere forebyggende og trygghetsskapende tiltak, tidlig innsats ved hverdagsrehabilitering og lage en helhetlig og forpliktende opptrappingsplan for innføringen av et slikt tilbud i kommunehelsetjenesten.
- utvikle en minstenorm for bemanning og kompetanse i sykehjem og hjemmetjenester basert på helse- og omsorgsbehov.
- øke innsatsen for å beholde og rekruttere personell gjennom blant annet heltidsstillinger, styrkede lønnsvilkår og gode arbeidstidsordninger for å sikre kvalitet og kontinuitet i tjenestene.
- øke antall sykepleiere og spesialsykepleiere i sykehjem og hjemmesykepleie for å sikre kvaliteten i tjenestene i møte med mer sammensatte og kompliserte arbeidsoppgaver.
- styrke aldersrelatert hjerneforskning og forskning på demenslidelser.
- sikre medisinskfaglig utredning av personer med demenssymptomer.
- legge til rette for at det utvikles ulike dagtilbud til personer med demens og etableres nettverk og møteplasser for både pårørende og personer med demens.
- at pårørende til personer med demens skal gis anledning til å få avlastning i hjemmet.
- at individuelle planer benyttes for personer med demens.
- sikre plass i tilrettelagte boenheter for personer med demens som trenger dette.
- bidra til å utvikle demensvennlig samfunn i kommunene.
- fjerne aldersgrensen på 67 år for statstilskudd til særlig ressurskrevende omsorgstjenester i kommunene.
- bygge slik at en kan bruke enhetene enten som sykehjem eller som omsorgsbolig.
- utvide pleiebegrepet i eldreomsorgen og legge til rette for tilbud om musikkterapi, erindringsarbeid og annen sansestimulering, for eksempel sansehager og tilbud om veiledet tekstskriving for alle pasienter i sykehjem.

- at sykehjem skal åpnes opp og gjøres attraktive for nærmiljøet og organiseres med utgangspunkt i et pulserende hverdagsliv, hverdagslige aktiviteter og døgnrytme.
- organisere og bygge sykehjem mest mulig likt ordinære hjem, med gode inne- og utefasiliteter etter inspirasjon fra demenslandsbyen i Nederland.
- opprette flere hele legestillinger og større deltidsstillinger for sykehjemmene i kommunene.
- få flere yrkesgrupper inn på sykehjemmene for å skape pulserende hverdagsliv.
- sikre at det finnes spesialkompetanse innen lindrende behandling i alle kommuner og arbeide for opprettelse og drift av flere lindrende (palliative) enheter.
- legge til rette for bedre ordninger med omsorgslønn og avlastningstiltak for familiemedlemmer som selv utfører omsorgstjeneste.
- utvide pleiepengeordningen til flere grupper enn alvorlig syke barn og kreftpasienter i terminal fase.
- at tjenestemottakere i institusjoner skal ha mulighet for og tilbud om noen å snakke med om åndelige og eksistensielle spørsmål (prestetjeneste med mer).
- at pårørende ved livets slutt gis støtte og veiledning gjennom kurs for pårørende og samtalegrupper.
- legge forholdene til rette for at private, ideelle organisasjoner kan inngå langsiktige partnerskapsavtaler/oppdragsavtaler med kommuner.
- ha økt forskning på aldring, blant annet med å gi økte ressurser til ressursentre for sykehjem og hjemmesykepleie og sentre for omsorgsforskning.
- at eldre på en god og systematisk måte må få informasjon om de rettighetene og mulighetene de har.
- øke kunnskapen om vold som rammer den eldre delen av befolkningen.
- ha mer forskning på og oppmerksomhet rundt psykisk helse for eldre.
- arbeide for bedre forebygging av selvmord blant eldre.

En helsetjeneste med pasienten i sentrum

Kristelig Folkeparti ønsker et likeverdig tilbud av helsetjenester over hele landet. Respekt for hvert enkelt menneske, kvalitet, trygghet, tilgjengelighet og omsorg skal utgjøre kjerneverdiene og skal prege helsetjenestene. Enkeltmennesket har en unik egenverdi og må ikke reduseres til å kun være et middel, men være et mål i seg selv.

Helsetjenestene er i svært stor grad oppgaver som både er så ressurskrevende og så viktige for den enkelte at det er avgjørende at vi som samfunn står sammen om dette som et offentlig ansvar. Selv om både ideelle og private aktører er viktige tilskudd til tjenestene, er det for KrF svært viktig at lik tilgang på tjenestene, uavhengig av økonomisk evne, alder, kjønn og geografi, blir sikret gjennom offentlige tjenester. Dette innebærer at innbyggerne også må sikres gode akutt-tilbud, uavhengig av hvor de bor i landet.

Dagens helsetjeneste er av høy kvalitet og bærer preg av rask medisinsk og teknologisk utvikling. Denne utviklingen har blant annet ført til en rekke nye, kostbare behandlingsmåter for ulike sykdommer. Dette medfører stadig oftere vanskelige prioriteringsspmåls og dersom det ikke blir gitt tydelige politiske prioriteringer for bruken av helsekronene, medfører det stadig vanskeligere prioriteringsarbeid for helseforetakene og de som står i det daglige arbeidet på sykehusene. Dette kan i neste omgang føre til utilsiktede ulikheter i tilbudet til innbyggerne. Tanken om at det er bedre å forebygge enn å behandle, og at behandling nærmest mulig pasienten er den beste ressursbruken, er et viktig grunnlag for at det skal være mulig å finansiere helsetjenestene i fremtiden.

Samhandlingsreformen har blant annet som intensjon å utnytte helsekronene bedre, men reformen må bedre følges opp med reelle kostnadsberegninger enn det gjøres i dag. Finansieringssystemer må innrettes slik at det blir mulig å arbeide tverrfaglig og på tvers av deltjenester til beste for pasientene.

Etiske refleksjoner

Ansatte i helse- og omsorgstjenesten opplever daglig mange vanskelige situasjoner og problemstillinger. Behovet for god praksis i møtene mellom omsorgsarbeidere og mennesker som er avhengig av helsetjenester, er svært viktig. Å vise respekt, tillit og omsorg krever etisk klokskap og et bevisst forhold til egne verdier og holdninger.

Starten av livet

Svangerskapsomsorgen må styrkes med tettere oppfølging fra jordmor, følgetjeneste med jordmor, og god dekning av fødeavdelinger og barselavdelinger som sørger for langt nok opphold med trygghet for foreldrene. KrF går inn for at ordningen med forebyggende familieteam utvides til å dekke flest mulig kommuner.

Helsestasjonen er et svært viktig lavterskeltilbud innen helsetjenesten og spiller en viktig rolle i den første fasen av et menneskes liv. God oppfølging, både før og etter fødsel, med spedbarnskontroll og lovfesting av retten til hjemmebesøk er viktig og kan sikre forebygging og tidlig oppdagelse av utfordringer både av medisinsk og mellommenneskelig art.

Barn og unge

Skolehelsetjenesten er veldig viktig som et lavterskeltilbud for barn og unge og er en sentral del av godt forebyggende arbeid. KrF mener det er viktig å styrke og videreutvikle tilbudet i skolehelsetjenesten med flere yrkesgrupper. Å ta i bruk og

videreutvikle tverrfaglig kompetanse og arbeidsmetoder, og samtidig ivareta lovpålagte oppgaver vil gi mer helhetlige tjenester for barn og unge og deres foresatte, samt gi tidlig og riktig innsats.

Det eksisterende ungdomshelsefokus er for snevert og særlig fokusert på risikoadferd. Det er viktig at man også inkluderer det generelle sykdomsbildet i et ungdomshelseperspektiv og arbeider for å gjøre helsetjenesten bedre tilpasset unges behov.

Folkehelse

Det aller viktigste helsearbeidet er arbeidet for å hindre at folk blir syke. Forebygging må derfor få et enda sterkere fokus enn det har hatt, både når det gjelder psykisk og fysisk helse. Forebyggende og helsefremmende tiltak må rette seg mot personer i alle aldersgrupper, men innsatsen overfor barn må prioriteres. KrF ønsker en samfunnsutvikling som styrker folkehelsen og utjevner sosiale helseforskjeller. KrF mener at folkehelseoven må følges av en økonomisk satsing. Det helsefremmende arbeidet i nærmiljøet bør skje i samarbeid mellom kommunen, frivillige organisasjoner og brukerorganisasjoner.

Habilitering og rehabilitering

Habilitering og rehabilitering må bli et satsingsområde i helsesektoren. Målet må være å sikre rehabilitering og opptrening til alle som trenger det. Gjennom målrettede tiltak og en generell styrking må det gjennomføres et løft for rehabilitering. KrF ønsker at ideelle organisasjoner fortsatt skal kunne drive spesialisert rehabilitering.

Sykehus

KrF er opptatt av et godt og trygt helsetilbud som balanserer behovet for nærhet gjennom lokalsykehus og lokale/desentraliserte helsetilbud og behovet for avansert behandling gjennom spesialiserte og sentraliserte institusjoner. Staten må etablere systemer som i sterkere grad fører til tilstrekkelig rekruttering av helsepersonell også utenfor de store sykehusene. Det er behov for systemer som hindrer at økonomi alene blir styrende for hvilke sykehustjenester vi skal ha og hvor de skal utføres. Dette er nødvendig for å skape tillit til helsetjenestene i befolkningen.

KrF mener det må være mer politisk styring av sykehusene og vil utvikle de regionale helseforetakene. KrF går inn for å videreføre statlig eierskap av sykehusene, og at ansvarlig statsråd står for styringen av de lokale helseforetakene, på bakgrunn av føringer gitt av Stortinget. Stortinget skal stå for overordnet, langsiktig styring gjennom en rullerende Nasjonal helse- og sykehusplan, etter mønster av Nasjonal transportplan. Vesentlige endringer i sykehusstruktur og sykehusfunksjoner skal avgjøres av Stortinget gjennom denne planen.

Sykehus som i dag har akuttkirurgiske tilbud skal fortsatt ha dette for å sikre en forsvarlig beredskap i hele landet. Lokalsykehusene må tildeles oppgaver fra de større sykehusene og de mindre sykehusene må sikres som verdifulle utdanningsarenaer. Leger og sykehus bør inngå i faste samarbeidende strukturer, rullere med tjeneste sentralt og desentralt, og etablere innsikt i hverandres kompetanse. Det må sikres god nok kapasitet til utdanning av helsepersonell, både ved universitet og høyskoler, i tillegg til at det må sikres tilstrekkelige praksis- og turnusplasser. Det er for eksempel et stort paradoks at svært mange nyutdannede leger står uten turnusplass, samtidig som legesituasjonen i både sykehus og primærhelsetjeneste til dels er preget av vikarbyråer.

Prehospitale tjenester

KrF mener det er viktig å styrke kapasiteten og kompetansen i de akuttmedisinske tjenestene utenfor sykehus. Det må vektlegges å styrke legevaktsordningene og ambulansetjenestene. Det må sikres at ambulansene er godt utstyrt med teknologi som gjør det mulig å diagnostisere raskt og kommunisere med vakthavende spesialist på

nærmeste sykehus. Ved sentralisering av spesialistkompetanse til enkelte sykehus blir dette spesielt viktig.

Alle deler av landet må sikres dekning av luftambulanse og både ambulanse og luftambulanse må sikres evne til å etterleve anbefalt responstid, i tråd med Stortingets mål om 12 min responstid i byområdene og 25 min i distriktet.

Primærhelsetjenesten

Dagens primærhelsetjeneste bærer preg av godt arbeid, men lite samarbeid mellom de ulike arbeidsgruppene. Fokuset fremover bør derfor ligge på økt samarbeid og samkjøring, både på tvers av ulike yrker, men også med spesialisthelsetjenesten. Kompetansen og ressurstilgangen må styrkes betraktelig i lys av økte og mer kompliserte oppgaver. Det inkluderer flere sykepleiere og spesialsykepleiere, flere helsefagarbeidere og likeledes styrket tilgang på medisinsk kompetanse.

Tannhelse

Den offentlige tannhelsetjenesten må sikres tilstrekkelig finansiering for å ivareta de lovpålagte oppgavene de har. Det må legges til rette for godt samarbeid mellom privat og offentlig tannhelsetjeneste for å ivareta den øvrige befolkningens behov for tannhelsetjenester.

Livshjelp

KrF mener at livshjelp er viktig for å sikre en verdig død. Livshjelp betyr å lindre smerte, både gjennom medisiner, psykososiale og åndelige/eksistensielle tilbud. Dette gjelder alle nivåer i helse- og omsorgstjenesten der mennesker i livets siste fase og deres pårørende er. Det må bygges kompetanse og kapasitet innenfor lindrende (palliativ) behandling for døende i alle aldre. KrF ønsker flere lindrende enheter for behandling i sykehusene, hospice og ambulante team for lindrende behandling som dekker kommunene. *Se også kapittelet «Menneskeverd i alle livets faser».*

Psykisk helse

Psykisk helse og fysisk helse må ivaretas på lik linje og som en helhet. En bevisst satsing på forebygging og tidlig oppdagelse og behandling av psykiske lidelser er viktig. God dekning av både offentlige og privatpraktiserende spesialister er vesentlig for å unngå at ventetid skal føre til økte problemer, eller at man lar være å søke hjelp før problemet er svært stort. Kommunale, forebyggende lavterskeltilbud innen psykisk helse i form av kommunepsykologer må styrkes og utvides. Døgnbehandling er fortsatt viktig, også innen psykiatri, og den store reduksjonen av sengeplasser på psykiatriske avdelinger og DPS må derfor stoppes. Det er viktig med kvalitetssikring og harmonisering av utredning og behandling for ulike lidelser, men en eventuell innføring av «pakkeforløp» innen psykiatri må samtidig ta høyde for at pasienter, lidelser og dermed behandling har større individuelle forskjeller innen psykiatri enn mange andre medisinske felt. Behandlingslengde og metode må baseres på en helhetlig klinisk vurdering av den enkeltes tilstand inkludert anerkjent psykiatrisk diagnostikk, og må ikke styres ensidig av økonomi og skjematiserte forløp.

Det må også legges godt til rette for at personer med psykiske lidelser og rusproblemer kan få behandling både med og uten medikamenter, med vekt på hverdagsrehabilitering og hverdagsmestring. Dette bør gjøres som en integrert del av behandlingstilbudet, samtidig som begrepet «medikamentfri behandling» må gis et tydeligere innhold.

KrF mener at alle barn og unge skal få et tilgjengelig og likeverdig helsetilbud av høy faglig kvalitet, uavhengig av sosial bakgrunn og hvor i landet de bor. KrF vil arbeide for et kunnskaps- og kvalitetsløft på dette området, og vil videreføre øremerkede midler til psykiatrisatsing for ungdom. Desentraliserte tjenester må videreføres og videreutbygges, med blant annet flere årsverk innen psykisk helsearbeid i kommunene, bindende norm for skolehelsetjenesten, flere psykologer, døgntilbud i kontinuerlig drift innen psykisk

helsevern og utstrakt bruk av ambulante team. I tillegg må kommunene pålegges å definere hvem som har det overordnede ansvar for hjelpetjenestene til barn og unge.

Opptrappingsplanen for psykisk helse ble avsluttet for tidlig. Det trengs en ny opptrappingsplan innen psykisk helse med øremerkede midler til forebygging og behandling, inntil disse helsetjenestene har nådd et både kvalitativt og kvantitativt riktig nivå. Dette må samordnes ved at rus og psykiatri inkluderes i samhandlingsreformen. KrF vil arbeide for å styrke det faglige grunnlaget for ikke-medikamentell behandling.

Bioteknologi

KrF ønsker å utnytte de mulighetene bioteknologi gir til blant annet bedre behandlingsmetoder for sykdom og skade. Det må satses på etisk forsvarlig forskning, utvikling og behandling. Etikken må sette grenser for teknologien, ikke omvendt. KrF vil ha et samfunn med plass til alle. Sykdomstesting og sortering på bakgrunn av egenskaper og sykdom blant spirende liv er ikke i samsvar med dette. Spirende liv har sin egenverdi og skal ikke brukes som middel for andre. *For mer om dette, se også kapittelet «Menneskeverd i alle livets faser».*

Forskning på kvinnehelse

Det er behov for å styrke forskningen på kvinnesykdommer for å sikre riktig diagnose og behandling så raskt som mulig og økt kompetanse blant fastlegene på kvinners sykdomsbilde. Det er også behov for forskning på kjønnsforskjeller når det gjelder virkninger og bivirkninger på legemidler.

Seksuelle minoriteter

KrF vil at alle mennesker skal kunne leve åpent med sin seksuelle orientering. Lesbiske, homofile, bifile, transpersoner og interkjønnpersoner (LHBTI) har krav på respekt og en hverdag uten diskriminering og hatvold. Det er kjent at svært mange unge LHBTI-personer sliter med selvmordstanker. Rusavhengighet og psykiske problemer er også overrepresentert i denne gruppen. Det er behov for en forsterket innsats for å forebygge disse problemene, og både skolen og helsetjenesten må involveres sterkere.

KrF ønsker at det skal gjennomføres en levekårsundersøkelse blant LHBTI-personer, for å kartlegge behovet for målrettede tiltak innenfor psykisk helse og i kampen mot diskriminering. Kjønn og seksuell orientering er en grunnleggende del av vår identitet, og når mennesker opplever utfordringer knyttet til dette, må det tas på alvor både av helsepersonell og politikere. I saken om juridisk kjønn handler vår tilnærming om å bedre levevilkårene for denne gruppen, men vi tror ikke det er riktig å redusere disse spørsmålene til språklige konstruksjoner. KrF vil derfor heller ikke innføre et tredje kjønn.

Innovasjon i helsetjenesten

KrF er positiv til innovative løsninger med omsorgsteknologi. Dette kan aldri erstatte den menneskelige pleie, men kan frigjøre ressurser og tid til pleie. *For mer om innovasjon i eldreomsorgen, se også kapittelet «Seniorpolitikk – mye å leve for hele livet».*

Innføringen av IKT i helsetjenestene går for sent og har for lite samordning. Arbeidet med å utvikle og innføre gode elektroniske samhandlingsløsninger må derfor intensiveres.

Organdonasjon

Med bakgrunn i kjennskapen til befolkningens positive holdning til organdonasjon bør det legges til rette for at dette arbeidet styrkes ytterligere. Det bør vurderes et obligatorisk kursopplegg og sertifisering for donorpersonell.

KrF vil

- følge opp prioriteringsutredningene som er gjort i 2014 og 2015 og sørge for at disse får praktisk anvendelse, både når det gjelder den enkelte pasient, grupper av pasienter og overordnet planlegging av helsetjenestene.
- utrede mulighetene for gradert/høyere egenbetaling for lavt prioritert behandling.
- at kommunene skal gis faglige og økonomiske forutsetninger for å ta imot utskrivningsklare pasienter også fra institusjoner innen rus og psykisk helsevern.
- øke forebyggingsandelen av helsebudsjettet til 4 prosent.
- styrke samarbeidet mellom skolehelsetjenesten og PPT.
- innføre en kvalitetsnorm for skolehelsetjenesten og øremerke midler i en opptrappingsperiode, til tjenesten når riktig nivå.
- sikre tilstrekkelig kapasitet på helsestasjon for barn og unge.
- sikre at alle fødende har jordmor til stede under aktiv fase av fødsel, i tråd med faglige anbefalinger.
- vurdere en nasjonal opptrappingsplan for å sikre tilstrekkelig jordmorkapasitet i både kommune- og spesialisthelsetjenesten.
- gjennomføre en nasjonal kartlegging av kompetansebehov og etablere en opptrappingsplan for å fylle behovet for spesialsykepleiere i sykehusene.
- styrke psykisk helsevern med flere ambulante team, døgnberedskap og brukerstyrte sengeplasser. *Den gylne regel*, der psykisk helse og rus skal prioriteres med mer ressurser hver for seg enn somatisk helse, må videreføres og følges opp.
- arbeide for at kunnskap om psykisk helse blir en del av opplæringen i barnehage og skolen, blant annet gjennom undervisningsopplegget «Livsmestring i skolen».
- at det skal utarbeides en nasjonal strategi for ungdomshelse for å gi en nødvendig kunnskapsøkning og for å gi bedre tilpasset behandling for ungdom i helsetjenesten.
- sikre en økonomisk forpliktende opptrappingsplan for barn og unges psykiske helse.
- at rett til helsehjelp til barn som pårørende også skal gjelde søsken.
- at private ideelle rehabiliteringsinstitusjoner må sikres bedre rammevilkår gjennom langsiktige avtaler.
- at kritisk syke barn i en terminal fase bør tilbys et lignende tilbud om livshjelp som det som gis til eldre.
- at det opprettes ambulante team/hjemmesykehus for alvorlig syke barn tilknyttet alle helseregioner.
- styrke innsatsen på forskning, behandling og oppfølging av ME¹².
- arbeide for at personer som har behov for kjønnskorrigerende får et godt helsetilbud.
- opprette flere stillinger for spesialister innen geriatri og alderspsykiatri.
- styrke tilbudet om helsetjenester til innvandrergrepper, også de som ikke har fått varig opphold, spesielt på informasjon, forebygging og kosthold.
- styrke innsatsen innenfor forskning, behandling og oppfølging på kombinerte diagnoser mellom rus og psykiatri.
- styrke ordningen med luftambulanser, spesielt i områder med lang reiseavstand til nærmeste sykehus med akuttfunksjoner, og forskriftsfeste absolutt krav om responstid for utrykningsfartøy i tråd med Akuttutvalgets anbefaling.
- at antall AMK-sentraler med ansvar for flåtestyring av legehelikoptre bør reduseres til en i hver helseregion. På lengre sikt bør det begrenses til en i Nord- og en i Sør-Norge.
- vurdere om folketrygdens stønadsordninger for tannhelse bør utvides, og om flere grupper bør inkluderes i ordningene.
- videreføre kompetansemiljøene i de regionale odontologiske kompetansesentrene.

¹² Kronisk utmattelsessyndrom (CFS fra den engelske betegnelsen chronic fatigue syndrome) er den vanligste betegnelsen på en variabelt svekkende lidelse eller lidelser som defineres generelt ved vedvarende utmattelse som ikke er relatert til anstrengelse, som ikke reduseres vesentlig av hvile, og som er ledsaget av andre spesifikke symptomer i minst seks måneder. Lidelsen kan også bli referert til som post-viralt utmattelsessyndrom (når tilstanden oppstår etter influensalignende sykdom), myalgisk encefalomyelitt (ME) og ellers flere andre betegnelser.

- at tilbudet om assistert befruktning videreføres innen etiske rammer, og sikre barns rett til å kjenne sitt biologiske opphav ved at parets egne arveanlegg benyttes.
- at anonymitet for sædgivere ikke skal gjeninnføres.
- at assistert befruktning skal tilbys, og at det skal befruktes like mange egg som skal benyttes i behandlingen.
- ikke tillate eggdonasjon.
- opprettholde forbudet mot altruistisk og kommersiell surrogati i Norge, og bidra til å bekjempe utnyttelse av fattige kvinner i den internasjonale surrogatiindustrien.
- avvikle og forby PGD og PGD/HLA¹³.
- gå imot innføring av tidlig ultralyd (uke 11-13) og blodprøve som kartlegger sykdom og egenskaper hos fosteret (NIPT) til alle (screening).
- ha økt forskning på bruk av adulte stamceller¹⁴ og ikke bruk av embryonale stamceller¹⁵ i forskning og behandling.
- øke bruken av ergoterapeuters kompetanse for kartlegging, utprøving, tilrettelegging, veiledning og oppfølging i bruk av velferdsteknologi og tekniske hjelpemidler.
- sikre krisesentrene økonomisk driftsgrunnlag, i tillegg til god samhandling med kommunene og frivillige.
- øke midlene til landsdekkende hjelpetelefoner.
- utrede tilgang til delvis takst/betaling for optikere når helsesøster/skolehelsetjenesten/fastlege henviser barn under 18 år for generell utredning og oppfølging.
- at arbeidet med å utvikle og innføre gode elektroniske samhandlingsløsninger i ulike deler av helsetjenesten må intensiveres.
- styrke rekrutteringen av organdonorer og gjøre det enklere å vise at man er organdonor.
- gi rett til pleiepenger når barnets helsetilstand gjør at foreldrene ikke kan stå i arbeid, også når foreldre ikke har opptjente rettigheter til dette. For disse bør nivået på en slik utbetaling settes til 4,5 G per år.
- iverksette en evaluering av regelverket til Pasientreiser.
- arbeide for å sikre mange nok turnusplasser.
- sikre alle papirløse nødvendig helsehjelp.
- at et protonsentor for kreftbehandling må etableres i Bergen, i tillegg til Oslo.
- styrke innsatsen på forskning, behandling og oppfølging av barnekreft.

¹³ Diagnostikk av befruktet egg før implantering i livmor (PGD) og diagnostikk med vevstyping for eventuelt å kunne frembringe søsken med ønsket vevstype som donor (PGD/HLA).

¹⁴ Adulte stamceller er celler fra fødte individer.

¹⁵ Embryonale stamceller er hentet fra befruktede egg.

Solidarisk ruspolitikk

Menneskeverdet og nestekjærligheten er retningsgivende for KrF sin ruspolitikk. Dette innebærer at vi som samfunn har en plikt til å stille opp for sterkt hjelpetrengende rusavhengige og hjelpe dem til et verdig liv. I tillegg innebærer det å ha en ruspolitikk som er til hjelp for dem som står i fare for helseskade av sitt rusmiddelforbruk. Vår politikk sikter også på å gi hjelp til familiemedlemmer, spesielt barn, som belastes av at noen i familien ruser seg regelmessig. Nøkkelbegrepene i KrFs ruspolitikk er solidaritet med dem som sliter, omsorg for dem som har problemer, og forebygging av skader.

KrF støtter målet fra Folkehelsemeldingen om å redusere skadelig alkoholbruk med 10 prosent. Det er derfor behov for en nasjonal alkoholstrategi, som beskriver hvordan de alkoholpolitiske målene skal oppnås. En nasjonal alkoholstrategi representerer en mulighet til å se alkoholpolitikken på tvers av sektorer. Den forebyggende delen av ruspolitikken er i dag i stor grad preget av svak kunnskapsorientering og en skjenkepolitikk som tillegger næringspolitiske hensyn svært stor vekt.

En solidarisk alkoholpolitikk handler om å redusere alkoholmisbruk, som har dokumentert sammenheng med kriminalitet, helseskader, familieoppløsning og vold. Det betyr blant annet å opprettholde en relativt høy pris på alkohol og begrense tilgjengeligheten. I disse sakene ønsker KrF å gi hensynet til helse klar forrang fremfor næringspolitiske hensyn.

KrF vil at det skal være alkoholfrie soner og vil føre en politikk som legger til rette for arenaer uten bruk av alkohol. Viktige alkoholfrie soner er aktiviteter for barn og unge, i trafikken, i arbeidslivet og i idrettssammenheng. Vi må arbeide kontinuerlig for å redusere antall dødsfall forårsaket av rus i trafikken.

Behandlingstilbudet for rusavhengige er mange steder svært godt, men har så lange ventetider at det ofte er svært vanskelig for den avhengige å få hjelp mens motivasjonen er tilstede. KrF ønsker et behandlingstilbud som er mangfoldig og kunnskapsbasert og det overordnede målet må være rusfrihet for den enkelte. Vi trenger gode lavterskeltilbud og raskere og mer individuelt tilpassede behandlingsforløp. Spesielt viktig er kunnskaps- og kompetanseutvikling når det gjelder behandlingsopplegg for personer med dobbeltdiagnoser (samtidig rus og psykisk lidelse).

Det er betydelig svikt når det gjelder forebygging og behandling av vanlige somatiske sykdommer hos personer med alvorlige rusproblemer. En dramatisk kortere forventet levealder i denne gruppen skyldes for stor del sykdom som hjerte-lunge-lidelser og infeksjonssykdom. Det trengs lett tilgjengelige tilbud med kvalifisert helsepersonell for å bidra til å bøte på dette misforholdet.

Gode skadebegrensende tiltak er viktige for at rusavhengige skal kunne ta kontroll over og stabilisere en vanskelig livssituasjon. Det er viktig at slike tiltak benyttes når disse kan bidra til et tryggere og mer verdig liv for den rusavhengige, har dokumentert effekt og ikke er etisk utfordrende.

KrF ønsker en gjennomgang av hele ordningen med legemiddelassistert rehabilitering (LAR). LAR kan fungere godt for riktig målgruppe, men terskelen for å komme inn i programmet er blitt for lav, og terskelen for å komme ut som rusfri er blitt for høy. LAR-behandling gir dessuten mindre effekt uten et fungerende rehabiliteringsopplegg. Rusfrihet må gjeninnføres som hovedmålsetting i LAR, og LAR-programmet skal først benyttes når annen behandling over lengre tid har vist seg nytteløs. KrF mener LAR ikke skal brukes for unge rusavhengige, og at disse i stedet skal få andre behandlingstilbud. KrF vil vurdere å gjeninnføre en aldersgrense for LAR-brukere. I motsetning til i dag må personer som tas med i LAR-programmet alltid tilbys et reelt behandlingstilbud, egnet

bolig og en form for aktivitet med bakgrunn i egne ressurser og interesser. Det må legges opp til bedre muligheter for å over tid trappe ned medikamentbruken for personer i LAR-programmet.

Kvinner i LAR-programmet må følges særlig tett under svangerskap. Et nyfødt barn kan oppleve betydelige helsemessige skadevirkninger dersom mor har brukt LAR-medikamenter under svangerskapet. KrF vil derfor be om at helsemyndighetene vurderer på ny konsekvensene rundt LAR og graviditet, herunder et mulig krav om at kvinner på LAR må bruke prevensjon. KrF mener at de nasjonale helserådene må revurderes, slik at annen rusbehandling, frivillig eller under tvang, blir vurdert opp mot det å fortsette med LAR under et svangerskap. I denne vurderingen må hensynet til det ufødte barnet også tillegges stor vekt.

KrF mener det er viktig å bevare troen på at det enkelte menneske kan ha nytte av behandling og bli rusfri. Det må derfor satses på en helhetlig ruspolitikk, fra forebygging til behandling og oppfølging. Forebygging og behandling med sikte på rusfrihet, også uten medikamentell rus, må være hovedprinsippene i norsk ruspolitikk og må gjelde for alle. Samtidig innser vi at det er mange enkeltsituasjoner der det er nødvendig å anlegge et mer pragmatisk sikte for behandlingen.

Det er også svært viktig at behandling for barn og pårørende til rusmisbrukere vektlegges, både i veiledere og i økonomiske rammer for behandlingstilbud. Mange barn sliter fordi de vokser opp i familier med rusproblemer. Disse familiene må få spesiell hjelp. Tidlig inngripen overfor barn og deres familier kan forhindre rusproblemer og psykiske og sosiale vansker. I denne sammenhengen er det viktig å styrke samarbeidet mellom barnehage, skole, helsesøster, politi og barnevern.

Rusavhengige er forskjellige og har ulike behandlingsbehov. Det trengs derfor et mangfoldig behandlingstilbud. Private og ideelle tilbud til rusavhengige er viktige og bidrar til at det samlede tilbudet blir variert og bedre tilrettelagt utfra den enkeltes behov. Rusavhengige som ønsker hjelp til å bli rusfrie må sikres fritt behandlingsvalg.

Det bør igangsettes et eget mer egnet behandlingstilbud for personer som har blitt avhengig av vanedannende medisiner etter somatisk sykdom, men som ellers ikke har hatt tidligere diagnoser innenfor rus/psykiatri-spekteret.

Det er viktig for KrF at de rusavhengige får hjelp hos det best kvalifiserte fagpersonell. Vi mener at rusavhengighet burde behandles mer som sykdom enn som kriminalitet. De rusavhengige trenger tilbud og muligheter utenfor ruslivet for å endre sine vaner. Dessverre mister mange unge flere muligheter i livet når de ikke lenger har prikkfri vandel. KrF vil derfor se på mulighetene for alternativ til straff for rusavhengige.

KrF vil åpne opp for mer bruk av frivillig tvang i rusomsorgen. Det vil si at brukere som er motivert for behandling kan signere på at de aksepterer tilbakeholdelse i behandlingsinstitusjon når abstinensene kommer og de er utsatt for tilbakefall. Den maksimale lengden på behandlingsopphold som brukere kan samtykke til frivillig tvang for, må forlenges fra 3 måneder til 6 måneder.

Integrert ettervern

Mennesker trenger å få en ny start og nye muligheter. KrF ønsker å innføre et integrert ettervern for kriminalomsorgen, rusomsorgen og andre grupper som har det samme behovet. Integrert ettervern betyr at når vedtak/dom/behandling starter, utløses det en rett til ettervern, og det etableres kontakt med brukeren. Den rusavhengige skal få ettervern fra første dag etter endt opphold/behandling, og det bør legges til rette for at aktørene som har stått for behandlingen også kan være med og følge personen videre i den første overgangsfasen. Sentralt i et integrert ettervern er etablering i egen bolig, å skape innhold i hverdagen i form av fritidsaktiviteter, utdanning eller arbeidstrening og å

skaffe seg et sosialt nettverk. Staten må øremerke midler til kommunene til å sikre tilstrekkelig bolig- og rehabiliteringstilbud. Samfunnet må lykkes i tilbakeføringsarbeidet slik at mennesker kan leve et liv uten rus og kriminalitet, med fast bolig, arbeid og nytt nettverk. Et slikt integrert ettervern kan også utvides til å omfatte andre brukere med behov, for eksempel innen psykiatrien.

Spillavhengighet

Spillavhengighet er også en form for avhengighet som altfor mange i Norge lider av. KrF setter ansvarlighet først i spillpolitikken. Markedslogikken som naturlig følger med når man åpner for kommersielle selskap på spillområdet, vil ikke bidra til økt fokus på spillansvarlighet. Det er problematisk at enerettsmodellen blir utfordret av aktører som ikke har tillatelse til å tilby spill i Norge. Utfordringen må møtes med et sterkere vern av dagens modell, ikke ved å åpne for dem som i dag bryter loven for å få tilgang til det norske markedet.

KrF vil

- gå inn for en nasjonal alkoholstrategi, som beskriver hvordan de alkoholpolitiske målene om reduksjon i alkoholforbruket skal oppnås.
- sikre rusmisbrukere som ønsker hjelp for sitt misbruk et fritt behandlingsvalg.
- at det opprettes overdoseteam i større byer og tettsteder, og at det utarbeides strategier mot overdoser i kommunene.
- sikre at kommunene etablerer gode lavterskelhelsetjenester for personer med alvorlige rus- og/eller psykiske helseproblemer bemannet med sykepleiere og annet helsepersonell, for eksempel etter modell fra Gatehospitalet i Oslo.
- at spesialisthelsetjenesten skal iverksette tiltak for å skape et likeverdig, helhetlig helsetilbud til gruppen med rus- og/eller alvorlige psykiske helseproblemer.
- at medikamentfri behandling skal være førstevalget i rusbehandlingen.
- reformere behandlingsopplegget knyttet til LAR med blant annet et forpliktende helhetlig sosialfaglig opplegg og sterkere ettervern, rehabilitering og arbeidstrening.
- at gravide med rusavhengighet som er en del av LAR-programmet, av hensyn til barnet skal kunne tvangsinnlegges i avrusningsinstitusjon på lik linje med andre rusavhengige.
- gå imot utdeling av heroin til rusavhengige.
- øke bevilgningene til forskning på ulike typer forebyggende og behandlende tiltak for rusavhengige som er rettet mot rusfrihet.
- at offentlige og private ideelle institusjoner for rusomsorg skal likestilles når det gjelder økonomiske rammevilkår og krav til kvalitet.
- sikre ideelle tilbud for rusavhengige stabile rammevilkår, blant annet gjennom løpende avtaler med det offentlige.
- at institusjoner som kun tilbyr medikamentfri behandling uten LAR skal ha rett på økonomiske vilkår på lik linje med andre institusjoner.
- ha nulltoleranse overfor alle former for narkotikaomsetning. Straffene for innførsel til Norge og salg av narkotika, selv små kvanta, må heves for å begrense mengden av narkotika som omsettes.
- se på muligheten for alternativ til straff for de rusavhengige.
- at alle rusmisbrukere i behandling/ettervern skal tilbys hjelp til å rydde opp i gjeld og økonomiske forhold.
- sette ned et offentlig utvalg for å vurdere de store samfunnsmessige kostnadene ved alkohol for samfunn, arbeidsliv og den enkelte.
- endre alkoholoven for slik å redusere maksimal skjenketid fra kl. 03.00 til 02.00.
- at kommunale salgs- og skjenkebevillinger fortsatt skal behandles i hver kommunestyreperiode.
- gjennomføre en evaluering av det nasjonale prikkssystemet for skjenkekontroll, med tanke på om dette virker etter hensikten.
- støtte frivillige lag og organisasjoner som driver opplysnings- og holdningsskapende rusarbeid.

- sikre at alle foreldre får delta i programmer som setter fokus på foreldrerollen i det rusforebyggende arbeidet.
- ta initiativ til en nasjonal holdningskampanje om problematikken arbeid og alkohol. AKAN¹⁶ må styrkes.
- at rusfrihet skal være en forutsetning for offentlig støtte til idrettsarrangementer.
- opprettholde et høyt avgiftsnivå på alkohol og tobakk.
- beholde Vinmonopolet som et viktig alkoholpolitisk virkemiddel, og sørge for at det er tilstrekkelig antall utsalgssteder til at denne funksjonen kan ivaretas.
- opprettholde reklameforbudet for alkohol.
- at Vinmonopolet skal overta tax-freesalget av alkohol.
- reversere ordningen med at tax-freekvoten av tobakk kan byttes med alkohol.
- ikke tillate pengespillautomater på steder der det skjenkes alkohol.
- at behandlingstilbudet for rusavhengige som soner fengselsstraffer i ordinære fengsler må bli bedre, blant annet ved å ha flere rusmestringsenheter i fengslene, både for kvinner og for menn.
- innføre et integrert ettervern for kriminalomsorgen, rusomsorgen og andre grupper som har samme behov.
- gå inn for at man på en mest mulig hensiktsmessig måte stenger for nettsider fra spilltilbydere som ikke har tillatelse i Norge. Dette er gjennomført i flere europeiske land, deriblant Danmark.
- styrke informasjons- og holdningsskapende arbeid i skolen.
- legge til rette for egne behandlingstilbud for kvinner.
- ikke tillate sprøyterom og andre tiltak som legaliserer misbruk av narkotiske stoffer.

¹⁶ Arbeidslivets kompetansesenter for rus- og avhengighetsproblematikk.

Ideelle organisasjoners plass i velferdssamfunnet

Ideelle aktører har gjennom historien identifisert behov i samfunnet, og lagt grunnlaget for det velferdssamfunnet vi har i dag. De er en viktig del av velferdstilbudet og utgjør et korrektiv til det offentlige tilbudet gjennom sin nytenkning.

Ut fra et kristendemokratisk perspektiv utgjør ideelle organisasjoner den tredje vei i samfunnet mellom stat og marked. Ideell virksomhet er en helt sentral del av samfunnets sosiale kapital. Gode rammevilkår for ideelle og private aktører sikrer spredning av makt, og hindrer en sterk stat. Ideelle aktører bidrar til å sikre et helhetlig velferdstilbud, valgfrihet, medvirkning, tilpasning for brukere og bedre kvalitet for brukerne.

Ideelle aktører trues i dag på den ene siden av holdningen om at det offentlige selv skal sørge for tjenestetilbudet, og på den andre siden anbuds- og konkurransetenkning. Helse- og omsorgsektorene er ikke rene markeder, men områder der samfunnet gir omsorg og tar seg av hjelpetrengende. Skal vi ta vare på kunnskapen og kompetansen som ideelle organisasjoner tilbyr samfunnet, må det politisk vilje til for å sikre de ideelle aktørenes eksistens i velferdstilbudet.

Mange av de ideelle aktørene har, eller har hatt, offentlige tjenstepensjonsordninger for sine ansatte. Flere ideelle har blitt pålagt offentlig-like tariffordninger for å få driftsavtaler med det offentlige. Ideelle aktører har derfor pensjonsutgifter som truer deres driftsgrunnlag. KrF mener det er helt avgjørende at myndighetene tar ansvar og sikrer at de ideelle organisasjonenes historiske pensjonskostnader dekkes.

EU-direktivet om offentlige anskaffelser legger føringer på utformingen av det norske regelverket, men handlingsrommet for å legge til rette for ideelle organisasjoner er stort. Offentlige innkjøpere kan ta i bruk mange virkemidler for å sikre at ideelle aktører kan bidra i velferdstilbudet. Det kan være avtaler som utvidet egenregi, samarbeid gjennom offentlig støtte, bruk av løpende avtaler eller kjøp av tjenester under terskelverdi. En ren anbuds- og markedstenkning kan bidra til å svekke de ideelle aktørenes eksistens og forutsigbarhet, og dermed svekke tilbudet til den enkelte tjenestemottaker.

KrF vil sikre god forvaltning av offentlige midler, men mener at pris ikke kan være eneste faktor. Faktorer som kvalitet, og langsiktighet fremfor kortsiktighet må vektlegges høyere. KrF mener at velferdssamfunnet sikres best gjennom et samspill mellom det offentlige, private og ideelle aktører. Politikken må derfor legges opp slik at man ivaretar et mangfold av tilbydere til tjenestemottakerne.

KrF vil

- sikre at regelverket for anskaffelse av helse og sosialtjenester fullt ut utnytter handlingsrommet til å sikre ideelle aktører.
- sikre at pensjonsvilkår for ideelle aktører ikke svekker deres mulighet i offentlige anbudsrunder.
- at det offentlige skal samarbeide med ideelle aktører gjennom bruk av ulike typer avtaler som utvidet egenregi, gjennom offentlig støtte, ved bruk av løpende avtaler og gjennom kjøp av tjenester under terskelverdi.
- at minst 25 prosent av tjenesten som utføres i helse- og omsorgsektorene skal utføres av ideelle aktører innen 2025.
- avskaffe anbudssystemet på helse- og omsorgsfeltet og heller inngå langsiktige avtaler basert på kvalitet.

Kamp mot utenforskapet

Fattigdom og sosial nød er en realitet i Norge. Særlig bekymringsfullt er at barn og unge vokser opp i familier som kan betegnes som fattige. Barn som vokser opp i fattigdom fratas muligheter som andre barn har, har dårligere forutsetninger for å lykkes i skolen og har flere helseproblemer. KrF vil ha et løft mot fattigdom i barnefamilier. Arbeid er en nøkkelfaktor i å bekjempe fattigdom og utenforskap. KrF vil ha et arbeidsliv der alle som har mulighet til å arbeide, kan delta. Myndighetene, arbeidstakerne og arbeidsgiverne må samarbeide aktivt for å inkludere alle. Velferdsordningene må utformes slik at det lønner seg å arbeide. Samtidig må personer som ikke makter å stå helt eller delvis i arbeid, sikres et verdig liv med tilstrekkelig inntekt.

Utenforskapet

Svært mange mennesker i yrkesaktiv alder står utenfor arbeidsmarkedet, og er avhengig av sykepenger eller andre korttidsytelser, arbeidsavklaringspenger, sosialhjelp eller uføretrygd. KrF har som mål at alle som har et potensial for arbeid skal få muligheten til det. Vi må begrense arbeidsledigheten, få flere til å forbli i arbeidslivet og redusere antallet personer som faller utenfor. Det må være enkelt å kunne kombinere trygd med arbeid slik at flere kan komme tilbake i arbeidslivet. Det må fortsatt stilles krav om at mottakere av dagpenger eller sosialstøtte som har mulighet for det, deltar i arbeid eller aktiviteter.

Arbeidsledighet og uførhet har store kostnader både for samfunnet og for den enkelte. KrF vil ha et godt utbygd offentlig støtteapparat for personer som trenger bistand for å kunne stå i eller komme tilbake til arbeid. NAV må styrkes og stilles større krav til, slik at brukerne opplever et samlet offentlig tilbud som gir best mulig målrettet hjelp så tidlig som mulig. KrF vil at summen av de økonomiske virkemidlene (skatt, ulike tilskudd og trygd) skal være slik at det lønner seg å arbeide, så sant ikke tungtveiende sosiale hensyn tilsier noe annet. KrF ønsker å samordne de ulike stønadene i NAV ytterligere, slik at alle brukere får et mer helhetlig tilbud. Alle ytelsene fra NAV må ha samme, eller mer samordnet lovverk. Det gjelder spesielt tjenestene fra NAV stat og sosialtjenesten som i dag har ulike datasystemer og ulikt lovverk å arbeide ut fra. Dette fører til økt byråkrati og gjør det vanskelig og tidkrevende for både brukere og ansatte.

NAV-reformens intensjon om at brukerne skal møte én samlet tjeneste for trygdeordninger, sosiale ordninger og arbeid på ett sted, må ivaretas. NAV-kontorene må sikres gode faglige arbeidsmiljøer og tilstrekkelige ressurser. Mennesker som trenger assistanse fra NAV er forskjellige og kan ha behov for ulike løsninger selv om de opplever samme utfordring. NAV bør få mer fleksibilitet i hvilke tiltak som settes inn for hver enkelt, og det må sikres mer sømløshet mellom tiltakene.

NAV må styrkes som bestiller, oppfølger og kontrollør av tiltaksarrangører. Den faglige og praktiske oppfølgingen ute i bedriftene må i all hovedsak skje som i dag gjennom forhåndsgodkjente, ikke-kommersielle leverandører. KrF vil jobbe for et tilstrekkelig antall arbeidsmarkedstiltaksplasser, både for arbeidsledige og for personer med nedsatt arbeidsevne. Ordningen med varig tilrettelagt arbeid (VTA) er viktig for mange og må styrkes.

Barnefattigdom

Barn som vokser opp i fattigdom fratas muligheter som andre barn har. Studier har vist at fattigdom gir barn dårligere livsmuligheter på sikt. Flere studier har også vist at lavinntekt i barndommen kan ha betydning for barns helsetilstand. De fleste barn deltar i organiserte fritidsaktiviteter, men barn fra lavinntektsfamilier deltar sjeldnere enn andre barn. KrF vil forsterke innsatsen mot barnefattigdom.

KrF vil beholde barnetrygden som en ordning for alle med barn. Barnetrygden har ikke blitt prisjustert på svært mange år og blir derfor stadig mindre verdt. KrF mener det er viktig å beholde barnetrygden og styrke den ved å prisjustere den. KrF vil at barnetrygden økes betydelig for alle, men skattlegges. På denne måten vil de med lave inntekter og lav skatteprosent sitte igjen med mer enn i dag, mens de som har høy inntekt og betaler mye skatt vil få noe mindre totalt sett. Barnetrygd skal ikke regnes med i grunnlaget for beregning av ytelser etter lov om sosiale tjenester og lov om bostøtte.

KrF vil arbeide for at ingen barn skal vokse opp i fattigdom i Norge og vil målrette tiltak som hjelper de som trenger det mest. Et eksempel på et målrettet tiltak er en ordning der lavinntektsfamilier kan få et frikort som sikrer at alle barn kan delta på minst en fritidsaktivitet. Gode ordninger for å sikre forsvarlig bosted er viktig for barns oppvekst. Foreldre med lav inntekt bør betale enda mindre for en barnehageplass enn i dag, slik at flere barn kan være i barnehage.

Pensjon

KrF støtter opp om pensjonsreformen som ble innført i 2011. Reformen skulle sikre et mer bærekraftig pensjonssystem over tid og stimulere til at flere velger å stå lenger i arbeidslivet når de blir eldre. Det er vedtatt at reformen skal evalueres i 2018. KrF vil følge opp denne evalueringen og vurdere om det er behov for justeringer for å sikre at intensjonene i reformen blir ivarettatt. Det er viktig at evalueringen av pensjonsreformen også gjøres i et kvinneperspektiv. KrF mener det er gode grunner til å vurdere en omlegging av tjenestepensjonen i offentlig sektor til en ordning som i større grad bygger på prinsippene i alderspensjonen i folketrygden.

Enslige minstepensjonister er en av de gruppene med dårligst råd i samfunnet vårt. KrF vil prioritere å øke pensjonsnivået for denne gruppen.

Sosial boligpolitikk

Alle skal kunne bo godt og trygt. KrF vil legge til rette for et boligtilbud som skal være variert og tilpasset ulike befolkningsgrupper og aldersfaser. Kommunene har et særskilt ansvar for den sosiale boligpolitikken gjennom å skaffe egnede boliger til vanskeligstilte og grupper som selv ikke kan skaffe seg bolig. Husbankens ordninger for gunstig finansiering til slike boliger må beholdes og styrkes.

Bygging av flere studentboliger er viktig fordi det kan dempe prisene på leiemarkedet til beste for alle leietakere med svak økonomi. Rimelige studentboliger bidrar også til målet om lik rett til utdanning. *Se også kapittelet «Et fremtidsrettet kunnskapssamfunn».*

De økonomiske virkemidlene bør være målrettet mot de mest vanskeligstilte på boligmarkedet. Sentrale boligvirkemidler som bostøtte, startlån og boligtilskudd må gjøre det mulig både å skaffe seg og beholde sin egen bolig. KrF vil at botilskuddet skal økes og gis til flere som trenger økonomisk tilskudd. Kommunene må i samarbeid med Husbanken ha økt innsats mot bostedsløshet.

Husbanken

KrF er opptatt av å styrke Husbanken og utvide dens lånekapasitet. Husbanken må ikke reduseres til en bank kun for vanskeligstilte, men må fortsatt være en bank for boligforsyning og konjunkturregulering. Husbanken bør også kunne hjelpe unge og barnefamilier i etableringsfasen.

Tiltak mot arbeidsledighet

Når arbeidsmarkedet krever kortsiktige tiltak, vil KrF først og fremst støtte tiltak som ikke hindrer omstilling eller varig øker offentlige utgifter. I andre tilfeller vil omstilling og styrking av omskoleringstiltak være nødvendig. Viktige tiltak i krevende situasjoner kan være ulike tiltakspakker, blant annet innenfor samferdsel og vedlikehold, for å få flere

arbeidssøkende i arbeid. I tillegg til bygging av vei og bane, kan også fornying og modernisering til en klimavennlig fergeflåte gi viktige bidrag til sysselsetting.

Et bærekraftig arbeidsliv

KrF vil styrke arbeidsmiljøloven som en vernelov for arbeidstakerne, som ivaretar deres kollektive og individuelle rettigheter og det fysiske og psykososiale arbeidsmiljøet på arbeidsplassen. KrF ønsker at alle som blir kjent med kritikkverdige forhold og varsler om dette skal sikres tilstrekkelig vern. Arbeidsmiljøloven skal være en troverdig rammelov som beskytter alle aktører i norsk arbeidsliv.

Livsfasetilpasset arbeidstid er et viktig virkemiddel for å unngå utstøting av personer fra arbeidslivet i perioder der de for eksempel har stor arbeidsbyrde knyttet til omsorg for barn, syke eller eldre familiemedlemmer. Når konflikten mellom familielivet og arbeidslivet blir for stor, er det viktig at samfunnet lager rammer som sikrer gode vilkår for familiene. Så sant arbeidets art tillater det, bør det legges til rette for avtaler om livsfasetilpasset arbeidstid for et visst tidsrom.

KrF vil videreføre innsatsen for at færrest mulig skal arbeide ufrivillig deltid. Samtidig må arbeidslivet også legge til rette for at de som vil kan prioritere tid fremfor inntekt, gjennom å jobbe mindre. KrF ønsker et arbeidsliv som tar hensyn til livets ulike faser, og spesielt familielivet. Familien er grunncellen i samfunnet, og derfor må myndighetene legge til rette for gode ordninger som er tilpasset de utfordringene som dagens familier står overfor. Teknologi som gir økt mulighet for fleksibilitet må anvendes.

KrF ønsker at hovedregelen i norsk arbeidsliv fremdeles skal være ordinære faste ansettelser. Faste behov skal dekkes gjennom faste ansettelser. Dette er viktig for å sikre forutsigbarheten for både arbeidstaker- og arbeidsgiversiden. Samtidig kan midlertidig ansettelse være en viktig inngangsport til arbeidslivet for utsatte grupper som sliter med innpass i arbeidslivet. KrF mener dagens regelverk knyttet til bruk av midlertidig ansettelse er godt innrammet, og vil følge opp at loven evalueres. KrF ønsker redusert bruk av midlertidighet i offentlig sektor, og særlig i staten må bruken ned.

Arbeidsinnvandring

De siste årene har antallet utenlandske arbeidstakere i Norge steget kraftig. Arbeidsinnvandringen har vært viktig for å ha tilgang til nok arbeidskraft. Det er viktig at myndighetene legger til rette for at det er enkelt å komme til Norge for å arbeide slik at vi får den kompetansen vi trenger i fremtiden. Denne arbeidsinnvandringen må ikke føre til redusert innsats for å sysselsette mennesker som står utenfor arbeidslivet i dag.

Arbeidsinnvandringen har også skapt økende utfordringer for arbeidet med å hindre sosial dumping. KrF vil at alle som arbeider i Norge, skal ha gode lønns- og arbeidsforhold, uavhengig av hvilken nasjonalitet de har, og hvilket land deres arbeidsgiver er registrert i. Ordningen med allmenngjøring av tariffavtaler må fortsette.

KrF vil

- styrke skolen som en av de absolutt viktigste arenaene for sosial mobilitet og sikre elevene muligheter til å lykkes i skolen uavhengig av sosioøkonomisk status.
- gi barnefamilier som trenger det tilbud om egnede familieleiligheter i trygge bomiljøer.
- innføre en statlig tilskuddspott der kommunene kan søke om midler til ordninger der det gis mulighet for en gratis fritidsaktivitet for barn som har foreldre med lav inntekt.
- gi tilskudd til organisasjoner som bidrar til at barn og ungdom berørt av fattigdomsproblemer og deres familier kan delta i ordinære kultur- og fritidsaktiviteter og/eller ferieaktiviteter.
- styrke ordninger med frikort på aktivitets- og kulturtilbud.
- sikre at nivået på sosialhjelpen til barnefamilier er til å leve av.

- at foreldre skal betale maksimalt 5 prosent av inntekten sin for en barnehageplass.
- videreføre tilbudet om gratis kjernetid i barnehage for 3-5-åringer fra familier med lav inntekt.
- styrke tilskuddsordningen for barn og unge i større bysamfunn.
- at barnetrygd ikke skal regnes med i grunnlaget for beregning av ytelser etter lov om sosiale tjenester og lov om bostøtte.
- at det skal være summen man tjener, og ikke antall timer man jobber, som skal danne grunnlaget for graderingen av dagpenger dersom man er delvis arbeidsledig.
- samordne trygdeordningene bedre slik at de fremmer lyst og mulighet til å arbeide.
- at offentlig sektor bør gå foran og ha forsøksordninger med bruk av ID-nummer istedenfor navn i søknadsprosesser for å øke sannsynligheten for at kvalifiserte innvandrere blir innkalt til intervju.
- ha et høyt nivå på arbeidsmarkedstiltak rettet mot personer med særskilt behov for kvalifisering og aktiv bistand for å kunne vende tilbake til arbeidslivet.
- at Kompetansepluss (tidligere Basiskompetanse i arbeidslivet (BKA) og Basiskompetanse i frivilligheten (BKF)) videreføres, med mulighet for å tilby opplæring for mennesker som ikke er i arbeid, i samarbeid med studieforbund og deres lokale lag og foreninger. Ordningen bør også kunne brukes under permittering.
- utvide muligheten for at flere som har nedsatt arbeidsevne skal få tilbud om tidsubestemt lønnstilskudd.
- sikre retten til hjelpemidler i folketrygden for å bidra til et inkluderende arbeidsliv.
- bidra til at arbeidsgivere blir enda mer kjent med de mulighetene og ordningene som finnes for hjelp til å tilrettelegge en arbeidssituasjon for personer med nedsatt arbeidsevne.
- at kommunene fremdeles skal fastsette sosialhjelpssatser, basert på levekostnadene i området.
- arbeide for at pensjonsreformens intensjoner i virkning blir mest mulig samsvarende i både private og offentlige pensjonsordninger.
- at det skal utredes om pensjonsopptjening for ektepar og samboere med barn skal baseres på samlet inntekt delt på to.
- beholde regler i arbeidsmiljøloven som skal sikre at faste ansettelsesforhold er hovedregelen i arbeidslivet.
- arbeide for å redusere bruken av midlertidige stillinger i offentlig sektor.
- videreføre og fornye en avtale om inkluderende arbeidsliv med partene i arbeidslivet, men med mulighet for endringer i den økonomiske ansvarsfordelingen mellom stat, arbeidsgivere og arbeidstakere i sykelønnsordningen dersom vedtatte målsettinger om redusert sykefravær ikke nås.
- tillate at arbeidstaker og arbeidsgiver gis noe mulighet til å avtale arbeid utover den alminnelige arbeidstid uten at dette anses som overtidsarbeid, gitt at arbeidstaker får rett til å ta ut tilsvarende antall timer med fritid senere.
- at det skal være mulig å søke om arbeidstillatelse fra Norge for kvalifiserte utenlandske arbeidssøkere som allerede befinner seg her i landet.
- arbeide for gode rammer for samvittighetsfriheten i norsk arbeidsliv og legge til rette for smidige løsninger på den enkelte arbeidsplass, jf. samvittighetsutvalget sine konklusjoner i NOU 2016:13.
- at det skal gjennomføres grundige arbeidsevnevurderinger for alle utviklingshemmede.
- at utviklingshemmede skal få mulighet til enten varig tilrettelagt arbeid eller varig oppfølging og individuell støtte i ordinært arbeid.

Fremtidsrettet forvalterskap

KRISTELIG FOLKEPARTIS MÅL er et bærekraftig samfunn der vi skaper verdier for å gi mennesker gode og trygge liv uten å ødelegge vårt felles livsgrunnlag. I et slikt samfunn forvaltes naturen og ressursene til beste for alle mennesker, både for oss som lever i dag og kommende generasjoner.

VÅRT FELLES LIVSGRUNNLAG er truet. Overforbruk har skapt klimatrusselen som Stortinget kalte «den største utfordringen i vår tid». Klimaendringene kan føre til lavere matproduksjon, utryddelse av arter, tørke og oversvømmelser, ifølge FNs klimapanel. Presset på naturressursene og forurensning er økende. Globalt ødelegges det regnskog tilsvarende en fotballbane annet hvert sekund. Det biologiske mangfoldet svekkes i dag opptil 1000 ganger raskere enn hva som er tilfelle under naturlige omstendigheter. Vi har skapt en forbrukerkultur uten bærekraft, og markedstenkningen overtar på områder der den ikke hører hjemme. Vi er milevidt fra den bærekraftige utviklingen som Brundtland-kommisjonen etterlyste på 1980-tallet.

GENERASJONER ER PÅ KOLLISJONSKURS. Vi er i ferd med å ødelegge våre barn og barnebarns grunnlag for å leve liv preget av velstand og livskvalitet. Verden trenger bedre forvalterskap.

DEN KRISTENDEMOKRATISKE FORVALTERTANKEN er ideen om at vi – slik den kloke bonden tar vare på og videreutvikler sitt gårdsbruk – skal forvalte miljøet, naturressursene og samfunnet til det felles beste. Mennesket har et særlig ansvar for å beskytte, bevare og gjenopprette naturen slik at det ikke skjer unødige eller uopprettelige skader på den. Vi overtok ansvaret for å forvalte naturen og samfunnet fra de som gikk før oss, og har et ansvar for å overlevere «arvegodset» videre til neste generasjon i bedre stand enn det var da vi selv overtok. Forvalterskap handler om å vise generasjonsansvar, respekt for tidligere generasjoners innsats og solidaritet med kommende generasjoner.

FORVALTEROPPDRAGET må ikke forstås slik at mennesket passivt skal verne om naturen og samfunnet. Naturen skal brukes for å dekke menneskets grunnleggende behov og skape en bærekraftig utvikling. Vi skal bygge og utvikle landet for å gjøre oss bedre rustet for fremtiden. Ressursene skal fordeles slik at de kan hjelpe alle mennesker til å leve gode liv og realisere sitt potensial.

KRISTENDEMOKRATIETS idé om en sosial markedsøkonomi kombinerer et prinsipielt forsvare for markedet som en naturlig del av demokratiet, men inneholder samtidig en tydelig kritikk av en tøylesløs markedsøkonomi der markedets logikk dominerer på stadig flere områder av menneske- og samfunnslivet. Den sosiale markedsøkonomien bygger på en idé om menneskenes personlig og felles ansvar for seg selv, sine medmennesker, kommende generasjoner og miljøet. Markedsøkonomien skal ha sosiale og økologiske mål, og mennesket står i sentrum. Økonomisk vekst er ønskelig hvis det tjener disse målene. En økonomi preget av spekulasjon, uansvarlighet og egoisme er den sosiale markedsøkonomiens motstykke.

BEDRE FORVALTERSKAP og en sosial markedsøkonomi kan svare på et behov for en samfunnsutvikling og et økonomisk fellesskap som er menneskelig, solidarisk og bærekraftig.

Det grønne skiftet

Vi må ha som mål å overlevere planeten vår til våre etterkommere i en bedre stand enn vi overtok den. Målet med all politikk skal være å løse dagens utfordringer uten at det går på bekostning av fremtidige generasjoners behov. Naturen og naturressursene skal brukes for å skape bedre liv for alle mennesker og bevares for fremtidige generasjoner. Vi skal forvalte jorden på en best mulig måte og sørge for en bærekraftig utvikling ved å ta ansvar for biologisk mangfold, lokal luftkvalitet og det globale klimaet. KrF mener det haster å få på plass et grønt skifte som også tar naturhensyn. Vi må i større grad gå bort fra fossil og klimaskadelig energi og over til ny, fornybar og ren energi.

Naturvern

Mange steder i verden er naturen truet. Sårbare naturområder og økosystemer ødelegges. Dyr, planter og andre organismer forsvinner trolig tusen ganger raskere enn hva som tilfelle under naturlige omstendigheter. I Norge er omkring tusen arter kritisk eller sterkt truet. Tapet av naturområder, økosystemer og arter er en trussel mot alt liv på jorden. En rik og variert natur dekker våre grunnleggende behov og gir verdiskaping og livskvalitet. Naturen har en stor egenverdi.

Hensynet til biologisk mangfold må innarbeides og tas hensyn til i all arealplanlegging og naturbruk, og kommunene må sikres kompetanse og kapasitet til å ivareta disse viktige oppgavene. Det er også nødvendig med langt bedre kunnskap om hvor de verdifulle naturtypene og de trua artene finnes.

Samarbeidet med skogbruket om biologisk mangfold og god forvaltning må fortsettes og utvides. KrF vil legge til rette for en aktiv skogpolitikk som kombinerer en bærekraftig skogsdrift og sikrer økt vern.

Norsk vassdragsnatur er unik, og hjem for mange truede og sårbare arter. Vassdrag, elver og brusende fossefall er en umistelig del av norsk natur. KrF mener tiden for de store vannkraftutbyggingene er forbi, og samtidig må vi hindre at summen av mindre inngrep fører til for stort press på vassdragene.

Et levende og sunt kystmiljø er en forutsetning for bevaring av naturmangfold, kystkultur, næringsutvikling, opplevelser og rekreasjon. Nesten tusen av artene på rødlista hører til i havet, i fjæra og på land langs kysten. Fjordnatur står på oversikten over truede naturtyper, på grunn av mangfoldet av trusler og manglende kunnskap. Marint vern er en viktig løsning for truede arter i noen områder.

Vekst i oppdrettsnæringen kan ikke skje før miljøproblemene i næringen er under kontroll. Det er nødvendig at næringen løser utfordringene som blant annet truer eksistensen av en sterk villaksstamme.

KrF legger til grunn at Norge skal ta sin naturlige del av ansvaret for levedyktige bestander av de fire store rovdyrene, bjørn, ulv, jerv og gaupe. Det må sikres tilstrekkelige midler til registrering av rovdyr-bestanden. Raske uttak av skadedyr samt å forhindre at bjørn, ulv, jerv og gaupe etablerer bestand utenfor kjerneområdene er en viktig del av forvaltningen.

Det er viktig å løfte frem naturens rekreasjonsverdi og stimulere til naturglede og aktiv bruk av skog og mark. Mulighet for ferdsel og bruk av naturområdene er viktig for trivsel og velvære. Det artsrike kulturlandskapet er en viktig del av vår naturarv med et stort artsmangfold som må bevares gjennom aktiv bruk. Det blomsterrike kulturlandskapet er

blant annet levested for pollinerende insekter. Særlig verdifulle områder må ivaretas gjennom naturverntiltak, men det er spesielt viktig å tilrettelegge for en lønnsom landbruksnæring som kan drive ekstensiv skjøtsel av artsrike, ugjødslede arealer gjennom beiting og slått.

KrF vil

- legge naturmangfoldsloven til grunn i alle prosesser som omhandler naturinngrep.
- ta initiativ til kraftfull gjennomføring av den nasjonale handlingsplanen for biologisk mangfold, som en oppfølging av FNs konvensjon om biologisk mangfold.
- gjennomføre «Kunnskapsløftet for natur» og et økologisk grunnkart innen 2025.
- iverksette konkrete tiltak som øker kompetanse og kapasitet på miljø i kommunene, og videreutvikle planleggingen for naturmangfold i kommunene.
- styrke økologisk kunnskap om naturens funksjon, status og utviklingstrender, for å se sammenhengen mellom bevaring av natur og ivaretagelse av viktige økosystemtjenester som pollinering, karbonlagring, vannrensing og flomdemping.
- sikre nødvendig frivillig skogvern og legge til rette for raske verneprosesser.
- supplere erstatningsordningene for skogvern med mulighet for årlig erstatning for de berørte grunneiere som ønsker det. Denne erstatningen justeres i takt med verdien av tilveksten av skogen. Hensikten er å øke vernetempoet og samtidig sikre langsiktighet for berørte eiendommer.
- trappe opp restaurering av natur, med mål om 15 prosent restaurert innen 2025.
- bedre miljøtilstanden og bestrebe et mest mulig naturlig arts mangfold i regulerte vassdrag, samtidig som man hensyn tar vannkraftens reguleringssevne, klimabidrag, verdiskapingspotensial og flomdempingsegenskaper i revisjonen av de gamle vannkraftkonsesjoner.
- arbeide for å sikre en bærekraftig forvaltning av våre villaksbestander ved å aktivt bekjempe lakseparasitter og lakselus, hindre rømming av oppdrettsfisk ved å stimulere til forskning på bedre metoder, videreføre kalkingsvirksomheten, og sikre og bidra til rammer for regulering av laksefisket i sjø og vassdrag.
- at vekst i oppdrettsnæringen ikke kan skje før miljøproblemene i næringen er under kontroll.
- arbeidet knyttet til helhetlig vannforvaltning må sikres tilstrekkelig ressurser og prioritering slik at miljømålene i Vannforskriften nås.
- stanse ødeleggelse av myrområder, og fase ut bruk av torv i jordprodukter.
- si nei til opprettelse av sjødeponier for masser fra gruvedrift.
- innføre en miljøavgift på deponi av gruveavfall.
- opprette petroleumsfrie soner i havområdene utenfor Lofoten, Vesterålen og Senja, Jan Mayen, Mørebankene og kystnære områder i Skagerrak. Petroleumsfrie soner bør også opprettes i spesielt sårbare og kystnære deler av Barentshavet.
- at leting og utvinning på nye olje- og gassfelt felt, spesielt i nord, ikke skal inkludere spesielt sårbare og verdifulle områder hvor risikoen ved oljeutvinning er for stor.
- all geologisk kartlegging og seismikk i petroleumsvirksomheten skal avpasses med hensyn til fiskerivirksomhet, økologi, fiskens gyttetid og vandringsmønster. Det skal utvises varsomhet med tanke på utslippsfare under produksjon og transport.
- vurdere større begrensinger mot taretråling i vernede sjøområder på grunn av samspillet mellom sjøplanter og fugleliv.
- utarbeide en handlingsplan for sjøfugler innen 2020.
- ivareta økosystemene og naturkvalitetene i Arktis.
- ta nødvendig hensyn til og verne kaldt vannskorallrev.
- styrke innsatsen mot marin forurensning både i form av skjerpede krav og systematisk opprydning.
- stramme opp regelverket for import og bruk av fremmede arter i Norge, og styrke bekjempningen av fremmede arter som allerede finnes her.
- ha en restriktiv politikk for motorferdsel i utmark, med vekt på lokal medvirkning i forvaltningen.

- sikre tilstrekkelige midler til rovdyrregistrering, forebyggende og konfliktdempende tiltak.
- at hensynet til matproduksjon og beitenæringer tillegges betydelig vekt i rovdyrpolitikken.
- sørge for gode erstatningsordninger ved tap av dyr i landbruksnæring, og for bønder som gjennomfører omstillingstiltak i de mest rovdyrberørte områdene.
- sikre allemannsretten, og allmennhetens adgang til strandsonen blant annet ved erverv av friluftsområder og sørge for juridisk bistand til kommuner som vil fjerne ulovlige ferdselshindre i strandsonen.
- praktisere hundremetersregelen strengt i pressområdene. I deler av landet der strandsonen ikke er under press, bør det kunne åpnes for en mer fleksibel praksis.
- utarbeide en supplerende nasjonalparkplan som kan sikre at et representativt utvalg av norsk natur blir vernet som nasjonalparker.
- opprettholde et artsrikt kulturlandskap, særlig gjennom tilrettelegging for lønnsom landbruksvirksomhet også for drift som ivaretar artsmangfoldet, utvidelse til 100 utvalgte kulturlandskap innen 2020, og sikre bevaring av sårbare områder.
- legge til rette for bærekraftig jakt og fiske.
- heve aldersgrensen for gratis innlandsfiske fra 16 til 18 år.

Ren jord, rent vann og ren luft

Forurensing av jord, vann og luft gjennom utslipp av miljøgifter og uforsvarlig håndtering av avfall er alvorlige trusler mot vår egen og kommende generasjoners helse, mot miljøet og mot den fremtidige matforsyningen. Vi må verne folks helse og miljøet gjennom å redusere forurensing, hindre at miljøgifter havner i naturen og fremme en bedre behandling av avfall.

Norge har et meget høyt forbruk som medfører store miljøutfordringer. Miljøbelastningene fra forbruk og avfall må reduseres. Dette er en etisk utfordring som må omsettes i målrettet politisk handling.

Vi må redusere miljøbelastningene fra produksjon og forbruk. Unødvendig emballasje og søppel må bort, og spesialavfallets andel av avfallet må reduseres. Alle kommuner må få skikkelig kildesortering, og det må bli bedre materialgjenvinning. Det bør vurderes om kommunene i større grad skal ha en form for felles standard for kildesortering av avfall.

KrF vil

- jobbe for at miljøgifter ikke slippes ut i naturen. Bruk av miljøgifter i produkt og prosesser må minimaliseres.
- følge opp Miljøgiftutvalgets rapport, der det foreslås 18 tiltak for et giftfritt Norge.
- arbeide for at utslipp og bruk av kjemikalier som er en alvorlig trussel mot helse og miljø kontinuerlig skal reduseres i den hensikt å stanse utslippene innen 2020.
- sørge for at Norge må følge opp de internasjonale avtalene vi har skrevet under på når det gjelder utslipp til luft og vann.
- forsterke arbeidet med å kartlegge og rydde opp i gamle miljøgiftutslipp.
- at alle bør ha krav på å få vite om produkt eller tjenester inneholder miljøgifter eller helseskadelige stoff.
- ta initiativ til en ny nasjonal handlingsplan mot støy.
- ha sterkere tiltak for å sikre luftkvalitet rundt de store byene, slik som bilfrie soner, avgifter som demper bilbruk, restriktiv parkeringspolitikk, lavutslippssoner og miljøfartsgrenser.
- videreutvikle og styrke oljevernberedskapen i Nord-Norge ved hjelp av strenge myndighetskrav og involvering av lokale aktører. Nord-Norge bør bli en spydspiss internasjonalt i arbeidet med oljevern.
- intensivere sedimentopprydning i norske havner og fjorder.

- la fiskeflåten kunne levere avfall fra havet kostnadsfritt.
- innføre emballasjeavgift for å unngå unødvendig avfall og tilrettelegge for alternativ resirkulerbar emballasje som ikke er plast.
- innføre «ja takk-prinsippet» for uadressert reklame per post.
- legge til rette for overgang til handleposer som er laget av nedbrytbart materiale eller er egnet til gjenbruk.
- bedre ordningene for innsamling av spesialavfall ytterligere, blant annet gjennom at det skal etableres flere miljøstasjoner.
- bedre forbrukerrettighetene og skjerpe produsentansvaret for å bidra til forlenget varighet på produkter og forsvarlig avfallshåndtering.
- stimulere til økt utnyttelse av avfall til energiformål som fjernvarme, biodrivstoff eller elektrisitetsproduksjon.
- vurdere innføring av kvoteregulering eller eksportforbud av avfall for å sikre utbygging av tilstrekkelig behandlingskapasitet i Norge.
- sikre effektiv gjenvinning og resirkulering av kildesortert materiale, og at avfall utnyttes på en økonomisk og miljøvennlig måte.
- innføre panteordninger på flere produkter slik som campingvogner, fritidsbåter, mobiltelefoner, gassflasker og lignende.
- arbeide for reduksjon av matavfall fra dagligvarebransjen og husholdninger.
- utrede en returordning i samarbeid med fiskerinæringen for linebruk, teiner, fiskekar og andre redskaper av sammensatte materialer. Det må stilles krav om at nye teiner og garn har mekanismer som forhindrer langs tids «spøkelsesfiske» hvis de mistes.
- forby bruk av mikroplast i kosmetiske produkter, kunstgressbaner og lignende, og stimulere til forskning på produkter som kan erstatte stoffer som er kilde til mikroplast.

Ut av klimakrisen

Verden preges stadig mer av at klimaet er i endring. FNs klimapanelers femte hovedrapport der det fremgår at de globale utslippene bør reduseres med 40-70 prosent innen 2050, sammenlignet med hva utslippene var i 2010, dersom verden skal unngå alvorlige og irreversible klimaendringer. Ifølge FNs klimapanel risikerer vi en gjennomsnittlig global oppvarming på mellom 3,7 og 4,8 grader i 2100 sammenlignet med perioden 1850–1900, dersom utslippene ikke reduseres betydelig. Tørke, flom og andre klimaendringer vil kunne få enda større konsekvenser enn tidligere antatt.

Under klimatoppmøtet i Paris 2015 ble partene enige om en ambisiøs klimaavtale med et mål om å begrense den globale oppvarmingen til godt under 2 grader, og arbeide for å begrense den til 1,5 grad. Avtalen har imidlertid liten verdi om ikke verdens ledere viser større villighet til å innføre tiltak som kutter utslipp. Med dagens innmeldte utslippskutt står vi foran en oppvarming på 2,7 grader. Det trengs derfor både sterkere nasjonal innsats og styrket internasjonalt samarbeid for å dette målet.

KrF har en visjon om at Norge skal bli et nullutslippssamfunn og gå i bresjen for å fase ut fossile energikilder som kull, olje og gass. Før klimatoppmøtet i Paris vedtok Stortinget at Norge skal kutte klimagassutslippene med 40 prosent innen 2030. Norge har teknologi, kompetanse og kapital til å lede an i det grønne skiftet. Vi har en unik mulighet til å skape koalisjoner av villige som går foran i å utvikle og skape markeder for ny utslippsfri teknologi, som gjør det mulig å fase ut all bruk av fossil energi.

Klimarettferdighet

Til tross for at det er den rike delen av verden som har bidratt sterkest til klimaendringene, er det de fattigste landene som rammes hardest. KrF anerkjenner at de rikeste landene har det største ansvaret for å redusere klimagassutslipp og unngå farlige

klimaendringer. Politikere i utviklingsland har en legitim rett til å kjempe for vekst og utvikling for sin befolkning. I en overgangsfase må vi akseptere en viss utslippsvekst i utviklingsland. Rike land må derfor stille opp med teknologi, kompetanse og bistand for å redusere klimagassutslipp i utviklingsland.

Norge må fortsette å ta ansvar for å bevare verdens regnskoger, og hindre at hogst av denne ytterligere forsterker klimaendringene. KrF vil styrke kvaliteten i det norske klima- og skoginitiativet ved å ta initiativ til en bred og uavhengig vurdering av effekten på utslipp og utviklingspolitiske mål. Vurderingen må inkludere en sammenlikning av andre klimapolitiske virkemidler både med hensyn til utviklingseffekt og utslippsreduksjoner. *For mer om dette, se avsnittet «Klima» i kapittelet «Verdibasert utenrikspolitikk».*

Klimatilpasning

Konsekvensene av globale klimaendringer er svært dramatiske i store deler av verden. KrF vil at det systematisk arbeides med å kartlegge kortsiktige og langsiktige konsekvenser, slik at det kan settes inn avbøtende tiltak. Dette gjelder både flomsikring, rassikring, tiltak mot erosjon, reguleringsbestemmelser for bygg og anlegg, klimapolitikk i nordområdene og miljøpolitiske tiltak når det gjelder arter som påvirkes eller trues av endret klima. Dette må også gjelde i fattige og sårbare land der tilpasning til klimaendringer blir en stor utfordring i fremtiden.

KrF vil

- følge opp Paris-avtalen og sikre at Norge gjennomfører tiltak som reduserer klimagassutslippene i tråd med målet om å begrense den globale oppvarmingen til 1,5 grader.
- jobbe for å realisere Norges mål om 40 prosent klimakutt innen 2030.
- arbeide for at Norge skal bli karbonnøytralt innen 2050.

Fornybarsamfunnet

Fornybar energi er nøkkelen til bærekraftig vekst og nullutslipp på de fleste sektorer. Verdens behov for energi øker. Veien ut av fattigdom for utviklingslandene forutsetter økt bruk av energi. Rike land må derimot redusere energibruken og vise at det er mulig å bygge velferd og velfungerende samfunn og samtidig redusere klimagassutslippene. Målet må være å fase ut bruken av fossile energikilder som kull, olje og gass. Både Norge og resten av verden må øke sin produksjon av fornybar energi. Samtidig må energien brukes mer effektivt.

Fornybar energi

Norge har i tillegg til vannkraft et stort potensial for produksjon av ny fornybar energi fra vindkraft, både på land og offshore. Vi har gode forhold for tidevannskraft og havstrømskraft og muligheter knyttet til solenergi og bølgekraft. Vi har også tilgang til store mengder bioenergi, hovedsakelig i form av tilvekst i skogene. Det er dessuten viktig å stimulere til at matavfall fra husholdninger og næringsmiddelindustrien utnyttes til produksjon av biogass. All energiproduksjon har konsekvenser for miljøet, men i ulik grad. Det er viktig at vi velger de gode fornybarprosjektene, og så langt det er mulig unngår tap av naturmangfold.

KrF vil samtidig styrke innsatsen for utvikling av nye fornybare energikilder. Vi vil sikre gode og forutsigbare rammevilkår for kraftbransjen, og bedre støtteordninger for utvikling og kommersialisering av umodne teknologier. Vi vil styrke rammene til aktørene som i Norge gir støtte til ulike fornybare energiteknologier og energieffektivisering, slik som Norges Forskningsråd, Innovasjon Norge og Enova.

Bedre overføringskapasitet

KrF mener det er nødvendig med økte investeringer i overføringsnettet for elektrisk kraft i Norge i årene fremover. Omfattende investeringer er nødvendig for å sikre forsyningssikkerheten for strøm, tilrettelegge for ny fornybar kraftproduksjon, redusere utslippene av klimagasser og for å legge forholdene til rette for næringsutvikling i hele landet. Regimet for utgifter ved utbygging av linjenettet må utbedres, slik at utgiftene blir jevnet ut på hele landet og ikke bare på strømkundene i det aktuelle området. Økt produksjon og eksport av norsk fornybar energi til Europa er god klimapolitikk. KrF vil øke overføringskapasiteten til utlandet, slik at norsk, fornybar energi kan erstatte europeisk, fossil energi.

Olje og gass

Olje- og gassvirksomheten på norsk sokkel er en bærebjelke i norsk økonomi. Virksomheten har gitt ringvirkninger i form av arbeidsplasser over hele landet. Næringen står for store deler av Norges eksportinntekter, og flere hundre tusen arbeidsplasser er direkte eller indirekte knyttet til virksomheten. Den har bidratt til næringsutvikling, teknologiutvikling og samfunnsutvikling som har kommet hele landet til gode. I årene som kommer vil kompetansen som er bygd opp i petroleumsnæringen bli viktig i satsingen på utvikling av nye klimavennlige energiløsninger. KrF vil ha en gjennomgang av petroleumsskattereglene ut fra hensynet til miljø og samfunnsøkonomisk effektivitet og vurdere endringer i lys av dette. *Se for øvrig kapittelet «Nyskapende næringsliv».*

KrF vil

- ha gode rammer for forskning, utvikling, utprøving og kommersialisering av ny fornybar energiteknologi.
- legge til rette for at opprustning av eksisterende vannkraftverk og utbygging av småkraftverk der dette er riktig ut fra naturhensyn.
- at det må være gode rammevilkår for utbygging av vindkraft i Norge, blant annet gjennom utvikling av gode regionale vindkraftplaner.
- styrke rammene til aktørene som i Norge gir støtte til ulike fornybare energiteknologier og energieffektivisering, slik som Norges Forskningsråd, Innovasjon Norge og Enova.
- bygge fremtidens strømnnett med tilstrekkelig kapasitet til å sikre forsyningssikkerheten for strøm, utjevne prisforskjeller og nettleie mellom landsdelene og sikre grunnlag for næringsutvikling over hele landet.
- bidra til en styrking av det nordiske el-samarbeidet og økt integrering i det europeiske kraftmarkedet gjennom etablering av nye overføringsforbindelser til utlandet.
- at det utarbeides en nasjonal plan for kraftlinjer som oppdateres og fremmes for behandling i Stortinget en gang hver stortingsperiode. Berørte kommuner og fylker skal være representert i planarbeidet for nye overføringslinjer.
- øke overføringskapasiteten til utlandet slik at norsk fornybar kraft kan erstatte fossil energi i våre naboland.
- bygge ut kraftnett til større havner for å tilby landstrøm når skip ligger til kai.
- gi veksthusnæringa like billig kraft som kraftkrevende industri for å kunne redusere fossil energibruk.
- sikre gode støtteordninger til konvertering av fossil energibruk i husholdninger som oppfølging av det vedtatte forbudet mot oljefyring i husholdninger som trer i kraft i 2020.
- øke CO₂-avgiften og utvikle støtteordninger som gjør det lønnsomt å utvikle og ta i bruk energisparende teknologi.
- sikre forutsigbare rammer for petroleumsvirksomheten.
- ha en målrettet satsing på utvinning av olje fra eksisterende felt på norsk sokkel. Dette for å sikre god og ansvarlig forvaltning av ressurser som allerede er funnet.
- vurdere om staten skal opprette soner som er forhåndsgodkjent for offshore vindenergiproduksjon, slik at man ikke bruker store summer på å planlegge anlegg som blir stoppet på grunn av naturvern hensyn.

- etablere en ny miljøavtale med tilhørende CO₂-fond for næringslivets transporter, etter modell av NO_x-fondet.

En lavutslippsøkonomi

Klimautfordringene vil kreve en radikal omstilling av norsk økonomi og næringsliv. Vi må utvikle en lavutslippsøkonomi. Omstillingen av næringslivet må starte nå. En rask omstilling vil gi norske virksomheter konkurransefortrinn i forhold til virksomheter som utsetter omstillingen. De som venter må forberede seg på en langt raskere og mer smertefull omstilling når den først kommer. Vår tilgang på fornybar energi gjør totalkostnaden med omstilling til en lavutslippsøkonomi blir lavere i Norge enn i andre industriland.

Grønne klynger

For å skape det grønne skiftet, må vi skape markeder og få investorer, entreprenører og forskningsmiljøer til å trekke i samme retning. Norge har klynger, kapital og kjøpekraft til å utvikle nullutslippsløsninger verden mangler. Vi kan skape det grønne markedet som driver teknologiutvikling og trekker til seg verdens ledende teknologiselskaper. Det er dette som har skjedd med elbilmarkedet i Norge.

Grønne skatter

Riktig fastsatte avgifter er et av de mest sentrale virkemidlene i klima- og miljøpolitikken. Prinsippet om at forurensere skal betale er viktig i møte med de klimautfordringene vi står overfor. KrF vil forsterke et grønt skatteskiift som gjør det billigere å gjøre miljøvennlige valg i hverdagen og dyrere å velge forurensende løsninger. Innenfor transportsektoren mener KrF det er viktig at miljøavgiftene differensieres etter faktiske utslipp som følger av transporten. Avgiftene på bilparken må i enda større grad legges om til å skattlegge bruk fremfor eie av bil. I tillegg ønsker KrF en avgiftspolitik som tar inn over seg at de eksterne kostnadene knyttet til bilkjøring er høyere i byområder enn spredtbygde strøk, og at de er høyere i perioder med høy trafikk enn i perioder med lav trafikk. KrF ønsker å innrette veibruksavgiften slik at den innkreves gjennom et utviklet nett av bomstasjoner og differensieres ut fra hvor og når kjøringen finner sted.

Kostnaden for bruk av fossile alternativer med store utslipp av CO₂ er redusert grunnet en fallende oljepris. Dette påvirker konkurranseevnen for fornybare alternativer og vanskeliggjør Norges muligheter til å gjennomføre et grønt skifte. Etter 2020 settes den generelle CO₂-avgiften på nivå med det som er nødvendig for å nå det nasjonale utslippsmålet for ikke-kvotepliktig sektor.

Norge er en betydelig investor i fossil energi. Mye av statens totale investeringer gjennom Statens direkte økonomiske engasjement, Statoil, andre statlige selskaper og Statens pensjonsfond utlands (SPUs) andeler i børsnoterte energiselskaper, er i fossil energi. I tillegg til den direkte finansielle eksponeringen er norsk økonomi generelt svært oljeavhengig.

KrF vil

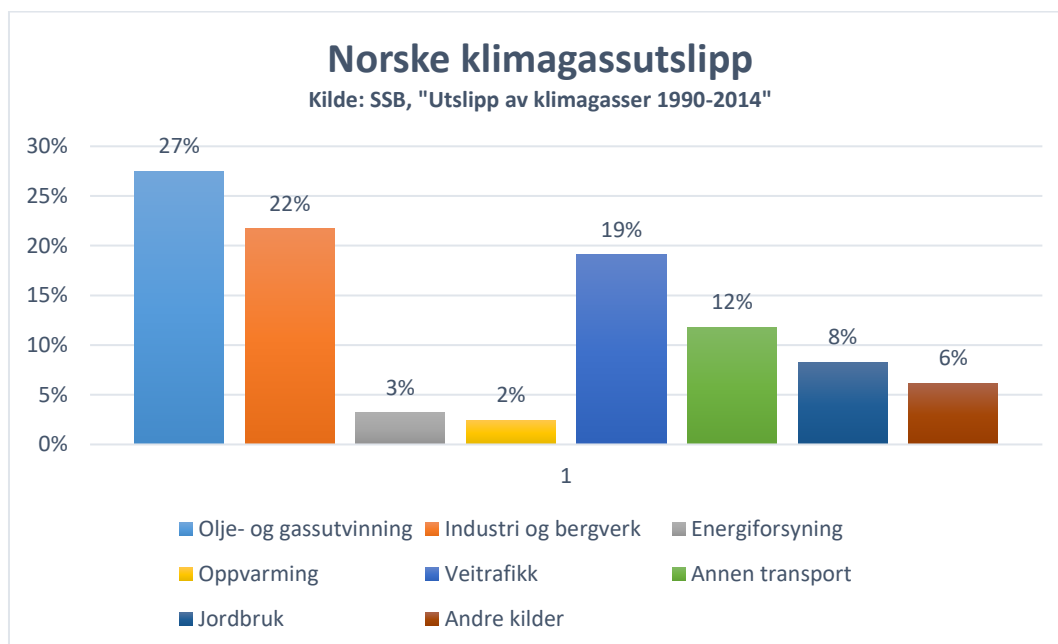
- drive en næringspolitikk som støtter opp om grønne klynger, for eksempel innen prosessindustrien og maritim sektor.
- styrke miljøteknologiordningen i Innovasjon Norge, med et mål om opptrapping til 1 milliard kroner.
- innføre flere miljødifferensierte satser i skatte- og avgiftspolitikken.
- at kjøretøy- og drivstoffavgiftene må legges om og økes for bedre å reflektere kostnadene veitrafikk påfører samfunnet.

- at det utredes å innføre GPS-basert (GNSS) prising av tyngre kjøretøy slik det er foreslått av den grønne skattekommisjonen.
- øke CO₂-avgiften på flydrivstoff og jobbe for en avgift på internasjonal luftfart.
- fjerne subsidier og skatteutgifter med negativ miljøvirkning.
- gi SPU nye muligheter til å øke sin eksponering mot det voksende markedet for produkter, prosesser og prosjekter som danner grunnlaget for et grønt skifte til fornybarsamfunnet.
- legge til rette for økt produksjon av bærekraftig biodrivstoff med norsk skog som råstoff så lenge dette kan gjøres på en miljømessig forsvarlig måte.
- ta kraften i bruk i Norge gjennom gode rammevilkår for kraftforedlende industri og andre næringer som har kraft som sin primære innsatsfaktor.
- sikre gode rammevilkår og fjerne flaskehalser som hindrer utbygging av grønne datasentre i Norge.

Nullutslipp i alle sektorer

Nullutslippssamfunnet avhenger av at det foretas endringer på alle sektorer. Det er et betydelig gap mellom Stortingets klimamål og dagens vedtatte klimatiltak og -virkemidler. Det er et klart behov for å forsterke klimaforliket og presse på for flere klimatiltak. Stortingets klimaforlik må forsterkes.

Dersom målene skal nås er det et klart behov for å forsterke tiltak og virkemidler. For å bevege oss i retning av et nullutslippssamfunn må 2030-målene konkretiseres på hver enkelt sektor, med hovedvekt på transport, bygg, landbruk og avfall, som ikke er en del av EUs kvotesystem. Vi må gå foran og vise at det er mulig å kutte betydelig i egne utslipp gjennom konkrete tiltak hjemme. KrF vil ta initiativ til å innføre klimabudsjettering der klimaeffektene av ulike tiltak regjeringen ønsker å iverksette må synliggjøres.

Olje- og gasssektoren

I Norge er petroleumsindustrien den største utslippssektoren, og utslippene på norsk sokkel har økt med 80 prosent siden 1990. Klimagassutslippene er stort sett avgasser fra forbrenning av gass i turbiner, fakling av gass og forbrenning av diesel. Det er viktig at petroleumssektoren tar sin del av ansvaret for å redusere norske klimagassutslipp. KrF

mener kraft fra land må være hovedregelen og ikke unntaket ved nye feltutbygginger på norsk sokkel. Forskning viser at de dyreste oljeressursene burde forbli i bakken for all tid dersom vi skal ha mulighet for å nå klimamålene. Av denne grunn vil vi jobbe for en internasjonal avtale som begrenser oljeutvinning i Arktis. Utvinningen der blir uansett ikke lønnsom dersom Paris-avtalen blir effektiv, men en slik avtale blir som et sikkerhetsnett dersom Paris-avtalen ikke blir så effektiv som man håper. Oppfyllelse av klimamålene vil antakelig også kreve områdeelektrifisering av eksisterende installasjoner på deler av sokkelen, fortrinnsvis sørlige og nordlige deler av Nordsjøen.

Industri

Fastlandsindustrien står for en betydelig del av de norske klimautslippene. For at industrien skal ønske å ta disse mer miljøvennlige løsningene i bruk må det på plass langsiktige rammebetingelser. For å nå klimamålene mener KrF det må satses på å utvikle klimateknologi i fastlandsindustrien, og videreutvikle det som allerede er verdens grønneste prosessindustri.

Transport

KrF mener vi må gjøre det mulig å transportere mennesker og varer i biler, lastebiler, ferjer og fly uten å slippe ut klimagasser. Det skjer ved å erstatte fossile drivstoff med elektrisitet, hydrogen og biodrivstoff. Det er viktig å få ned kostnadene for klimabiler og bygge ut infrastrukturen for nullutslippskjøretøy. Transportsektoren bør være utslippsfri i 2030. *For gange, sykkel og kollektivtransport som virkemidler for å få til lavere klimagassutslipp, se kapittelet «Moderne og miljøvennlig samferdsel».*

Bygg

Byggsektoren står for omkring 40 prosent av det norske energiforbruket. Lavere energibruk og produksjon av energi på byggene våre er en viktig nøkkel i kampen mot klimaendringene, og helt avgjørende på veien mot nullutslippssamfunnet. KrF mener det trengs flere virkemidler for å utløse energieffektivisering i eksisterende byggmasse. Ved utbygginger i tettbygde strøk må muligheten vurderes for bruk av fjernvarme i byggene. Nasjonale standarder og regelverk må støtte opp under bruk av fjernvarme der dette er hensiktsmessig. Likeledes bør det legges til rette for økt bruk av trevirke i bygg.

Landbruk

Det meste av utslippene fra jordbrukssektoren er ikke direkte knyttet til bruk av fossil energi slik som i mange andre sektorer, men derimot utslipp av klimagasser som metan (CH₄) og lystgass (N₂O) fra husdyrhold og gjødselbruk. KrF mener det kan gjøres en del tiltak innen gjødsling, grøfting og jordbearbeiding som kan redusere lystgassutslippene noe. I tillegg vil produksjon av biogass fra husdyrgjødsel kunne bidra til å redusere utslippet av metan. Bruk av biomasse fra skog er en fornybar energikilde som kan gi flere arbeidsplasser. Det bør forskes på hvordan biomasse fra skog best kan benyttes.

KrF vil

- arbeide for reduserte utslipp fra olje- og gassvirksomheter på norsk sokkel gjennom økt bruk av kraft fra land og strenge miljøkrav.
- realisere et fullskala demonstrasjonsanlegg for CCS i Norge innen 2020, og avklare alle rammebetingelsene som trengs for at selskapene skal kunne gjøre investeringsbeslutning.
- ikke gi nye tillatelser til bygging av eller forlengelse av nåværende konsesjoner for gasskraftverk uten håndtering av CO₂ (CCS).
- sikre rammebetingelsene og forutsigbarheten for verdens grønneste prosessindustri ved å frede CO₂-kompensasjonsordningen frem til 2020.
- innføre en støtteordning for bruk av biobaserte reduksjonsmidler innen prosessindustri.
- jobbe for omlegging til CO₂-nøytralt drivstoff og økt bruk av hybrid-, hydrogen- og elbiler og plug-in hybridbiler.

- bygge ut infrastrukturen for nullutslippsbiler raskere, slik som hydrogenstasjoner for hydrogen-biler, ladestasjoner for elbiler og biostasjoner for bio-biler.
- arbeide for internasjonale avtaler som pålegger bilfabrikantene at alle nye biler skal være basert på nullutslippsteknologi, i det minste på korte strekninger.
- at alle nye offentlige personbiler skal være miljøvennlige biler.
- stille krav om lav- og nullutslippsteknologi i alle transportanbud hvor det er mulig, for å stimulere til de mest miljøvennlige løsningene på de aktuelle strekningene.
- ta i bruk batteridrevne ferger der dette er mulig.
- stimulere norske FoU miljø og norsk industri til å utvikle klimavennlig sjøtransport for persontrafikk og gods.
- gjøre privatboliger, næringsbygg og offentlige bygninger mer miljø- og klimavennlige gjennom fremtidsrettede miljøkrav og gode støtteordninger.
- legge til rette for at det bygges flere plusskus, og at nettleverandører av strøm skal ha en plikt til å ta imot overskuddsstrøm fra plusskunder.
- gi økte midler til kompetansehevingsprogrammer som for eksempel Lavenergiprogrammet.
- sørge for at det offentlige som en stor utbygger går foran ved å stille strenge energikrav til sine byggeprosjekter.
- øke avgiften på fossil fyringsolje.
- iverksette tiltak som reduserer klimagassutslippene fra jordbruket.

Nyskapende næringsliv

Lønnsomme bedrifter og arbeidsplasser som skaper verdier er en forutsetning for velferd, aktivitet og bosetting. KrF vil gi næringslivet forutsigbare rammer som legger til rette for bærekraftig verdiskaping med hensyn til både etikk, økonomi og miljø. Satsing på utdanning og forskning er nødvendig for å utvikle det næringslivet som skal skape verdiene vi skal leve av i fremtiden. Uansett næring og tilgang til naturressurser, vil god kompetanse være det viktigste grunnlaget for fremtidens verdiskaping.

Næringspolitikk handler om å bygge samfunnet gjennom verdiskaping og samfunnsutvikling. KrF ønsker å løfte frem det verdibaserte næringslivet hvor sosialt ansvar og verdiskaping går hånd i hånd. Norge har lange tradisjoner for å bygge landet gjennom næringsutvikling, fra den haugianske næringsutviklingen til trepartssamarbeidet. KrF ønsker en næringspolitikk som bygger videre på denne tradisjonen og videreutvikler samfunnet gjennom en ansvarlig næringsutvikling.

Norge har et mangfoldig næringsliv, med et stort innslag av små og mellomstore bedrifter, og næringspolitikken må legge til rette for både de små og de store. Næringsdrivende er samfunnsbyggere som skaper verdier og arbeidsplasser.

En fremtidsrettet næringspolitikk må legge til rette for det grønne skiftet – der det skapes verdier og nye arbeidsplasser i bærekraftige virksomheter. Petroleumsnæringen vil være viktig for Norge i årtier framover, men etterhvert som inntektene fra petroleumsnæringen går ned vil verdier skapt i næringer blant annet knyttet til ren energi, ressursene i havet, mineraler, skog og IKT/teknologi bli viktigere for fremtidens Norge.

Gjennom utvikling av ny teknologi, nye produksjonsprosesser, utnyttelse av nye ressurser og utvikling av nye produkter kan industrien og øvrig næringsliv være viktige bidragsyttere for å løse store miljø- og klimautfordringer. Norsk industriell erfaring og kompetanse må benyttes til å utvikle eksisterende industri og samtidig være en viktig premissleverandør på tiltakssiden inn mot det fornybare samfunnet.

I kraft av sin nærhet har kommunene og fylkeskommunene/regionene stor kunnskap både om potensialet for næringsutvikling i sin kommune/region og om hva som trengs av tilrettelegging for å utløse dette potensialet. Nivåene må tilføres tilstrekkelig myndighet og tilstrekkelige ressurser til å kunne fungere som lokale og regionale samfunnsutviklere.

Forenkling i næringslivet

KrF vil arbeide for et enklere Norge med mindre skjemavelde og mindre byråkrati. KrF ønsker å avskaffe unødige lover og regler, og forenkle rapportering. Det skal være enkelt å starte, drive og eie næringsvirksomhet i Norge. Digitalisering er et godt virkemiddel i å forenkle rapportering til det offentlige. Ingen skal være nødt til å oppgi den samme opplysningen til det offentlige flere ganger. Når rapportering skal digitaliseres, er det nødvendig at man har en kritisk gjennomgang av hvorvidt alle skjemaer og rutiner i dagens saksbehandling er hensiktsmessig.

Det må utvikles rutiner for å unngå at omfanget av lover og forskrifter bare vokser og vokser gjennom nye vedtak. Ved innføring av nye lover og forskrifter må det vurderes hvilke forskrifter som samtidig kan oppheves. Enhver forskrift bør tas opp til vurdering etter et gitt antall år for å vurdere hvorvidt den fortsatt er nødvendig.

Selvstendig næringsdrivende, små og mellomstore bedrifter

Om lag 80 prosent av norske bedrifter har under fem ansatte. Disse bidrar med avgjørende verdiskaping for landet, og det er viktig med gode rammebetingelser som gir

denne typen virksomheter muligheter til å overleve og vokse. Småbedriftene er en viktig kilde til omstilling og nyskaping i norsk næringsliv.

KrF vil gi gode vilkår for å starte egen virksomhet, og stimulere til innovasjon og utvikling ved å styrke Forskningsrådets ordninger, herunder BIA (Brukerstyrt innovasjonsarena) og SkatteFUNN. SkatteFUNN-ordningen bør utvides til også å gjelde bedrifter som er organisert som delt ansvar (DA) og enkeltpersonforetak (ENK). SkatteFUNN gir skattefradrag på 18-20 prosent for kostnader til FoU. Samtidig er det et mål å utvikle ordninger som enda bedre stimulerer FoU i de aller minste bedriftene. KrF mener det er viktig at det er tilstrekkelig med såkornfond som bidrar med kapital i oppstartsfasen og at innovasjon Norges virkemidler er innrettet slik at de svarer på behovene i næringslivet. KrF vil utrede en ordning med New Enterprise Allowance etter en modell fra Storbritannia. Dette er et målrettet tiltak der personer som mottar dagpenger kan få støtte og assistanse til å starte opp en ny bedrift, dersom det vurderes at de har en forretningsidé med potensial.

Selvstendig næringsdrivende og de som starter egen bedrift må sikres bedre sosiale rettigheter, blant annet med tanke på sykestrygd, fødselspermisjon og gode løsninger for omsorg for egne barn.

Innovasjon

Fremtidens arbeidsplasser er kunnskapsbaserte, og selskapene som vil lykkes er de som er best på innovasjon, kunnskapsutvikling og kommersialisering. Det store flertallet av norske bedrifter er små og mellomstore. Likevel står de store bedriftene for en betydelig del av den totale sysselsettingen og verdiskapningen. Kunnskap om kommersialisering og gjennomføringskraft er ofte forbundet med større bedrifter og en medvirkende årsak til at mange gründerbedrifter kjøpes opp før konseptet blir kommersialisert. Kompetanseutvikling og innovasjon er derfor en nøkkelfaktor for å utvikle små og mellomstore virksomheter videre til større selskaper.

KrF mener det er viktig at virkemidlene er på plass for å gi innovasjon og vekst. Innovasjon Norge, SIVA, Forskningsrådet og Enova er statens primære virkemidler for gründerstøtte, investeringsstøtte og innovasjonsstøtte. KrF ønsker å gi forutsigbare rammer for selskapene, samtidig som kapitalen og programbredden økes. KrF mener det er enkeltpersoner og bedrifter som sitter med de gode ideene som skaper fremtidens arbeidsplasser. Det er derfor viktig med brede programmer, samt at Innovasjon Norge, SIVA, Forskningsrådet og Enova får tilstrekkelige handlingsrom til å tilby det som næringslivet etterspør. Samtidig er det noen områder hvor Norge har naturlige forutsetninger og kunnskaper. KrF mener at hovedregelen med brede programmer ikke er til hinder for spesialiserte programmer innen enkelt næringer og områder for å realisere potensialet som finnes.

I et stadig mer kunnskapsbasert næringsliv er samspillet og kunnskapsutviklingen som foregår mellom bedriftene, og innovasjonen som oppstår av dette samspillet, nødvendig for å skape markedsledende aktører. KrF mener det er viktig at klyngeprogrammene styrkes og at det utarbeides en strategi for næringsklynger i Norge. Dette inkluderer helhetlige arealplaner og infrastruktur som er nødvendig for å legge til rette for klynge dannelse.

Konkurransesevne

Norsk næringsliv konkurrerer i et internasjonalt marked. Dårlige vilkår i Norge kan føre til at produksjon flyttes ut av landet, og kan medføre tap av arbeidsplasser, verdiskaping, bosetting, kompetanse og forskning/teknologiutvikling. I mange tilfeller vil også etablering i andre land være basert på mindre strenge miljøkrav og gjerne også basert på bruk av mer forurensende kraft. Norsk næringsliv må så langt mulig sikres konkurransevilkår som legger til rette for en fremtidsrettet, lønnsom og miljøvennlig industriproduksjon i Norge.

Arbeidskraft og kompetanse

Både arbeidsledighet og tilgang til kvalifisert arbeidskraft vil variere over tid. I fremtiden vil behovet for arbeidskraft øke. For å løse utfordringene må vi styrke forskningen og gjennomføre effektiviseringstiltak, få flere ut av passivitet og over i arbeid, og trolig ha behov for tilførsel av arbeidskraft fra utlandet.

Utenlandske arbeidstakere må få samme betingelser som norske arbeidstakere, og KrF vil styrke innsatsen mot sosial dumping. Mange får ikke bruke sin kompetanse fordi utdannelsen ikke er godkjent i Norge. Det må utvikles bedre rutiner for rask godkjenning av relevant og faglig god utdanning fra ulike land og gis gode tilbud om norskopplæring og tilleggsutdanning.

Et viktig tiltak for å styrke tilgangen på arbeidskraft og øke andelen av befolkningen som er i arbeid, er å få flere til å jobbe lenger før de går av med pensjon. Det er viktig med gode ordninger for seniorer.

For å styrke kompetansen i næringslivet og gi arbeidsgiver sterkere incentiver til å investere i de ansattes kompetanse bør det innføres en ordning med KompetanseFUNN etter mønster fra SkatteFUNN, hvor kostnader til kompetansehevede tiltak hos ansatte gir grunnlag for skattefradrag.

Ny teknologi og økende automatisering gjør det mulig å produsere mer med mindre arbeidsinnsats. Det skaper et behov for omstilling, men kan frigjøre arbeidskraft til nødvendige oppgaver som ikke i like stor grad lar seg automatisere.

Sosialt entreprenørskap

Sosialt entreprenørskap handler om å skape en sosial verdi ved å skape endring og utvikling i samfunnet. En sosial entreprenør ser muligheter og finner nye og bærekraftige løsninger både for individ, bedrift og samfunn. Den sosiale entreprenør er først og fremst opptatt av samfunnsavkastning – ikke bedriftsøkonomisk avkastning. Sosialt entreprenørskap kjennetegnes ved at det er sosialt, behovsorientert og innovativt.

KrF ønsker å stimulere til mer sosialt entreprenørskap ved blant annet å opprette et fond for sosial innovasjon, som skal støtte oppstart av nye, ideelle prosjekter som har til hensikt å løse sosiale utfordringer.

Statlig eierskap

Den norske stat er, ikke minst på grunn av eierskap i Statoil og noen andre store selskaper, en stor eier i norsk næringsliv. KrF mener det bør være en god balanse mellom offentlig og privat eierskap. Det direkte statlige eierskapet skal bidra til å oppfylle de overordnede målene i finanspolitikken og ivareta et vedtatt samfunnsansvar. Det er et mål med direkte statlig eierskap når det er nødvendig for å sikre nasjonal kontroll med viktige ressurser eller viktig infrastruktur. Privatisering av statlige virksomheter er bare et mål i seg selv i tilfeller der virksomheten kun har en kommersiell funksjon og ikke er statlig eid for å ivareta viktige samfunnsansvar. Det bør utredes om en tilpasning av dagens statlige eierskapsforvaltning kan bidra til å sikre nasjonal forankring av strategisk viktige bedrifter sammen med private eiere.

Det er viktig at det offentlig-private samspillet i de deleide selskapene må utvikles slik at selskapene har mulighet til å vokse og utvikle seg. Flertallet av selskapene hvor staten i dag er inne på eiersiden er blant de største selskapene i Norge og har kunnet vokse og investere langsiktig gjennom at de har hatt en stor og langsiktig eier i den norske stat. KrF mener det er viktig at disse selskapene er bevisst på det samfunnsansvaret som følger med dette og er «best i klassen» når det gjelder etisk forretningsførsel og etterlevelse av lover og regler.

Norsk privat eierskap

Det er et mål å legge til rette for et betydelig norsk, privat eierskap i norsk næringsliv gjennom vilkår som gjør det interessant for norske investorer å investere i Norge. Norsk eierskap er ofte personlig eierskap, en eier som er tett på beslutninger i virksomheten, og en eier med nærhet til lokalsamfunnet hvor bedriften er lokalisert. Det er et mål at flere investerer i næringslivet – det øker tilgangen på kapital til ny næringsutvikling og det sprer makt på flere investorer fremfor noen få. Skattepolitikken bør så langt mulig unngå at norsk eierskap har dårligere vilkår enn utenlandsk eierskap, og stimulere private eiere til å utvikle selskapet og konkurransedyktige, bærekraftige arbeidsplasser.

Bioøkonomi er omdannelse av biomasse til energi og industriprodukter og vil bli en stadig viktigere del av økonomien fremover. KrF mener det er viktig at Norge posisjonerer seg for å bli en del av bioøkonomirevolusjonen som vil komme i årene fremover. Norge har store mengder biologiske ressurser i havet, i skogen og på land, og fremover vil behovet for fornybare råvarer som erstatter olje til en mengde nødvendige produkter øke. Råstoffet til en bioøkonomi finnes i landbruket, skogbruket og i havet og det er viktig med tverrsektorielle forskningsprogrammer og investeringsprogrammer for å ta del i denne utviklingen.

Maritime næringer

Norge er en av verdens største skipsfartsnasjoner med et komplett maritimt miljø, med internasjonalt ledende aktører innen både rederier, finansinstitusjoner, forsikring, klaseselskaper og utstyrsleverandører inkludert leverandører av IKT, skipsbygging og design. Norsk skipsfart er en viktig næring som skaper store verdier, og spiller i tillegg en nøkkelrolle for arbeidsplasser og bosetting langs kysten.

Norske sjøfolk med stor kompetanse er en viktig del av den maritime klyngen, og en forutsetning for at Norge er en ledende sjøfartsnasjon. Rederinæringen og norske sjøfolk må ha rammevilkår som gjør dem i stand til å konkurrere på det internasjonale markedet. Det er et viktig mål å beholde et stort antall skip under norsk flagg. Det er en forutsetning for at Norge fortsatt skal ha en viktig rolle i internasjonal skipsfartspolitik. KrF vil sikre skipsfartsnæringen forutsigbare rammevilkår og en rederskatteordning tilsvarende det man har i Europa. Gjennom dette vil vi sikre og videreutvikle et fortsatt sterkt og aktivt norsk eierskap i skipsfarten.

Norge har kompetanse til å bidra til teknologiutvikling og et grønt skifte i skipsfarten og dermed til lavere utslipp over hele kloden. Gjennom stimuleringsordninger og krav om nullutslipp eller lave utslipp i norske anbuds konkurranser for ferger/hurtigbåter kan vi skape muligheter for ny aktivitet i verfts næringen og samtidig bidra til å utvikle og implementere ny og mer miljøvennlig teknologi.

Petroleumsnæringen

Petroleumsnæringen er Norges største næring. Den sikrer en stor del av Norges eksportinntekter og den skaper store verdier både offshore og i næringsvirksomhet på land. Næringen og inntektene fra denne har bidratt til å skape Norge slik det er i dag.

Samtidig som petroleumsnæringen har vært, er og kommer til å være viktig for verdiskaping, inntekter og arbeidsplasser, er det et mål å redusere Norges avhengighet av petroleumsressursene og en næring som står for betydelige klimautslipp og er basert på en ikke-fornybar ressurs.

KrF vil sikre næringen forutsigbare rammevilkår. Samtidig som vi gjennomfører det grønne skiftet, må vi også gjøre petroleumsnæringen mer miljøvennlig. Det er et mål at vi fortsatt øker utvinningsgraden i allerede utbygde felt. For å ta ned klimautslippene fra petroleumsaktiviteten er det et mål å tilføre offshore installasjoner ren elektrisk kraft fra land. KrF ønsker at det satses videre på CO₂-rensing av gasskraft med sikte på lagring av CO₂ i havbunnen.

Oljeprisfallet i 2015 med etterfølgende oppsigelser i næringen må møtes med langsiktige tiltak for å skape ny virksomhet i nye næringer. For å redusere konsekvensene av svingninger i de store investeringene bør det stimuleres til at innsatsen for vedlikehold styrkes i perioder med lavere investeringer. Den kompetansen som finnes blant de som er blitt overtallige kan bidra til å skape nye arbeidsplasser og til teknologiutvikling.

Sårbare naturområder må vernes mot utbygging som kan gi varige skader. Føre-var-prinsippet må legges til grunn. *Se også kapittelet «Det grønne skiftet».*

Industri

Industrien er viktig for verdiskaping og arbeidsplasser. Basert på bruk av naturgitte forutsetninger og høy kompetanse, har industrien lagt mye av grunnlaget for det velferdssamfunnet vi i dag har. Når petroleumsinntektene avtar, vil vi være avhengige av en konkurransekraftig industrinæring. Norsk industri må sikres forutsigbare rammevilkår.

Energi og kraftkrevende industri

Norsk næringsliv er nært knyttet opp til rike naturressurser. Nærhet til rene, fornybare energikilder, som vannkraft, er et konkurransefortrinn for norsk industri, og bør fortsatt danne grunnlag for verdiskaping og arbeidsplasser i Norge. Ren energi til kraftkrevende industri er et miljøvalg, som kan forhindre at bedrifter flytter produksjon til land der energien er langt mindre miljøvennlig.

Vannkraften er en viktig fellesressurs, og det er vesentlig å sikre nasjonal kontroll med denne energiresursen i et langt perspektiv. KrF vil derfor beholde ordningen med at privat utbygde vannkraftanlegg av en viss størrelse hjemfaller til det offentlige etter et visst antall år.

Mineralindustri og bergverk

Potensialet for verdiskaping knyttet til utvinning av mineralforekomster er stort. KrF mener det må legges bedre til rette for utnyttelse av Norges store mineralressurser. Bergverksnæringen kan få et betydelig omfang. Forskning og kartlegging av mineralforekomster må fortsette. Leting og utvinning må foregå i tråd med føre var-prinsippet, og miljøeffekter må kartlegges og tas hensyn til. Mange prosjekter kan innebære store naturinngrep. Det må vurderes fra prosjekt til prosjekt om naturinngrepene kan forsvares med bakgrunn i den verdiskaping prosjektet vil bidra til, eller om prosjektet ikke kan realiseres. Sjødeponi av overskuddsmasse og avfall må ikke tillates. KrF mener mineralressursene på linje med olje og gass er en ressurs som tilhører det norske folk.

Reiseliv og turistnæring

Norge er en attraktiv og voksende reiselivsdestinasjon, og bør øke innsatsen ytterligere for å utnytte sitt potensiale som reisemål for nordmenn og utlendinger. En bedre samordning av tilbudene er viktig og det må satses på et bredt spekter av opplevelser. Mange kunder er opptatt av de lokale særegenheter og spesialiteter, derfor er lokalsamfunnets kultur, identitet, lokalprodusert mat, kulturlandskap og natur viktig. Sesongsvingninger er en utfordring for reiselivsnæringen generelt og for aktivitetstilbydere spesielt.

For å ta del i denne voksende reiselivsnæringen er det viktig at Norge som reisemål styrkes internasjonalt, mellom annet gjennom Innovasjon Norges utlandskontorer og målrettethet merkevarebygging. En bedre samordning av tilbudene gjennom ny struktur av reisemålsselskapene og satsinger på et bredt spekter av opplevelser er avgjørende for å lykkes i kampen om turistene.

Reiselivsaktørene er i stor grad små og mellomstore selskaper som opererer i sterk konkurranse. Graden av lønnsomheten er ofte nært knyttet til valutabevegelser og andre

hendelser utenfor aktørenes kontroll. KrF mener det er viktig at myndighetene ikke øker usikkerheten unødig gjennom skiftende rammevilkår og vil føre en langsiktig reiselivspolitik. Reiseliv og turistnæringer som vektlegger miljømessig bærekraftige løsninger må oppmuntres og støttes spesielt.

Reiselivsnæringen er avhengig av gode, miljøvennlige, effektive og trafikksikre samferdselsårer. Det er viktig å tilrettelegge for at funksjonshemmede skal få økt tilgjengelighet til reiselivsdestinasjoner og attraksjoner. Prinsippet om universell utforming må være en målsetting for næringen i sin helhet.

For noen reiselivsdestinasjoner utgjør et stort antall besøkende en belastning på det offentlige helsetilbudet lokalt. Det bør vurderes innført kompensasjonsordninger eller en fordeling av kostnader når besøkende har krav på tjenester fra primærhelsetjenesten.

KrF vil vurdere finansieringsformer som ivaretar utviklings- og fellesutgifter for reiselivsnæringen.

IKT- og teknologibasert næringsliv

Norge må opprettholde og øke kompetansen og være ledende i utnyttelsen av ny teknologi. Bare slik vil norsk næringsliv kunne hevde seg i internasjonal konkurranse.

IKT-næringen og produksjon basert på utstrakt bruk av ny teknologi og automatiserte produksjonsprosesser med lite behov for arbeidskraft vil redusere lavkostlandenes konkurransefortrinn. Slik kan produksjon som i dag ikke er lønnsom å lokalisere i Norge med nye automatiserte produksjonsprosesser gi grunnlag for ny verdiskaping.

KrF vil

- avskaffe unødige lover og regler, og forenkle rapporteringen for næringslivet, blant annet gjennom at en del forskrifter innføres med tidsbegrenset gyldighet (solnedgangsprinsippet).
- ha en forenklet aksjelov for små bedrifter.
- trappe ned og på sikt fase ut formuesskatten på arbeidende kapital.
- sikre næringslivet forutsigbare vilkår og mest mulig likeverdige konkurranseforhold med sammenlignbare land i Europa.
- øke tilskudd til forskning og styrke samarbeidet mellom utdanningsinstitusjoner, forskningsinstitutter og bedrifter.
- stimulere til økt forskningsinnsats i bedriftene gjennom å øke beløpsgrensene og inkludere flere bedriftstyper (enkeltpersonforetak og delt ansvar) i SkatteFUNN-ordningen.
- sikre nasjonal kontroll gjennom statlig eierskap der det er snakk om kontroll med viktige naturressurser, viktige samfunnsfunksjoner og viktig infrastruktur.
- innføre bedre sosiale rettigheter for gründere og selvstendig næringsdrivende.
- at naturlige forutsetninger som for eksempel ren energi, skal komme næringslivet til gode.
- sikre skipsfartsnæringen forutsigbare rammevilkår og en rederibeskatning som sikrer et fremdeles sterkt og aktivt norsk eierskap i skipsfarten.
- gjennomføre tiltak som gjør at flere norske skip seiler under norsk flagg og registreres i NIS – Norsk Internasjonalt Skipsregister.
- sikre en konkurransedyktig nettolønnsordning for å sikre den kompetansen norske sjøfolk representerer for de maritime næringene.
- etablere et fond for sosial innovasjon, som skal støtte oppstart og videreutvikling av nye, ideelle prosjekter som har til hensikt å løse sosiale utfordringer.
- øke offentlige bevilgninger til å utvikle nye ordninger og styrke de ordningene i Forskningsrådet og Innovasjon Norge som kan dokumentere en utløsende effekt på private investeringer i forskning og innovasjon.
- øke nivået på de regionale utviklingsmidlene.
- utvide ordningen med landsdekkende etablerertilskudd rettet mot vekstbedrifter.

- forenkle all innrapportering slik at all statistikkrapportering for bedriftene kan leveres ett sted.
- spille på lag med markedet og fremme privat eierskap i småbedrifter, blant annet ved å innføre en KapitalFUNN-ordning, et skatteinsentiv for privatpersoners investeringer i små oppstartsselskaper som gjerne er helt avhengige av midler fra såkalte «Business Angels» i en veldig tidlig fase.
- heve omsetningsgrense til tre millioner for årlig rapportering og innbetaling av merverdiavgift.
- utrede en investorforsterkningsordning etter modell av gaveforsterkningsordningen. Går en investor inn i en oppstartsbedrift, utløser det 25 % statlige investeringsmidler.
- styrke merkevarebyggingen av Norge som opplevelsesturistmål.
- sikre flere reiselivsdestinasjoner universell utforming.
- gi industrien vilkår som sikrer konkurranseevnen mot utlandet.
- at industrien skal sikres tilstrekkelig og konkurransedyktig tilgang på energi og kraft.
- at myndighetene og industrien må samarbeide for å bidra til løsning av miljø- og klimautfordringene. Frivillige avtaler mellom myndigheter og industrien bør prøves som virkemiddel når nye tiltak iverksettes.
- bidra til et samspill mellom myndigheter og industrien for å utvikle løsninger for CO₂-rensing og -lagring. Norsk industri har teknologisk og industriell kompetanse til å levere løsninger for ny fornybar energi.
- at det etableres et eget klimatiltaksfond som bygges opp ved omdisponering av CO₂-avgiften offshore for å utløse nasjonale tiltak for utslippsreduksjoner som har en pris som overstiger kvotekostnaden.
- sikre forutsigbare rammer for petroleumsvirksomheten.
- ha en målrettet satsing på utvinning av olje fra eksisterende felt på norsk sokkel for å sikre god og ansvarlig forvaltning av ressurser som allerede er funnet.
- at industribedriftenes innovasjon og samhandling med forskningsinstitusjoner må stimuleres for å fremme produktutvikling.
- innføre begrenset angrerett for næringsdrivende ved telefonsalg av annonsetjenester og lignende.

Landbruk

Norsk landbruk skal produsere mat, sikre matvaresikkerheten og selvforsyningssevnen på et tilstrekkelig nivå og opprettholde det artsrike kulturlandskapet. Norsk landbruk står også for en betydelig verdiskaping, og har en viktig rolle i distriktpolitikken for å opprettholde bosetting i hele landet. KrF ønsker et levende landbruk i hele Norge. Bondens arbeid må verdsettes slik at de som driver med landbruk blir sikret en inntektsmulighet på linje med andre yrkesgrupper. KrF vil verne om forhandlingsinstituttet som gir landbruket medbestemmelse på utviklingen i næringen.

KrF vil øke selvforsyningsgraden og derfor ha en vekst i norsk matproduksjon større enn befolkningsveksten. Den internasjonale matvaresituasjonen gjør det viktig å sikre produksjon av basisvarer.

Det er nær sammenheng mellom dyrket areal, matvareproduksjon, selvforsyningsgrad og matvaresikkerhet. Matvareproduksjonen i Norge skal baseres på en miljø- og ressursvennlig utnyttelse av lokale ressurser.

Klima, topografi, bruksstruktur, avstander, jordsmonn, utbyggingspress er noen av mange stikkord som beskriver hvor forskjellig det kan være å drive landbruk på ulike steder i landet. KrF vil bruke både areal-, beite- og kulturlandskapstillegget,

kvoteordning, samt støtten per dyr, for å holde på en variert bruksstruktur og dermed et aktivt landbruk i hele landet.

Lønnsomhet og differensiert struktur

Landbrukspolitikken må legge til rette for ulike bruksstørrelser og driftsformer. Samdrift, familiebruk, enkeltmannsbruk, småskaladrift, nisjeproduksjon og deltidsbønder som kombinerer landbruk med jobb eller annen næringsvirksomhet – det må være rom for alle og det må skapes mulighet for inntekt som står i forhold til innsatsen av både arbeid og kapital, enten bruket er stort eller lite. KrF mener det er viktig å føre en politikk som både tar høyde for at forutsetningene for landbruksdrift er forskjellige i ulike deler av landet, og anerkjenner den strukturendringen som landbruket selv har gått igjennom.

Bønder er næringsdrivende, ikke lønnsinntakere. For å nå målene for selvforsyningsgrad og selvforsynevne, vern om matjord, opprettholdelse av kulturlandskapet og mål for bosetting i hele landet må de som driver med landbruk gis mulighet for en inntektsutvikling på linje med andre yrkesgrupper. Det vil kreve økt lønnsomhet og bedre inntektsmuligheter i landbruket slik at inntektsforskjellen til andre yrkesgrupper kan reduseres.

Tilskuddsordningene er i stor grad knyttet til produsert mengde. Samtidig leverer landbruket en rekke andre verdier enn de rene jordbruksproduktene. Verdien av å opprettholde kulturlandskapet bør utgjøre en større del av grunnlaget for støtten til jordbruket. Et av Norges fortrinn er produksjon basert på grovfor fra store beiteområder. Det er en miljøvennlig produksjon, som kan baseres på liten eller ingen bruk av kraftfor laget av korn som kunne vært brukt til mat for mennesker.

Landbruket har et betydelig investeringsbehov. Pålagt omlegging til løsdrift utgjør en særskilt utfordring. KrF mener det er viktig at investeringsstøtten til landbruket økes for å opprettholde produktivitetsveksten og redusere kostnadene.

Investeringsbehovet er så stort at det bør utarbeides en langtidsplan som viser det reelle behovet. Rammene som har vært tilgjengelige for bruksutbygging de siste årene er på langt nær store nok til å nå løsdriftsmålet innen tidsfristen.

KrF mener konsesjonsloven og priskontrollen har vært, og er fortsatt viktige for landbruket i Norge. Samtidig er det viktig å anerkjenne den strukturendringen som har funnet sted i næringen og resultert i at leiejordandelen i dag er på 40 %. KrF mener det viktigste er at aktive brukere har sikre og langsiktige eier- eller leieforhold til jorda de benytter. Vi mener derfor det er viktig at det gjøres enklere å kjøpe tilleggsjord som skal drives for landbruksformål og at det dermed blir mulig for bøndene selv å avgjøre om kjøp eller leie av jord er den riktige løsningen for deres drift.

Dyrehold og pelsdyr

Alt dyrehold skal baseres på god dyrevelferd. Det må ikke tillates bruk av bioteknologi som gir individer uten dyrenes naturlige instinkter og egenart. Det skal stilles strenge krav til dyrevelferd, og disse må følges opp med effektive og uanmeldte kontroller.

Det må stilles krav til pelsdyrhold som ivaretar dyrenes naturlige behov. Regelverket for hold av pelsdyr må etterleves bedre. Kontrollen med næringen må styrkes, og gjentatte og grove brudd på regelverket med tanke på dyrevelferd må straffes med forbud mot å holde pelsdyr.

Jordvern

Matjorda er grunnlaget for matproduksjon og avgjørende for både selvforsyningsgrad, selvforsynevne og matvaresikkerhet. Norge er av landene i verden med minst dyrket areal per innbygger. KrF går inn for et langt sterkere vern om dyrket og dyrkbar jord for å sikre framtidige generasjoners mulighet for nasjonal selvforsyning. Når noe jord bygges

ned, må det kompenseres med at arealer med tilsvarende produksjonskapasitet dyrkes et annet sted. Det må forskes mer på flytting av matjord. Det vedtatte målet om at det fra 2020 ikke skal omdisponeres mer enn 4 000 dekar matjord årlig må etterleves. Dette må få konsekvenser for blant annet for reguleringsplaner, boligpolitikk og samferdselsprosjekter, der hensynet til å ta vare på matjorda må tillegges større vekt.

Klima og miljø

Miljøkravene til landbruket skal være strenge, og det skal arbeides aktivt for å få til ordninger som reduserer utslipp av klimagasser, og for å benytte avfallsressurser (for eksempel metangass) til energiproduksjon. Innsatsen for redusert avrenning og forurensning fra landbruket må styrkes.

KrF bygger sin rovdyrpolitikk på rovdyrforlikene fra 2011 og 2016. Det er storsamfunnet som skal bære kostnadene med rovdynene, og landbruket må derfor ha gode erstatningsordninger for tap av beitedyr og omstillingstiltak i kjerneområdene for rovdyr. Det må være lokal forvaltning av vernet av de store rovdynene. For å gjennomføre rovdyrforvaltningen på en god måte, er det avgjørende at man evner å skape tillit og gjensidig forståelse mellom de ulike aktørene innenfor landbruk, naturvern og offentlige myndigheter. Det er fortsatt behov for mer kunnskap om bestandenes omfang, og tellingene må gjennomføres slik at det skapes en allmenn og ikke minst en lokal tillit til konklusjonene.

Erstatningsordningene for vern av utmark bør utvides ved at grunneier kan velge enten å motta engangserstatning eller årlig erstatningsbeløp basert på tilvekst for å sikre at ressursene følger eiendommen. *Se også delkapittelet «Naturvern» i kapittelet «Det grønne skiftet».*

Rekruttering og odel

For å rekruttere til landbruksnæringen er det først og fremst viktig at yrkesutøveren kan ha en levelig inntekt av arbeidet sitt. Dernest må bonden, som andre, kunne ha mulighet til fritid og ferie.

KrF vil beholde odelsloven. Det må legges til rette for gode ordninger ved generasjonsskifte og ved annen overtakelse av landbrukseiendommer. Konesjonslovene må opprettholdes, slik at nye brukere har mulighet til å kjøpe og å drive gården. Uten en form for prisregulering vil jordeiendommer bli spekulasjonsobjekter forbeholdt de rikeste, og slik undergrave bosetting og lokalt eierskap. Nye eiere må stimuleres til aktivt eierskap, drift og bosetting på gården.

Et moderne landbruk stiller stadig større krav til kompetanse. En god landbruksutdanning er avgjørende for rekrutteringen til og lønnsomhet i næringa. Mange er avhengige av en yrkeskarriere innen et annet fag før de går inn i landbruket eller ved siden av gårdsdriften. KrF vil ha tilbud om agronomutdanning også for de som har fullført annen yrkesutdanning. Tilbudet om ettårig agronomløp for voksne med realkompetanse må opprettholdes, og må gjelde også for dem som har brukt opp sin rett til videregående utdanning. Agronomutdanningen skal være rettet inn mot å drive gård som selvstendig næringsdrivende. Derfor bør agronomutdanningen fortsatt være et treårig skoleløp med praksisfag og ikke et 2+2-løp med lærlingtid.

Skogbruk

Skogen i Norge er en viktig ressurs både med tanke på tømmer, annen virkeproduksjon til bioenergi og til friluftsopplevelse. Skogen er også av stor betydning for å binde CO₂. Aktivt eierskap i skogbruket må stimuleres. Det må legges til rette for investering i fremtidsskogen med fortsatt tilskudd til skogskultur som planting, rydding og tynning. Økt bruk av biobrensel og utvikling av andre generasjons biodrivstoff vil kunne bety mye også for skogbruket og utnyttelse av massevirke og ryddings- og tynningsvirke, som vil kunne bedre lønnsomheten. Dette må stimuleres av myndighetene. Det må igangsettes

tiltak for å begrense den store tilgroingen av krattskog etter at mange småbruk er nedlagt.

KrF mener det må føres en helhetlig politikk som gjennom tiltak og rammevilkår gjør at næringen når sitt potensiale. Dette inkluderer utbygging av infrastruktur som skogsbilveier, tømmerkaier og utbedringer av veinettet, men også gjennomgang av rammevilkårene for skogsdrift og skogsindustrien. Økt bruk av trevirke i bygninger vil binde CO2 over lang tid, og bør stimuleres av det offentlige, blant annet gjennom økt bruk av trevirke i offentlige bygg, samtidig er det viktig å øke forskningsinnsatsen på nye og alternativer bruksområde for trevirke.

Staten må legge til rette for å kunne kombinere verneinteresser med bærekraftig skogbruksdrift. Samarbeidet med skogbruket om miljømessig god forvaltning må fortsette.

KrF vil

- arbeide for et levende landbruk i hele landet, og en livskraftig næringsmiddelindustri med basis i landbruket.
- sikre bønder, som selvstendig næringsdrivende, muligheter til vesentlig å redusere inntektsforskjellene til andre yrkesgrupper.
- fremdeles stimulere til variert bruksstørrelse, og legge til rette for ulike former for samarbeid og samdrift.
- at landbrukspolitikken må ta høyde for at utfordringene varierer i ulike deler av landet. Tilskuddsordningene må ta på alvor regionale forskjeller og legge til rette for lønnsom drift på bruk av ulik størrelse.
- regionalisere større deler av virkemidlene som retter seg mot miljø, kulturlandskap og næringsutvikling.
- gjennomføre en forutsigbar og levedyktig prispolitikk på landbruksprodukter som gir bøndene gode driftsvilkår.
- ha en ekstra tiltakspakke med investeringsstøtte utenom jordbruksoppgjørene, for å sikre at flest mulig bønder får mulighet til å bygge om driftsbygningene til løsdrift.
- at det blir satt av større midler til investeringsstøtte for landbruksdrift.
- bevare forhandlingsinstituttet.
- beholde odelsloven, begrense odelsretten til søsken og rett nedadstigende linje, og videreføre dagens krav til bo- og driveplikt for alle som erverver en konsesjonspliktig landbrukseiendom.
- vurdere regelendringer som øker muligheten for tre våningshus knyttet til ett gårdsbruk slik at nye generasjoner kan overta og bosette seg uten at foreldre eller besteforeldre må flytte fra gården.
- videreføre dagens ordning med samvirket som produksjons- og markedsregulator og pliktig mottaker for norske råvarer fra hele landet.
- ha et strengt jordvern for å sikre fremtidige generasjoner sjansen til nasjonal matforsyning.
- etablere jordvernområder med spesielt restriktive bestemmelser.
- innføre en ordning med gebyr når matjord omdisponeres og tas i bruk til andre formål, som industri, boliger etc., og sette av midlene fra denne gebyrordningen til oppdyrking/nydyrking av et areal som tilsvarer det omdisponerte.
- ha en strategi for økt grovfôrbasert kjøttproduksjon og utnyttelse av gjengrodd bygdenært kulturlandskap.
- ha strenge krav til leveforhold for husdyr som så langt som mulig ivaretar dyrenes naturlige behov.
- avgrense omfanget av dyreforsøk, og i størst mulig grad erstatte dette med moderne teknologi.
- at produkter testet på dyr skal merkes.
- at alt dyrehold skal bygge på god dyrevelferd. Det skal ikke være lov med bruk av bioteknologi som gir individer uten dyrenes naturlige instinkter og egenart.
- si nei til genmanipulerte mat- og fôrvarer.

- opprettholde ettårig agronomutdanning for søkere med realkompetanse.
- at Bygdeutviklingsmidlene ikke lenger skal være en del av landbruksoppgjøret.
- det må være særlige ordninger som gir insentiver for økt produksjon og bruk av økologisk produsert mat.
- ha strenge miljøkrav for å hindre avrenning til vassdrag.
- ha en sterk satsing på forebyggende tiltak mot rovdyrskader for å redusere tap av dyr på beite. Samtidig må det sikres gode erstatningsordninger. Det må i stor grad være lokal forvaltning av vernet av de store rovdyrene.
- legge til rette for en økt satsing på bioenergi.
- stimulere til aktivt eierskap i skogbruket, og føre en skogbrukspolitikk som gir bedre utnyttelse av skogen, også som biomasse til energiformål.
- at det offentlige stimulerer til økt bruk av trevirke i bygninger.
- videreføre Treprogrammet i Innovasjon Norge som stimulerer til innovasjon og nyskaping knyttet til bruk av trevirke.
- at det etableres et investeringsfond som stimulerer skogeiere til å omplassere skogkapital til industrikapital.
- etablere en statlig tilskuddsordning for å ruste opp for dårlig dimensjonerte punkter/flaskehalser på fylkesveier og kommunale veier til å tåle 60 tonns vogntog med 24 meter lengde.
- legge til rette for å kunne kombinere verneinteresser med bærekraftig landbruksdrift. Staten skal være positiv til frivillige og langsiktige verne- og skjøtselsavtaler som både sikrer vern av områder og langsiktig økonomi for gården.
- at Norge gjeninnfører beredskapslagring av både fôrkorn og matkorn.
- arbeide for å gi norsk landbruk forutsigbare rammer og opprettholde norsk matvareproduksjon, samtidig som vi vil åpne for økt handel med utviklingsland. Dette kan gjøres med å redusere import fra rike, vestlige land.
- at samarbeid mellom norsk landbruk og landbruket i utviklingsland må stimuleres og videreutvikles.
- at støtteordningene til landbruket skal innrettes slik at de ikke hindrer handel med fattige land.
- at kvinnene stimuleres til å være aktive utøvere innen primærnæringene.
- intensivere arbeidet med at våre husdyr i størst mulig grad skal føres med norsk fôr, for å redusere behovet for importert soya.

Fiskeri og havbruk

Norges kyst er lang og ressursrik, og havområdene våre er tre ganger så store som landområdene. Fiskeri- og havbruksnæringen er vår nest største eksportnæring, men potensialet for økt verdiskaping er likevel stort. Det er lagt frem strategier for å øke verdiskapingen fra marin sektor fra rundt 50 milliarder rundt år 2000 til 500 milliarder i 2050. Fiskeri- og havbruksnæringen vil bli en av våre viktigste næringer når vi gjennomfører det grønne skiftet og inntektene fra petroleumsnæringen etter hvert blir mindre. Et langsiktig bærekraftig forvaltningsperspektiv må ligge til grunn for fiskeri- og havbrukspolitikken. Fiskeressursene er vår felles eiendom og må forvaltes bærekraftig og langsiktig til beste for landet og befolkningen langs kysten.

Deltakerloven og fiskesalgslagsloven

Deltakerloven avgrenser retten til å delta i fisket til aktive, registrerte fiskere, og skal sikre at flåtens fangstkapasitet er tilpasset ressursgrunnlaget, bidra til lønnsomhet og verdiskaping og slik trygge bosetting og arbeidsplasser i distriktene, og den skal legge til rette for at høstingen av marine ressurser kommer kystbefolkningen til gode. Det innebærer at fartøy med kvoter ikke blir et rent investerings- og spekulasjonsobjekt. KrF vil beholde deltakerloven og en fiskeflåte eid av fiskerne.

KrF vil beholde fiskesalgslagsloven (tidligere råfiskloven) som regulerer førstehåndsomsetningen av viltlevende marine ressurser, og sikrer gjennom forhandlinger og minstepriser en fordeling av inntekt mellom fiskeflåten og industri på land.

En mangfoldig flåte

Den norske fiskeflåten er mangfoldig, fra de største trålerne og ringnotbåtene, til de minste sjarkene. Det er et mål å opprettholde en mangfoldig flåte, med store havgående båter som kan hente ressurser fra områder utilgjengelig for de mindre, og små båter som høster av ressursene nært kysten og leverer kortreist mat av god kvalitet med mindre miljøbelastning.

Kvoter er innført for å sikre en forsvarlig forvaltning av fiskeressursene. Kvoter gir fiskeren adgang til å fiske et bestemt kvantum, men er tidsbegrenset og gir ikke fiskeren eiendomsrett til fiskeressursen.

Kvotefordelingen må sikre grunnlaget for inntekt fra næringen. Strukturering kan bidra til økt lønnsomhet og gi grunnlag for nyinvestering. Samtidig er det et mål å opprettholde en mangfoldig flåte og å unngå at kostnadene ved å erverve seg en båt med kvote blir så store at mange stenges ute fra fiskeriene. KrF vil derfor ikke åpne for strukturering for båter under 11 meter. Strukturkvoter har vært innvilget med en tidsbegrensning. Når tidsperioden er omme, skal kvoten tilfalle fellesskapet – og kan inngå i grunnlaget som fordeles båtene i kvotegruppen.

Kvoter er i dag knyttet til et fartøy og eieren av fartøyet. KrF ønsker å utrede en ordning der en del av kvotegrunnlaget frigjøres fra fartøyet og i stedet knyttes til fiskeren. Spesielt for de minste fartøygruppene kan dette bety økt effektivitet og sikkerhet, ved at to fiskere kan fiske sammen på en båt – med hver sin personlige kvote.

Foredling og verdiskaping på land

Det er et mål at mer av fisken blir videreforedlet i Norge. Frakt av frossen fisk til lavkostland for bearbeiding og retur til markedet i Europa er både miljømessig feil og dårlig for distriktsarbeidsplasser knyttet til næringen.

Leveringsplikt, aktivitetsplikt og bearbeidingsplikt ble innført for deler av trålflåten for å sikre råstoff til industrianlegg på land. KrF mener det er viktig at fiskeressursene i havet også skaper arbeidsplasser på land og vil jobbe for rammevilkår som skaper flere arbeidsplasser innen foredlingsindustrien. Pliktsystemet var ment som et virkemiddel for økt bearbeiding av fisk på land, men erfaringene er blandet med hensyn på hvordan det har fungert. KrF ønsker løsninger som gir mer verdiskaping på land, og er villig til å se på pliktsystemet hvis andre løsninger oppfyller intensjonen om lønnsomme arbeidsplasser i foredlingsindustrien.

Det må legges til rette for at trålere uten leveringsplikt kan bearbeide råstoffet om bord. Det vil gi økt sysselsetting og mer verdiskaping enn eksport av frossent råstoff.

Vekstmuligheter i fiskerinæringen

Verdiskapingen i fiskerinæringen er nært knyttet til ressursgrunnlaget. Mye av fiskeriene er sesongbetont, noe som skaper utfordringer med tanke på helårlige arbeidsplasser og for markedsføringen av produktene på verdensmarkedet. Graden av videreforedling betyr mye for hvor mange arbeidsplasser som skapes i industrien på land.

Det er et mål å videreutvikle fiskerinæringen med nye produkter, nye arter, økt utnyttelse av restråstoff og med tiltak som kan utvide sesonger og gi mer kontinuerlig sysselsetting og bedre leveringsevne fra sjømatindustrien.

Tiltak som kan bidra til å utvide sesonger for tradisjonelle produkter kan også bidra til mer kontinuerlig sysselsetting og bedre leveringsevne fra sjømatindustrien. Det bør fortsatt stimuleres til levendefangst og levendelagring av villfisk gjennom tilleggskvoter.

Fiskeriforskningen må styrkes for å sikre fortsatt bærekraftig forvaltning av ressursene, men også for å utvikle nye produkter, utnytte nye ressurser og finne nye markeder og bruksområder for biprodukter og restråstoff. KrF ønsker en opptrappingsplan innen bestands- og flerbestandsforskning. Det er viktig med næringsnær forskning og god kontakt mellom faginstanser og aktørene i næringen. Forskningen må også avdekke muligheter for å høste mer ressurser lengre ned i næringskjeden.

Rekruttering

Det er viktig å rekruttere unge til å satse på fiskeri og havbruk. Det må sikres et godt utdanningstilbud. Lærlingplasser som fisker i båt bør stimuleres med egne kvoter knyttet til lærlingen. Det er viktig å legge til rette for at åpen gruppe (gruppe II) kan bidra til rekruttering til fiskeryrket. Gjennom åpen gruppe kan unge starte med egen båt til en overkommelig pris.

Havbruk

Havbruksnæringen har vokst fra omtrent ingenting til å være en av våre viktigste eksportnæringer i løpet av 30-40 år. Det må legges til rette for økt produksjon av dagens produkter og satsing på oppdrett av nye arter. Videre vekst i næringen må bygge på prinsipper for en bærekraftig forvaltning. Samtidig må næringen få bukt med utfordringer knyttet til rømming, lakselus, sykdom og lokal forurensning.

KrF vil styrke forskningen knyttet til havbruksnæringen. Landbaserte oppdrettsanlegg kan i noen tilfeller være fornuftig, men vil normalt kreve mye areal og energi. Det er viktig å satse på sjøbaserte anlegg med oppsamling av organisk avfall og sterke tiltak mot rømming. Begrenset tilgang til lokaliteter, rømning og lakselus gjør det interessant å se på muligheter for offshore havbruk lenger fra kysten.

KrF mener det er potensial for oppdrett av flere arter enn vi gjør i dag, og mener innsatsen på forskning og avlsarbeid må økes for å utløse dette potensialet. Forskning indikerer at det kan være miljømessige fordeler med oppdrett av ulike arter på samme lokasjoner, hvor den ene arten nyttiggjør seg avfallsproduktene fra den andre. Eksempler på dette kan være laks og blåskjell. KrF mener det må forskes mer på dette og at det må bygges fullskala testanlegg for dette.

I bioøkonomien står råstoff fra havet sentralt. KrF mener det er viktig at disse ressursene utnyttes på en bærekraftig måte og at det legges til rette for høsting av disse ressursene som kan danne grunnlaget for nye næringer. Satsing på marin bioprospektering gir muligheter for utvikling av ny og bærekraftig verdiskaping. Det kreves styrket forskningsinnsats for å utløse potensialet.

For å sikre forankring for framtidig vekst og skape gode ringvirkninger fra havbruksnæringen i våre lokalsamfunn, vil KrF arbeide for at vertskommunene får en direkte del av verdiskapningen fra eget areal, eksisterende og framtidig.

Bestander av villaks representerer en betydelig verdi som næringsgrunnlag for rettighetshaverne, som grunnlag for turisme, og som kilde til rekreasjon og naturopplevelser. Villaksen er også grunnlaget for dagens oppdrettsnæring og en viktig genetisk ressurs for framtidig utvikling.

Markeder og infrastruktur

Norsk sjømatnæring er helt avhengig av verdensmarkedet. Det er viktig at det satses på markedsføring av norsk sjømat. Det er også viktig at infrastrukturen legger til rette for rask og effektiv transport fra fisken kommer på land langs kysten og til markeder i

Europa og resten av verden. Det stiller krav til god fremkommelighet og regularitet på strekningene hvor fisken skal fraktes.

KrF vil

- sikre en forsvarlig og langsiktig bærekraftig forvaltning av fiskeressursene.
- at fiskeri skal ha prioritet i spørsmål som omhandler avveininger mellom oljeutvinning/seismisk skyting og fiskeri.
- bevare norsk eierskap i fiskeri og havbruk.
- legge vekt på lokale arbeidsplasser når kvoter skal fordeles.
- at fiskerfradraget økes.
- at fiskerinæringen skal være sikret forutsigbare rammer.
- videreføre både fiskesalgslagsloven og deltakerloven.
- sikre kystfiskeflåten forsvarlige driftsvilkår.
- holde fast på kvotefordelingen mellom ulike fartøygrupper.
- arbeide for en internasjonal aksept for økologisk bærekraftig fangst av sjøpattedyr.
- arbeide for internasjonale avtaler for å sikre norske bedrifter markedstilgang for marine produkter.
- at det fortsatt bør stimuleres til levendefangst og levendelagring av villfisk gjennom tilleggskvoter.
- ha en effektiv kontroll mot overbeskatning av matfisk i norske farvann og arbeide for en slik kontroll også internasjonalt.
- ha strenge regler mot dumping av fisk, fiskefusk og uriktig rapportering, samtidig som man legger til rette for levering av bifangst.
- at Redningsselskapet skal være en sentral aktør i kystberedskapen og bidra med opplysnings- og ulykkesforebyggende arbeid til sjøs.
- at reguleringer mot oppdrett skal tilpasses slik at også mindre og lokale oppdrettsselskaper kan leve med endringene.
- at oppdrettsnæringen skal betale arealavgift til kommunene.
- vurdere å erstatte arealavgiften for oppdrettsanlegg med en avgift basert på volum/biomasse.
- at kommuneplanene regulerer hvor oppdrettsanlegg kan lokaliseres.
- ha økt kamp mot fôrtap, lakselus og rømming.
- at havbruksnæringen må ta et større ansvar for å få bukt med problemene knyttet til rømming, lus lokale utslipp og sykdom.
- styrke FoU-innsatsen knyttet til marin bioprospektering.

Moderne og miljøvennlig samferdsel

Trygge og effektive samferdselsløsninger er viktig i hverdagen vår. Transporttilbud, kostnader og reisetid legger føringer for hvor folk bor, og for hvor det etableres virksomheter og arbeidsplasser. Nullvisjonen for alvorlige ulykker, styrket konkurranseevne for næringslivet og målet om mer miljøvennlig transport er grunnlaget for KrFs samferdselspolitikk.

Planlegging og utbygging

Gode samferdselsløsninger forutsetter et godt samspill mellom nasjonale, regionale og lokale myndigheter. Planlegging av større samferdselsprosjekter må se hele bo- og arbeidsmarkedsregioner og transportkorridorer i sammenheng. For å sikre fremdrift og realisering av viktige prosjekter må en i flere tilfeller åpne for bruk av statlige reguleringsplaner. Det må settes av mer midler til planlegging, og arbeides aktivt for å halvere planleggingstiden. Nye Veier AS skal sørge for at utbygging kan skje raskere, mer kostnadseffektivt og med større forutsigbarhet.

Hensynet til jordvern må veie tungt i planleggingen av samferdselsprosjekter. *Les mer om jordvern i delkapittelet «Landbruk» i kapittelet «Nyskapende næringsliv».*

KrF vil utrede etablering av en felles transportetat med ansvar for vei, kollektiv, luftfart og sjøfart for å sikre mer helhetlig planlegging, vedlikehold og utbygging i transportsektoren.

Stortinget har vedtatt KrFs forslag om at det skal utarbeides en «Barnas Transportplan». Barnas perspektiv skal i større grad prege prioriteringene innen samferdselspolitikken. KrF vil ha bedre sikring i områder der barn ferdes i trafikken, flere gang- og sykkelveier, tryggere veier og universell utforming.

Veinettet

Hovedferdselsårene må holde en god standard. Det er viktig å se hele bo- og arbeidsmarkedsregioner i sammenheng – og det er viktig å tenke helhetlig knyttet til sammenhengende transportkorridorer. Innenfor bo- og arbeidsmarkedsregioner må en se veinett og kollektive transportformer i sammenheng.

Mye av verdiskapingen i Norge skjer langs kysten, noe som betinger gode transportkorridorer for å frakte gods og varer fra kyst til marked. Det må være god nok kapasitet på riks- og fylkesveier som fører til de lange transportkorridorene på vei og bane til Europa. Verdiskaping og tilrettelegging av infrastruktur for framtidens eksportnæringer må gi sterkere uttelling ved større investeringsprosjekter på riksveier og overføringer til fylkesveier.

Mange broer, tunneler og kaier er i dårlig stand. Dårlig standard på veinettet begrenser muligheten for bruk av større kjøretøy og påfører næringslivet ekstra kostnader. Staten må legge til rette for at næringstransporten har sikre og effektive transportårer. Flaskehalser og kaier må utbedres og oppgraderes. Staten må følge opp med tilstrekkelige bevilgninger til infrastruktureier på regionalt nivå slik at de er i stand til å ta hånd om vedlikeholdet på en god måte. Reduksjonen i vedlikeholdsetterslepet på statens veier må fortsette, og innsatsen på fylkesveiene må styrkes kraftig gjennom økte bevilgninger.

Kostnadsnivået ved utbygging av nye veiprosjekter er høyt, og det må arbeides aktivt for å halvere planleggingstiden. Nye Veier AS skal sørge for at utbygging kan skje raskere, med større fleksibilitet, mer kostnadseffektivt og med større forutsigbarhet for fremdrift i

utbyggingen. KrF vil øke og styrke Nye Veiers portefølje og økonomiske rammer. Det bør vurderes flere muligheter og større fleksibilitet knyttet til dimensjonering og standarder. På prioriterte strekninger skal sammenhengende utbygging ha fokus. På strekninger som ikke prioriteres for full utbygging bør en vurdere fjerning av flaskehalser, flere forbikjøringsfelt og andre tiltak som gir bedre fremkommelighet og bedre trafiksikkerhet.

Det bør igangsettes flere OPS-prosjekter i transportsektoren. OPS som kontrakts- og gjennomføringsstrategi kan bidra til mer sammenhengende, rasjonell og effektiv utbygging blant annet gjennom tydeligere insentivmekanismer, klarere ansvarsfordeling og ved at drift og vedlikehold ses i sammenheng over en lengre tidsperiode.

Mange bilister lever i dag med svært rasutsatte veier. Det er en stor belastning for den enkelte og fører til mye utrygghet i hverdagen. Det må satses langt mer på rassikring på både fylkes- og riksveier.

Sykkel og gange

KrF vil legge til rette for vesentlig mer bruk av sykkel, og den statlige belønningsordningen for gang- og sykkelveier må styrkes. Gang- og sykkelveier bør planlegges parallelt med planleggingen av nye veiprosjekter. Regelverket i byggeforskriften må forenkles slik at det blir enklere å bygge gang- og sykkelveier utenfor tettbygde strøk. Unødvendig byråkrati må ikke stå i veien for rasjonelle og effektive lokale løsninger som gir raskere utbygging av gode og sikre gang- og sykkelveier. KrF vil jobbe for gode holdninger i trafikken og bedre samspill mellom gående, syklende og kjørende trafikanter.

Kollektivsatsing

I og rundt byregioner vil kollektivtransport være den klart viktigste løsningen for å takle fremtidens befolkningsvekst. KrF mener at staten skal ha ansvar for medfinansiering av kollektivutbygging i byregioner, enten dette dreier seg om T-bane, bybaner eller bussløsninger. Byvekstavtalene må ha som formål å redusere utslipp for at klimamålene skal nås. For å nå klimamålene må byvekstavtalene utvides til flere enn dagens ni.

Store og små matebusser vil gi flere reisende med tog og ekspressbusser. Disse får bedre økonomi og kan derfor delfinansiere matebussene.

KrF ønsker en endring av dagens skatteregler slik at arbeidsgiverbetalte kollektivkort likestilles med at arbeidsgiver stiller gratis parkeringsplasser til rådighet.

Miljøkriterier må benyttes mer aktivt ved utlysning av transportanbud for å stimulere til de mest miljøvennlige løsningene på de aktuelle strekningene. Parallelt må utvikling og bruk av miljøvennlige kjøretøy stimuleres og premieres gjennom avgiftssystemet.

Bilpolitikk

Biltrafikken er helt avgjørende for at samfunnet vårt skal fungere. Samtidig står biltrafikken for en betydelig del av de norske klimautslippene. I sentrale strøk vil det å få flere til å velge kollektivtransport bidra til reduserte utslipp av klimagasser samtidig som det også reduserer problemer knyttet til støy, luftforurensning fra eksos og svevestøv, ulykker, køkjøring og arealbehov.

KrF vil at det skal lønne seg å velge null- og lavutslippsbiler fremfor mer forurensende biler. Kjøpsfordelene må derfor videreføres og omleggingen av bilavgiftene i mer grønn retning må intensiveres. Infrastruktur for elbiler og hydrogenbiler må bygges ut i et samarbeid mellom offentlige og private aktører. Ny teknologi vil bidra til lavere utslipp fra biltrafikken og staten må være pådriver i utviklingen blant annet gjennom aktiv bruk av avgiftssystemet. Avgiftspolitikken bør også stimulere til sikrere biler. *Se også kapitlet «Det grønne skiftet».*

Kysten

Ferdsel på havet har vært grunnlaget for mye av bosettingen i Norge, og sjøverts transport er en veldig viktig del av både dagens og fremtidens transport og kommunikasjonsmuligheter. KrF vil flytte mer av godstransporten fra vei til sjø.

Langs kysten er et godt ferge- og hurtigbåttilbud svært viktig for både gods og persontransport. Når det gjelder ferger, vil KrF prioritere fergeavløsningsprosjekter på riks- og fylkesveier på strekninger med åpenbar samfunnsgevinst. Frekvens, åpningstid og kapasitet vil være viktig å prioritere der fergeavløsning ikke er aktuelt. Statens overføringer til fylkene må i større grad kompensere de fylkene som har særskilt store utgifter til ferge- og hurtigbåter.

Det må bygges opp under målsettingen om overføring av gods fra vei til bane og sjø. Staten må legge til rette for utvikling av de viktigste havnene og må prioritere tiltak for å kombinere bruk av veier, jernbane og havner på en god og helhetlig måte. Det må fortsatt satses på bedre merking og sikring av farledene. Fiskerihavner må fortsatt omfattes av statlige tilskuddsordninger.

Norge bør ta sikte på å bli en ledende nasjon i utviklingen av miljøvennlig sjøverts transport. Gassferger, gods- og fiskebåter på gass, ferger og andre båter basert på elektrisk fremdrift eller hydrogen som energikilde representerer en mulighet for å redusere utslipp fra sjøtransporten betydelig, og samtidig en mulighet for at Norge kan utvikle miljøvennlig, fremtidsrettet teknologi og samtidig et konkurransefortrinn for norsk verftsindustri. Staten må bidra økonomisk slik at fylker som stiller omfattende miljøkrav ved anbud på ferger og hurtigbåter ikke selv må bære merkostnaden ved introduksjon av ny miljøvennlig teknologi.

KrF vil etablere en ny modell og eierstruktur for riksveifergene i Norge. Et nytt statlig selskap skal eie riksveifergemateriell, ha ansvar for kartlegging av transportbehov og kjøp av fergemateriell, samt sørge for anbudsutlysning av driftskontrakter og oppfølging av disse. Formålet er å sørge for lavere kostnader for det offentlige, økt innovasjon, bedre miljøløsninger og raskere utskifting av fergeflåten.

Kystverket må styrkes som transportetat slik at sjøtransportens konkurransekraft forbedres. Gebyr- og avgiftspolitikken rettet mot sjøtransporten må innrettes slik at den forbedrer og forenkler rammebetingelsene for nærskipstransporten. Staten må bidra til å få utslippene ned ved å sette ambisiøse mål for økt godsoverføring fra vei til sjø. Tydelige målsettinger må kombineres med positive incentivordninger rettet mot bedrifter og vareeiere slik at det i større grad vil lønne seg å velge sjøveien. KrF vil at minimum 30 prosent av transportarbeidet på vei, på strekninger over 300 km, skal flyttes over på sjø eller bane innen 2030, og at dette målet skal være 50 prosent innen 2050.

Fly

Luftfarten spiller en viktig rolle, og flytrafikken er sentral i et velfungerende samfunn. Luftfarten er en del av kollektivtransporten i Norge, og er avgjørende for effektiv mobilitet i og utenfor landets grenser. Avinors samfunnsoppdrag skal være å eie, drive og utvikle et landsomfattende nett av lufthavner og flysikringstjenester. Luftfarten skal tilby et effektivt, sikkert og miljøvennlig transportsystem med god tilkomst for alle.

Norge er et langstrakt land, og flyrutene er en viktig del av kollektivtilbudet, ikke minst i Distrikts-Norge. Kortbanenettet skal fortsatt være viktig i norsk samferdselspolitikk. Luftarten må ta sin del av ansvaret for å få ned klimautslippene. Tiltak som reduserer drivstoffbruken, er bra for luftfartens økonomiske bærekraft, samtidig som det sparer miljøet for utslipp. Den teknologiske utviklingen vil over tid legge grunnlag for en kapasitetssterk luftfartsbransje, som er tilpasset nye markedsbehov, samtidig som miljøhensyn ivaretas. Økt bruk av bærekraftig biodrivstoff er et fremtidsrettet

virkemiddel for å få ned utslippene fra luftfarten. Denne utviklingen må stimuleres. KrF vil sørge for at produksjon av bærekraftig biodrivstoff til norsk luftfart intensiveres. Målet er at all innenlands luftfart skal ha minimum 50 prosent innblanding av bærekraftig biodrivstoff innen 2030.

Jernbane

KrF ønsker en kraftig satsing på jernbanen. Et togtilbud med kraftig reduserte reisetider, hyppige avganger og bedre regularitet. Intercity-strekningene omkring de store byene må bygges ut raskt. Planene må også inkludere ytre Intercity. Der hvor vei og jernbane ligger eller planlegges parallelt, skal utbygging og opprusting av jernbanen prioriteres så langt det er mulig helt fra planstadiet. Det må være en forutsigbar finansiering med en sluttdato for prosjektene. Det er et mål at jernbanen skal være både raskere og billigere enn personbil for flest mulig. Flere jernbanestrekninger må drives med andre miljøvennlige energiformer, f.eks. hydrogen.

Det må legges bedre til rette for overføring av gods fra vei til bane. Det forutsetter at jernbanenettet styrkes, men også at det legges til rette for god logistikk fra togets stasjoner til områdene rundt.

Daglig transporteres store volumer av fisk fra Nord-Norge til markedene i sør og i Europa, i tillegg til den ordinære godstransporten. Tidligere analyser har vist samfunnsøkonomisk lønnsomhet ved jernbane i nord, og produksjonsveksten innen fiskeriene tilsier at den samfunnsøkonomiske lønnsomheten har vokst betraktelig. Det må gjennomføres nye, helhetlige utredninger som kan danne grunnlag for videre utbygging av jernbane i Nord-Norge.

Jernbanen er et offentlig ansvar. Staten skal fortsatt ha ansvaret for- og eierskapet til infrastrukturen, for koordinering og styring av trafikken og for utvikling av jernbanens rolle. KrF vil at jernbanen skal fylle en sentral rolle i transportsektoren. For å oppnå dette, må sektoren være innrettet og organisert på en slik måte at samfunnet får mest mulig igjen for den økte ressursbruken. Derfor er det viktig å gjennomføre den vedtatte jernbanereformen som KrF har vært en pådriver for, der formålet skal være å sikre bedre kvalitet, økt frekvens og forutsigbarhet for kundene. KrF vil bygge ut nye strekninger dimensjonert for høye hastigheter slik det er vedtatt i Nasjonal transportplan, samt styrke vedlikeholdet av eksisterende infrastruktur. Det er avgjørende for KrF at viktige sikkerhetsaspekter på jernbanen ivaretas på en god måte.

Trafikksikkerhet

Trafikksikkerhet handler både om veiens fysiske beskaffenhet, god infrastruktur generelt, sikre og moderne kjøretøy, samt gode holdninger hos alle som ferdes i trafikken. Det er behov for et betydelig løft innen det trafikantrettede trafikksikkerhetsarbeidet. Det nasjonale og det lokale trafikksikkerhetsarbeidet i kommuner og fylker må styrkes. KrF mener det er viktig å lære barn og unge trygg trafikkatferd. Dette behovet forsterker seg ytterligere ved at det i de kommende årene ligger an til kraftig vekst i trafikken. Barnehage og skole er viktige arenaer for trafikkopplæring. Opplæring i trafikkforståelse og det å kunne ferdes i trafikken vil bli stadig viktigere i fremtiden. KrF vil styrke det holdningsskapende og forebyggende trafikksikkerhetsarbeidet, og vi vil stimulere til utvikling av ny teknologi og aktiv bruk av Intelligente transportsystemer for å gjøre trafikken tryggere for alle trafikantergrupper. Flere trafikkontroller er et viktig trafikksikkerhetstiltak og må prioriteres.

Det må legges til rette for mer forskning innen trafikksikkerhet. Forskningen må omfatte både fysiske tiltak, teknologi og adferd i trafikken.

Intelligente transportsystemer (ITS)

For å løse utfordringene blant annet knyttet til trafikksikkerhet, kapasitet, miljø og klima må transportsystemet moderniseres. Økt bruk av ITS vil kunne være en viktig faktor i slike moderniseringsprosesser. Systemer for anvendelse av informasjons- og kommunikasjonsteknologi i vegsektoren kan påvirke atferd og forbedre transportløsninger og trafikkavvikling. Nye teknologiske løsninger kan gi bedre framkommelighet, øke trafikksikkerheten, og bidra til lavere utslipp fra transportsektoren. KrF vil være en aktiv pådriver i arbeidet for å modernisere transportsystemet ved hjelp av teknologisk innovasjon og tidlig bruk av nye løsninger, blant annet gjennom tilpasning oppdatering av regelverk og ny relevant lovgivning.

Tele- og datatrafikk

Godt utbygget og stabilt mobilnett og bredbåndsnett er avgjørende for verdiskaping og viktig for å minimere avstandsulemper. Bredbånd skal bygges ut i hele landet, og der det ikke er markedsmessig lønnsomt, skal staten ta et ansvar for like vilkår/utbygging. Dette er også et miljøtiltak innen samferdsel, da man kan spare mye transport/flyreiser ved å bruke tekniske løsninger i samarbeidet.

KrF vil

- ta miljøhensyn i all transportplanlegging. Det er særlig viktig å unngå negativ påvirkning på naturmiljø, få redusert støyproblemene og stille krav om miljøvennlig teknologi og drivstoff.
- jobbe for omlegging til CO₂-nøytralt drivstoff og økt bruk av null- eller lavutslippsbiler.
- øke vrakpanten for å stimulere til utbytting av en del av de gamle bilene.
- opprettholde de unike norske rammevilkårene for elbiler til 2025 eller til det tidspunktet der det er 30 prosent ladbare motorvogner på norske veier.
- sørge for et godt utbygd nettverk med ladestasjoner, herunder hurtigladestasjoner som gjør det mulig å bruke ladbare biler også på lengre turer.
- at staten gir kommunene rammer som gjør det mulig å begrense problemer med forurenset byluft.
- stimulere befolkningstette byregioner til å ta i bruk prismekanismer for å få bedre luftkvalitet og økt kollektivandel.
- styrke belønningsordningen for bygging av gang- og sykkelveier.
- revidere vegnormalene med sikte på større fleksibilitet i utforming av gang- og sykkelveier.
- revidere veitrafikkloven slik at syklistenes rettigheter og plikter blir bedre avklart.
- gi transportetatene større frihet til å løse sine oppgaver for å sikre mer helhetlig og rasjonell utbygging.
- se opprustingen av lengre vegstrekninger i sammenheng, samtidig som en styrker arbeidet med å fjerne flaskehalser.
- at veksten i tallet på personreiser skal komme innenfor kollektivtrafikken. Det må lønne seg å velge kollektivtransport fremfor privatbil.
- satse offensivt på trafikksikkerhet for å få ned tallet på ulykker i trafikken, herunder økt vektlegging av holdningsarbeid og trafikantrettede tiltak. Særlig må det satses på tiltak for å hindre ulykker med barn og unge i trafikken gjennom bedre sikring av barn i bil og buss, og bedre trafikkopplæring i barnehage og skole.
- styrke trafikkopplæringen med økt vektlegging på etikk og holdninger i trafikken.
- sette opp MC-vennlige underskinner på rekkverk i farlige svinger og sette i verk flere trafikksikkerhetstiltak også med tanke på motorsykler (nullvisjonsveier for MC).
- skjerpe kontrollene med dårlig skodde utenlandske trailere på grenseovergangene, og gå inn for bruk av kameraovervåking på alle grenseoverganger.
- styrke oppfølgingen av trafikkskadde og pårørende.
- støtte innsatsen til frivillige organisasjoner, lag og foreningers arbeid med å gjennomføre ulike trafikksikkerhetstiltak, samt støtte opp om holdningsskapende arbeid som bidrar til bedre trafikksikkerhet.
- prioritere gateløys på strekninger med stor trafikk av syklende og gående.

- innføre alkolås i alle offentlige kjøretøyer og yrkeskjøretøyer.
- stille krav om alkolås på samtlige yrkeskjøretøyer som kommer inn i landet.
- øke bevilgningene til rassikring av riks- og fylkesveier.
- endre tunnelforskriftene slik at blant annet krav til nødsamband også gjelder tunneler med liten trafikk når tunnelen er over 1 000 meter.
- innføre en statlig ordning som sikrer utbedring av veier/infrastruktur som blir ødelagt av naturkreftene.
- satse på matebusser fra boligområder til kollektivknutepunkter og bygge parkeringsplasser langs hovedtransportårene slik at pendlere kan benytte buss og tog på hovedstrekningene.
- gjøre det enklere for bussen å komme frem med hjelp av egne felt og prioritering i lyskryss.
- øke bevilgningene gjennom belønningsordningen for kollektivtrafikk.
- styrke og utvide den nasjonale TT-ordningen for å gi brukere med særlig behov den tjenesten de trenger.
- at ordningen med miljø- og ungdomskort må fortsette, og at ordningen med studentrabatter må bli bedre.
- legge til rette for bedre samordning mellom ulike former for kollektivtrafikk gjennom at fylkeskommunene blir mer involvert i for eksempel NSBs ruteplanlegging.
- at all kollektivtransport med tilhørende holdeplasser må være universelt utformet.
- ruste opp infrastrukturen på jernbane, og bygge ut viktige strekninger med dobbeltspor.
- at staten skal ta ansvar for medfinansiering av investering, vedlikehold og drift av kollektivtransport i de store byene.
- bygge ut nye jernbanestrekninger dimensjonert for høye hastigheter slik det er vedtatt i Nasjonal transportplan.
- øke bevilgningene til jernbane for å bedre kvaliteten på både togmateriell og banestandard, blant annet ved flere kryssningsspor.
- legge til rette for at godstransport blir flyttet fra vei til bane og sjø, og passasjertrafikk fra fly til bane.
- sikre og utvikle kortbanenettet.
- legge til rette for og stille krav om «grønne avganger og landinger» på flyplassene, dvs. at innflyging og take-off gjøres så drivstoffbesparende som mulig.
- at flyseteavgiften erstattes av en økt avgift på drivstoff til fly.
- opprettholde seilingsdistansen og anløpsmønsteret til Hurtigruten.
- at båt- og fergesambandet til kommuner uten fastlandsforbindelse må integreres i riksveinettet.
- sikre kysten gode ferge- og båtsamband, også som alternativ til dyre bro- og tunnelprosjekter.
- stille krav om at båter som ligger i havner nær bosetting, benytter landstrøm i stedet for aggregater/motorer der dette er mulig.
- intensivere merkingen av farleia langs kysten, og realisere Stad skipstunnel for å bedre sikkerheten til sjøs.
- at nye anbud på fergesamband skal kreve nullutslippsferger etter 2025.
- sikre hele landet gode posttjenester, særlig med hensyn til leveringstid og lik pris.
- sørge for bredbånd, som hovedregel definert som minimum 100 Mbps, til alle deler av landet, med statlige tilskudd til utbygging der grunnlaget for kommersiell utbygging ikke er til stede.
- at også verdiskaping i en region skal være tellende ved prioritering av utbyggingsprosjekt, ikke bare ÅDT (årsdøgnetrafikk) og folketall.
- at Barnas transportplan skal være et sentralt styringsdokument i utviklingen av norsk samferdselspolitikk.

Levende distrikter

Det er et mål å legge til rette for bosetting og arbeidsplasser i hele landet. Mange foretrekker å bo utenfor byene og sentrale strøk. Reell frihet til å velge hvor i landet en vil bo har en verdi for den enkelte og for samfunnet. Bosetting og arbeidsplasser i distriktene er en forutsetning for å kunne utnytte naturressursene, og distriktene kan tilby andre kvaliteter enn byene.

Distriktpolitikken skal gjøre det mulig å bo, arbeide og drive et aktivt næringsliv i hele landet. Distriktpolitikken skal også sikre et likeverdig tjenestetilbud i hele landet. Slik skal distriktpolitikken gi folk en reell frihet til å velge hvor i landet de vil bo, og om de vil bo i en stor eller liten by, i et større eller mindre tettsted, eller i spredtbygde områder. En aktiv distriktpolitikk vil også avhjelpe presset på byer og tettsteder.

Ulike landsdeler og distrikter har sammensatte utfordringer. Distriktpolitikken må bygge på regionale og lokale fortrinn, og så langt det er mulig veie opp for ulemper knyttet til avstander og spredt bosetting.

Distriktpolitikken er ikke først og fremst et eget politikkområde, men et uttrykk for prioritering av distriktshensyn innenfor en rekke ulike politikkområder. Næringspolitikk, samferdsel og statens politikk overfor kommuner og fylker er blant de mest sentrale områdene i en god distriktpolitikk.

For KrF er det helt sentralt at alle har krav på grunnleggende tjenester med god kvalitet, uavhengig av om man bor i distriktet eller i byen. Kommunene må sikres mulighet til å gi innbyggerne likeverdige tjenester, enten det er kommuner med utfordringer knyttet til vekst i folketall eller kommuner med spredt bosetting og store avstandskostnader. KrF mener derfor at prinsippet om generalistkommuner, uavhengig av størrelse og folketall, konsekvent må videreføres også etter en kommunereform.

Gode kommunikasjonsløsninger, som reduserer avstandsulempene, er viktig for en positiv utvikling i hele landet. Dette gjelder et effektivt veinett, fly-, båt-, buss- og togtilbud, samt gode havner, men også utbygd mobildekning og bredbånd med god kapasitet. Verdien av å opprettholde bosetting og legge til rette for et aktivt næringsliv i hele landet forutsetter at infrastruktur i distriktene også prioriteres – selv om ikke alle verdiene det bidrar med kan tallfestes og tas med i beregning av samfunnsøkonomisk nytte. Hele landet må sikres tilgang til bredbånd og god mobildekning med høy hastighet. KrF mener staten har et ansvar for å finansiere utbygging der det ikke er sterkt nok markert til at det er forretningsmessig lønnsomt. Det må stilles strenge krav til at for eksempel telefon/mobilnett/internett skal fungere i krisesituasjoner.

Store deler av verdiskapingen og produktutviklingen skjer i distriktene. Arbeidsplasser er det viktigste virkemiddelet for å styrke bosettingen i distriktet. Det er et mål med et mangfoldig arbeidsmarked i alle deler av landet. Personer med høyere utdanning må kunne finne relevante arbeidsplasser også i distriktet. Høyere utdanning skal ikke bety at man «må» velge å bosette seg i tettsteder eller byer.

Kommunikasjonsteknologien åpner for mer fleksibilitet, det samme gjør økt bygging av samferdselsprosjekter som korter ned avstander. KrF vil være en pådriver for at statlige arbeidsplasser skal flyttes ut, og opprettes, i distriktet. Ved flytting eller etablering av statlige arbeidsplasser, må muligheten for lokalisering i de små byene eller større tettsteder vurderes, ikke bare de største byene i de ulike landsdelene.

Byer og tettsteder kan være «motorer» for regional utvikling, og en satsing på disse, kan også komme distriktene rundt til gode. Det må legges til rette for at pendlere skal få gode reisevilkår. I tillegg til et godt utbygd kollektivtilbud er pendlerfradraget et viktig

distriktpolitisk virkemiddel. På denne måten kan arbeidstakerne finne det lønnsomt å bo ute i distriktet og pendle inn til større tettsteder.

Kultur- og fritidstilbudet blir stadig viktigere når folk velger bosted og når bedrifter skal etablere seg. Det bør være tilgang til et bredt spekter av kulturopplevelser også i distriktene. Dette skaper lokal tilknytning og forankring.

KrF vil

- jobbe for gode kommunikasjonsløsninger som reduserer avstandsulemper og er viktige for positiv utvikling av hele landet.
- sørge for god mobiltelefondekning i hele landet.
- at bredbåndstilbudet må bygges ut slik at hele landet blir sikret datakommunikasjon med god overføringskapasitet. Staten må ta et finansielt ansvar i de områdene der det ikke er markedsmessig lønnsomt å bygge ut.
- opprette flere luftambulanserbaser slik at tjenesten kan nå alle steder i Norge innen 20 minutter.
- sikre inntektssystemet til kommunene slik at grunnleggende velferdstjenester kan opprettholdes uansett hvor i landet en bor. Statens politikk overfor kommunesektoren er et av politikkområdene som har størst effekt på utviklingen av distriktene.
- beholde og styrke Merkur-programmet som skal legge til rette for butikkdrift og bokhandelsdrift også i områder der kundegrunnlaget er for lite til ordinær drift.
- at Innovasjon Norge og SIVA (Selskapet for industrivekst) skal ha en tydelig distriktsprofil.
- flytte flere statlige virksomheter ut i distriktene, og at statseide virksomheter og selskaper skal gå foran som et godt eksempel ved å lokalisere ledelsesfunksjoner og hovedkontor i Distrikts-Norge.
- at postombæring skal være en tjeneste i hele landet hver dag mandag-fredag. Posten skal levere tjenester til lik pris i hele landet, og tjenestetilbud skal ikke tas vekk før jevn gode alternativer er etablert.
- sikre tilskudd til skreddersydde lokale transportordninger til unge og eldre som har bruk for tilrettelagt transport for å delta for eksempel på kulturaktiviteter.
- stimulere til desentralisert utdanning, som har nært samarbeid med relevant næringsliv i nærområdet.
- at det skal være et regionalt politisk nivå i Norge, og at utviklingsoppgaver bør være et sentralt område for dette nivået.
- beholde tiltakssonen i Nord-Troms og Finnmark.
- styrke pendlerfradraget for å bidra til bosetting utenfor pressområdene og dempe presset på boligmarkedet i byene.

Velfungerende byer

I Norge bor 80 prosent av befolkningen i byer og tettsteder. Urbanisering er en global trend, og også i Norge er tendensen at flere ønsker å bosette seg i byene. Flere og flere barnefamilier trives i byene. Det gir grunnlag for rasjonelle transportløsninger og gir byene styrke og økte skatteinntekter. Vekst i byene må skje samtidig som byene beholder sitt særpreg, med grønne og blå lunger, og innsatsen for renere luft, og lavere utslipp av klimagasser og miljøgifter må fortsette. Byene må utvikles med gode bomiljøer for barnefamilier, eldre så vel som yngre.

Boligbehov

Storbyene har særskilte behov for økt boligproduksjon. Tilstrømmingen til storbyene har ført til arealknapphet og svært høye boligpriser. Skillet mellom fattig og rik i storbyene går ikke lenger bare mellom dem som er i eller utenfor arbeid, men til dels mellom dem som har egen bolig, dem som må leie og dem som må benytte midlertidige botilbud og bostedsløse. Det er behov for at Husbanken får økte midler til å hjelpe boligbyggelag og kommuner til å bygge flere boliger.

KrF mener det er behov for å bygge noe tettere i byene. Fortetting gir mindre transport og fører til mindre belastning på klima, miljø og luftkvalitet. Det må tilrettelegges for gode oppvekstvilkår ved å prioritere grøntområder, parker og lekeplasser. KrF mener at fortetting rundt kollektivknutepunkter er helt avgjørende for å bevare byenes kvaliteter samtidig som man gjør plass til flere mennesker. Vi må sikre gode byrom og møteplasser når boligområder utvikles. Utendørs belysning bør vektlegges som en faktor for trygghet, opplevelser og trivsel. Det bør bygges flere høyhus der det passer naturlig inn i bybildet. Bysentrum skal være levende, attraktivt og trygt.

Byene som regionale motorer

Alle storbyene har hatt vekstkraft de siste årene, men i ulik grad. Storbyregionene har sine særtrekk som kan være grunnlag for regionale konkurransefortrinn, noe som bør vektlegges i den videre næringsutviklingen i regionene. Gjennom sine muligheter til å spille en aktiv økonomisk rolle i den lokale og regionale utviklingen, har storbykommunenes nasjonale betydning økt med henblikk på den totale verdiskapingen.

For å styrke norsk internasjonal konkurransekraft og samtidig fremme balansert regional utvikling, må storbypolitikken være en del av en helhetlig regionalpolitikk. By og land er gjensidig avhengig av hverandre, og byene må utvikles som gode «motorer» for næringsliv og utvikling i sine regioner. Man bør i større grad se på utvikling av helhetlige nærings- og boligregioner.

Storbyene har størst andel av flerkulturell befolkning. KrF ser positivt på mangfoldet og verdsetter den enkeltes rett til å beholde sine kulturelle og religiøse tradisjoner. Samtidig er integrering i det norske samfunnet og forståelse for norske kulturelle verdier og tradisjoner viktig. *Se også kapittelet «Integrering og inkludering i fellesskapet».*

Kollektivtransport

Det meste av veksten i biltrafikken i Norge de siste årene har skjedd i de største byene. I fremtiden må det aller meste av trafikkveksten i byene skje i form av kollektivtrafikk, sykkel eller gange. En bypolitikk for kollektive løsninger forutsetter en bevisst lokalisering av byveksten nær sentrum, eller til knutepunkter som muliggjør et godt kollektivtransporttilbud. Det er viktig å utarbeide gode og langsiktige arealplaner der boligveksten konsentreres rundt kollektivknutepunkt, der barnehager og skoler legges i tilknytning til boligområdene, og der arbeidsplasser lokaliseres i områder med godt kollektivtransporttilbud. KrF vil at folk i byene skal kunne ferdes trygt, enkelt og mest mulig miljøvennlig. Staten må støtte god utvikling av kollektivtrafikken, spesielt i

storbyene. Det må skje både gjennom direkte bevilgninger til flere bybaner og tilsvarende, og gjennom styrking av belønningssystemet for kollektivtransport. Prinsippet om universell utforming skal legges til grunn i alle vei- og kollektivprosjekter. *Se også kapitlet «Moderne og miljøvennlig samferdsel».*

Utfordringer

Undersøkelser av levekår viser at storbykommunene har større og annerledes sosiale utfordringer. Dette er først og fremst knyttet til barns og unges oppvekst og levekår, rus, psykisk helse og sosiale tjenester, trygghet og tilbud om bolig til alle. Storbyene må sikres økonomi til å takle disse utfordringene og må settes i stand til økt innsats innen rus- og psykiatriomsorgen, språkopplæring og integrering av minoritetsspråklige. Storbyene har også store infrastrukturkostnader som må tas hensyn til i inntektssystemet for kommunene. Behovet for naturlige møteplasser og tilrettelegging for sosiale fellesskap og nettverk er av stor betydning. Det må være et spesielt fokus på å ta vare på dem som faller utenfor i velferdssamfunnet. Storbyene er ofte rekrutteringsarenaer for rusmisbruk. Dette må møtes med både sosiale og justispolitiske virkemidler. *Se også kapitlene «Solidarisk ruspolitikk» og «Trygghet i hverdagen».*

Hovedstaden

Oslo står i en særstilling i kraft av sin funksjon som hovedstad. Oslo er sentrum for næringsliv, turisme, samferdsel og kultur i regionen, motor i deler av den nasjonale økonomien og brohode mot viktige internasjonale miljøer. Oslo har de beste og dårligste levekårene i Norge, og de største sosiale utfordringene, ikke minst innenfor psykiatri, rus og integrering. Oslo må sikres økonomi til å takle de utfordringene som er spesielle for en hovedstad.

KrF vil

- at miljøhensyn skal danne grunnlaget for byutvikling og transportløsninger i byene.
- satse på kultur som utviklingskraft for byene og tilhørende distrikter.
- styrke statlige tilskudd til satsing på sammenhengende, overordnede gang- og sykkelveifelt i de store byene.
- videreutvikle belønningsordningen og legge til rette for miljøvennlig drivstoff.
- støtte bypakker med tiltak for å redusere biltrafikken.
- arbeide for å utvide bruken av biogass og annet miljøvennlig drivstoff i kollektivtransporten.
- gi kommunene anledning til å innføre trafikkregulerende tiltak i perioder med særlige forurensningsutfordringer.
- øke storbystøtte til det forebyggende arbeidet blant barn og unge.
- ha en økt satsing på «Trygg by»-konsepter gjennom ulike tiltak for å forebygge voldtekter og annen voldsutøvelse.
- legge til rette for at kommunene sikres tilstrekkelig frihet i planprosessene, slik at boligproduksjonen kan økes, ikke minst gjelder dette i storbyene.
- arbeide for at staten bidrar med kollektivløsninger/bypakker som gjør at byene kan bygge ut bolig og næring i tilknytning til kollektivakser.
- at inntektssystemet for kommunene også tar hensyn til de særskilte utfordringer storbyene har.
- at storbyene må være i stand til å ivareta fattige tilreisende på en verdig måte.
- ta initiativ til en ny nasjonal handlingsplan mot støy.

En kristendemokratisk økonomisk politikk

For enkeltmennesket, familiene, næringslivet og samfunnet er det viktig med en stabil og forutsigbar økonomisk politikk. KrF står for den kristendemokratiske tanken om en sosial markedsøkonomi. Vi mener velfungerende markeder er avgjørende for velstand og økonomisk utvikling. Det offentlige har et ansvar for å lage gode rammer for hvordan markedet skal fungere, og KrF vil sikre at markedet fungerer på en sosialt, etisk og miljømessig bærekraftig måte.

Finanspolitikk

En ansvarlig finanspolitikk og en stabil økonomisk utvikling er avgjørende for mennesker og arbeidsplasser rundt om i hele landet. For å bidra til gode rammebetingelser for norske bedrifter og størst mulig trygghet for norske arbeidsplasser, vil KrF ha en ansvarlig offentlig pengebruk der vi evner å prioritere midlene vi har til rådighet på en klok måte. Det må være en sammenheng mellom forventningene til hvilke tjenester og oppgaver det offentlige skal ha ansvar for og hvor mye skatter og avgifter norske skattytere må betale.

KrF ønsker å beholde handlingsregelen på 3 % av kapitalen i Statens pensjonsfond utland. Petroleumsformuen må brukes slik at den er med på å sikre gode velferdstjenester også for kommende generasjoner. KrF vil at oljepengebruken over statsbudsjettet fortrinnsvis skal gå til investeringer som også kommer fremtidige generasjoner til gode.

Den offentlige pengebruken skal tilpasses situasjonen i norsk økonomi og handlingsregelens rammer. Hvor langt man lykkes i å nå de politiske målene, vil derfor være avhengig av det økonomiske handlingsrommet i perioden.

Skatter og avgifter

Skatter og avgifter finansierer viktige velferdsgoder for hele befolkningen. KrF vil ha et skattesystem der alle bidrar etter evne. Skattesystemet bør også innrettes slik at miljøskadelig forbruk reduseres.

KrF er opptatt av at skattesystemet skal være enkelt, forståelig og håndterlig for de som blir skattlagt. Det er viktig for å sikre skattesystemet demokratisk legitimitet, men også for å beskytte felleskapets interesser fra smale særinteresser. Kompliserte skattesystemer gir store bedrifter og velstående enkeltpersoner fortrinn som hindrer konkurranse og bidrar til sementering av økonomisk makt. KrF mener at skattesystemet bør gi småbedrifter mulighet til å konkurrere med større bedrifter på like vilkår.

KrF vil gjennomføre skatteforliket fra 2016 som blant annet fører til reduksjon i selskapsskatten og inntektsskatten for personer. KrF mener formuesskatten på arbeidende kapital bør reduseres ytterligere og på sikt fjernes, mens den bør beholdes for private formuer.

KrF vil forsterke et grønt skatteskipt som gjør det billigere å gjøre miljøvennlige valg i hverdagen og dyrere å velge forurensende løsninger. De delene av norsk økonomi som er underlagt det europeiske kvotesamarbeidet står i dag ovenfor kostnader knyttet til sine utslipp. KrF mener derfor at avgiftssystemet bør fokusere på de delene av norsk økonomi som står utenfor kvotepliktig sektor, spesielt transport. Innenfor transportsektoren mener KrF det er viktig at miljøavgiftene differensieres etter faktiske utslipp som følger av transporten. Avgiftene på bilparken må i enda større grad legges om til å skattlegge bruk fremfor eie av bil.

Svart økonomi er et betydelig problem i Norge og bidrar til å svekke fremtidens velferdsordninger. KrF vil iverksette flere tiltak for å bekjempe svart økonomi og skatteunndragelse.

KrF mener at beskatningen av primærbolig, altså den boligen en person selv bor i, ikke bør skjerpes. For å sørge for at flest mulig får muligheten til å kjøpe seg sin egen bolig, og for å stimulere til investeringer i bedrifter og arbeidsplasser fremfor eiendom, mener KrF derimot at skatten på sekundærboliger bør økes.

Pengepolitikk

Pengepolitikken bør styres av en uavhengig sentralbank, med et tydelig mandat fra finansdepartementet. Styringsrenten bør settes med utgangspunkt i målet om lav og stabil prisvekst over tid.

Mål for samfunnsutviklingen

Økonomisk vekst må ikke være det eneste målet for utviklingen i det norske samfunnet. KrF vil at man også i Norge utvikler verktøy for å måle «brutto nasjonal livskvalitet», der for eksempel sosial kapital og frivillighet er viktige elementer. KrF vil også ta initiativ til å innføre klimabudsjettering der klimaeffektene av ulike tiltak regjeringen ønsker å iverksette må synliggjøres.

Statens Pensjonsfond Utland

Statens pensjonsfond utland («Oljefondet») er et av verdens største investeringsfond. Fondet må forvaltes ut fra etiske retningslinjer og med mål om høyest mulig avkastning til moderat risiko. Fondet skal ikke bidra til brudd på menneskerettighetene eller store miljødeleggelser. Derfor er de etiske retningslinjene for fondet svært viktig. Etikkrådet for Statens pensjonsfond utland må få tilført flere ressurser slik at de kan kontrollere større deler av investeringene, og eierskapet i selskaper verden over må brukes aktivt for å påvirke selskapene positivt. Finansdepartementet og Norges Bank bør fortsatt benytte seg av både uttrekk og aktivt eierskap i etikkarbeidet.

Det er store helseproblemer knyttet til alkohol, og dette er en særlig utfordring med hensyn til utvikling i fattige land. Mange internasjonale alkoholprodusenter driver aggressiv markedsføring, særlig rettet mot unge og mot nye markeder i fattige land. KrF vil derfor arbeide for at SPU på sikt trekker seg ut av alkoholindustrien slik man tidligere har gjort med tobakk.

Det er viktig at Norges Bank og NBIM¹⁷ praktiserer stor grad av åpenhet om fondets strategier, resultater og forvaltning I tillegg til dagens retningslinjer for investeringer i selskaper, bør det lages retningslinjer som skal gjelde fondets investeringer i statsobligasjoner. Slike investeringer må være ansvarlige og ikke hindre utvikling.

KrF er positive til at deler av SPU kan investeres i unotert infrastruktur, i tillegg til aksjer, obligasjoner og unotert eiendom.

Delingsøkonomi

Ny teknologi har banet veien for det mange betegner som delingsøkonomi. Delingsøkonomi innebærer at privatpersoner kan dele og leie ut underutnyttede ressurser via digitale plattformer, til lavere transaksjonskostnader enn i tradisjonelle markeder. Denne typen økonomisk virksomhet kan bidra til økt produktivitetsvekst og miljøvennlige løsninger. Samtidig er det viktig at vi klarer å regulere delingsøkonomien godt for å motvirke blant annet svart økonomi og dårlige arbeidsvilkår. Det bør innføres krav om at alle formidlingstjenester som har aktivitet i Norge må innberette inntektene som brukerne deres har hatt til norske myndigheter. Det må også legges til rette for at formidlingsselskapene selv betaler skatt av overskuddet sitt.

¹⁷ Norges Bank Investment Management

KrF vil

- beholde handlingsregelen på 3 %, men med nødvendig fleksibilitet til å vurdere oljepengebruken ut fra konjunktursituasjonen.
- sikre enkle skattemuligheter for brukere og tilbydere av tjenester i delingsøkonomien og sikre reguleringer og fleksibilitet som kan møte denne typen markeder.
- sikre rammebetingelser som muliggjør et desentralisert bank- og finansvesen i hele landet.
- at det skal settes av betydelig mer ressurser til den etiske forvaltningen av Statens pensjonsfond utland, spesielt Etikkrådet.
- arbeide for å trekke SPU ut av alkoholindustrien, slik det er gjort med tobakksprodusentene.
- innføre etiske retningslinjer også for investeringer i statsobligasjoner.
- innføre klimabudsjettering der klimaeffektene av ulike tiltak regjeringen ønsker å iverksette må synliggjøres.
- gjennomføre en gradvis reduksjon i statlige eierandeler i bedrifter med forretningsmessig avkastning som hovedmål, der eierandelen er større enn nødvendig for å sikre de spesifiserte målene for det statlige eierskapet.
- ha sosial kapital og frivillighet som mål for samfunnsutviklingen.
- utvikle relevante målestokker for «nasjonal livskvalitet», og at dette blir en like viktig indikator for samfunnsutviklingen som brutto nasjonalprodukt.
- forbedre næringslivets muligheter til skattefradrag for satsing på forskning og utvikling gjennom å øke beløpsgrensene i SkatteFUNN-ordningen.
- innføre en KapitalFUNN-ordning som et skatteinsentiv for privatpersoners investeringer i små oppstartsselskaper i en veldig tidlig fase.
- innføre en ordning med KompetanseFUNN som gir skattefradrag for kostnader til kompetanseutviklende og kunnskapshevende tiltak for de ansatte i bedriftene.
- opprette et investeringsprogram innen Statens pensjonsfond utland med formål å investere i bærekraftige bedrifter og prosjekter i fattige land, med en målsetting om samlet investeringsramme på minimum 20 milliarder kroner, og på sikt minst én prosent av hele pensjonsfondet. Investeringer gjennom dette programmet skal ikke regnes inn som en del av bistandsprosenten.
- doble investeringsrammene for SPU's miljørelaterte investeringsmandater.
- utrede en ny ordning med sikte på å fjerne dokumentavgiften ved kjøp av bolig finansiert ved innføring av en viss skatt på verdiøkning ved salg av egen bolig.
- trappe ned og på sikt fase ut formuesskatten på arbeidende kapital.
- gi frivillige organisasjoner fullstendig fritak for moms, til erstatning for dagens system med delvis dekning av momsutgifter.
- øke grensen for skattefradrag ved gaver til frivillige organisasjoner og trossamfunn til 50 000 kroner for privatpersoner og til 100 000 kroner for bedrifter.
- erstatte avgifter knyttet til sjokolade og sukker med en generell sukkeravgift.
- opprettholde et høyt avgiftsnivå på alkohol og tobakk.
- bruke avgiftssystemet aktivt for å stimulere til økt bruk av nedbrytbar plast på bekostning av fossilbasert plast.
- legge til rette for opprustning og re-investering i eksisterende vannkraftverk, blant annet ved å sikre at skatte- og avgiftssystemet ikke er til hinder for dette.
- kreve at BSU brukes ved kjøp av første bolig, slik at man ikke kan spare i dette når man allerede eier bolig.
- frita nedlastbare bøker, lydbøker og musikk fra merverdiavgift.
- sørge for at Tollvesenet får tilstrekkelige ressurser til å utføre sine oppgaver knyttet til grensekontroll på en god måte.

Bærekraftig forbruk

Forvalteransvaret forplikter oss til å ta vare på de ressursene vi har på en god måte. Vi lever i et forbrukssamfunn, der konsum og kjøp av nye ting er overfokusert. Det er svært uheldig både fra et miljøperspektiv og med tanke på at mennesket i realiteten har flere behov enn de materielle. KrF vil føre en forbrukerpolitikk som stimulerer til gjenbruk og materialgjenvinning, skaper økt etisk bevissthet hos både forbrukere og produsenter, og bidrar til å dempe kjøpepress og forbruksjag.

Forbrukerinteresser

KrF ønsker lovgivning og rammeverk som skaper trygghet for forbrukerne. KrF mener vi må ha en kontinuerlig vurdering av om forbrukerregelverket er godt nok. Forbrukerrådet har viktige oppgaver med å påvirke myndigheter og marked, og å gi informasjon og bistand til forbrukerne, mens Forbrukerombudet ivaretar en viktig ombudsrolle. Den økte internasjonaliseringen krever et sterkt engasjement i internasjonale fora der viktige forbrukerpolitiske avgjørelser blir fattet.

Tjenester for alle

Flere og flere tjenester kan utføres over Internett både innenfor post, bank, varehandel og rapportering til og tjenester fra det offentlige. Det må fortsatt være mulig for dem som av ulike årsaker ikke er databrukere å få utført tjenestene på tradisjonell måte. Det offentlige har et spesielt ansvar for å tilrettelegge sine tjenester for alle.

KrF ønsker at staten og kommunene i større grad enn i dag må arbeide sammen om å skape tilgjengelige og brukervennlige elektroniske løsninger for innbyggerne. Staten bør ta et ansvar for å utvikle en felles digital plattform som de kan tilby kommunene, slik at disse kan velge å ta den i bruk dersom de ønsker.

Miljøvennlig forbruk

Produsentene må få større ansvar for produktene sine, slik at det skapes flere produkter beregnet på gjenbruk og materialgjenvinning. Det må stilles krav til miljømerking, som blant annet redegjør for gjenbruk og materialgjenvinning og leveringsordninger. For å motvirke «bruk-og-kast-tendensen» må det arbeides for et internasjonalt regelverk for produktansvar med krav om merking av produkters forventede «levetid» og kvalitet. Hvert år kastes tusenvis av tonn med mat i Norge. KrF ønsker en målsetting om at matavfall i Norge skal reduseres med 25 prosent innen 2020, og vil iverksette tiltak for å få til dette, blant annet ved å gjennomgå om ordningen for datomerking av matvareprodukter fungerer tilfredsstillende. KrF vil innføre et forbud for dagligvarebransjen mot å kaste mat, og pålegge å gi spiselig, men ikke-salgbar mat til matsentraler og lignende.

Barn og unge

Barn og unge må gis kunnskap slik at de kan forholde seg reflektert til reklame og kjøpepress. Sterk kommersiell påvirkning av barn og unge kan på en uheldig måte påvirke deres selvforståelse og identitet. Det er derfor viktig med begrensninger på reklame direkte rettet mot barn. KrF vil også innføre merking av retusjert reklame for å hindre at ungdom utvikler urealistiske og usunne kropps- og skjønnhetsidealer.

Gjeld og lånepress

Altfor mange nordmenn sliter med skyhøy gjeld som de ikke er i stand til å betjene, enten i form av kredittkortgjeld, forbrukslån eller lignende. Hver enkelt forbruker har et ansvar for ikke å påta seg forpliktelser de ikke kan møte, men samtidig kan aggressiv og intensiv markedsføring av dyre forbrukslån gjøre at folk velger annerledes enn de burde. KrF ønsker strengere regulering av markedsføring av kredittkort, forbrukslån og tilsvarende. KrF vil opprette et gjeldsregister som gjør det mulig for bankene å spore at

en forbruker for eksempel har tatt opp forbrukslån for å dekke egenkapitalen sin. Dette vil være bra for bankenes soliditet og bra for forbrukerne, som hindres å ta opp dyre lån de ikke kan betjene. Det er avgjørende at et slikt register omfatter all gjeld.

Spilleavhengighet

Mange nordmenn har utfordringer med spilleavhengighet, og det rammer også mange familier. Det er nødvendig med en regulering av pengespillsektoren som ivaretar hensynet til de spilleavhengige og deres pårørende på en god måte. Pengespillmonopolet til Norsk Tipping må opprettholdes. I tillegg er det svært viktig med gode tilbud om hjelp og behandling til de som sliter med spilleproblemer. KrF vil arbeide for at forbudet mot reklame for utenlandske pengespill blir håndhevet på norske TV-kanaler, uavhengig av hvor de sender fra.

Lov om etikkinformasjon

KrF ønsker en lov om etikkinformasjon som sikrer forbrukere informasjon om etiske forhold knyttet til produkter. Lovens gyldighetsområde bør være varer som klassifiseres som høyrisikoprodukter av DIFI, det vil si blant annet tekstiler, klær, sko, elektronikk og IKT, møbler, kaffe, te, kakao og leker. Loven bør omfatte både offentlige myndigheter og private virksomheter. Loven bør gjelde alle som har selskaper registrert i Norge, det vil si alle selskaper som importerer varer til Norge og samtidig er en juridisk enhet i Norge, norsk eller utenlandsk.

Loven skal sikre åpenhet og informasjon om hvordan selskapene arbeider med samfunnsansvar og leverandørkjeden, det vil si en lov som pålegger bedrifter å svare forbrukerne og organisasjoner om temaer knyttet til deres arbeid for å forbedre forhold ved produksjonen. Målet er å skape endring gjennom åpenhet, og å sikre forbrukerne rett til informasjon.

KrF vil

- opprettholde forbudet mot alkoholreklame og reklame rettet mot barn.
- ha reklamefrie skolebøker.
- merke reklame som er retusjert, slik at det kommer frem at bildet ikke er en realistisk gjengivelse av modellens utseende.
- gjøre det lønnsomt å velge miljøvennlige produkter med tanke på produksjon, emballasje og gjenvinningsmuligheter.
- innføre «ja takk-prinsippet» for uadressert reklame per post.
- regulere telefonsalg på en slik måte at reservasjonsmuligheten blir reell. KrF vil ha en ny gjennomgang av regelverket for å sikre dette.
- opprettholde og bedre forbrukerrettighetene for å stimulere til kvalitet på produkter.
- gjennomgå hvor godt ordningen for datomerking av matvareprodukter fungerer med tanke på å redusere mengden mat som kastes hvert år.
- innføre et forbud for dagligvarebransjen mot å kaste spiselig mat, og pålegge å gi spiselig, men ikke-salgbar mat til matsentraler og lignende.
- legge til rette for bevisste valg knyttet til forbruk, og på den måten ta tydelig avstand fra «bruk-og-kast»-tankegangen.
- innføre strengere reguleringer av markedsføringen av kredittkort, forbrukslån og lignende.
- at Finanstilsynet skal legge større vekt på forbrukerhensyn.
- styrke undervisningen i personlig økonomi i skolen.
- føre en politikk på spill- og lotteriområdet som hindrer spilleavhengighet, blant annet gjennom å opprettholde Norsk Tippings monopol på pengespill.
- gjennom internasjonale politiske organer arbeide for forbud mot TV-reklame for spill som for eksempel nettpoker og bingo på nett for å begrense spilleavhengighet.
- opprettholde søn- og helligdagene som hviledager, uten vidtgående handelsvirksomhet.

- at all lovpålagt informasjon om kjemikalier i forbrukerprodukter og tilsetningsstoffer i mat må offentliggjøres på Internett.
- vurdere å innføre eierskapsbegrensninger i dagligvarehandelen for at de store aktørene ikke skal ha mulighet til å misbruke sin markedsrett.
- få fortgang i arbeidet med å utvikle og utbre elektronisk ID slik at alle nordmenn kan bruke dette for å identifisere seg i møte med det offentlige på Internett.
- at avgiftssystemet må rettes mer inn mot forbruk, slik at enpersonshusholdninger ikke må betale uforholdsmessig mye og at miljøvennlig adferd samtidig premieres.
- legge til rette for at det opprettes en ordning med en henvisning på produkter, som gjør at forbrukerne kan få informasjon om produktinnhold, leverandørkjeden og etiske forhold.
- opprette et gjeldsregister i regi av det offentlige.

Det felles beste i verden

KRISTELIG FOLKEPARTIS MÅL er en verden der alle mennesker får realisert sitt potensial, ressursene fordeles mer rettferdig og verdens folk går sammen om å løse de store utfordringene i vår tid. Det felles beste er målet med alle fellesskap, også det globale. For å oppnå dette må vi gjøre fattigdommen til historie, arbeide for sikkerhet og fred og løse de store klima- og miljøutfordringene i fellesskap.

VI LEVER I EN VERDEN I UBALANSE. Global fattigdom holder en stor del av jordens befolkning i lenker. Menneskeverdet krenkes hver eneste dag på grunn av menneskeskapt urettferdighet. Fattigdom, vold, slaveri og konflikter truer mange menneskers rett til liv, frihet og personlig sikkerhet. Overalt ser vi brudd på sivile, politiske og sosiale menneskerettigheter. De menneskeskapte klimaendringene truer vårt felles livsgrunnlag. Aldri tidligere har behovet for internasjonalt samarbeid vært større.

SOM KRISTENDEMOKRATER anerkjenner vi at det finnes et grunnleggende fellesskap mellom alle mennesker, og vi har et solidarisk ansvar for hverandre i kraft av vår felles menneskelighet. Utenrikspolitikken skal fremme de rettigheter som alle mennesker har i kraft av sitt menneskeverd. Nestekjærlighetstanken krever solidaritet med mennesker på tvers av landegrenser, ikke bare overfor våre nærmeste. Forvalteransvaret innebærer at arbeidskraft, kapital og naturressurser skal forvaltes slik at folk frigjøres fra fattigdom og nød. Verdigrunnlaget forplikter oss derfor til menneskerettsarbeid, solidarisk utviklingspolitikk, bærekraftig forvaltning av naturens ressurser og mer rettferdig fordeling.

SOM KRISTENDEMOKRATER mener vi de grunnleggende verdiene fremmes best gjennom demokratiet som styringsform, rettsstatens prinsipper og fredelig internasjonalt samarbeid basert på folkeretten. Folkeretten skal sikre at forholdet mellom stater bygger på rett fremfor makt. Menneskerettighetene skal sikre at den enkeltes friheter og rettigheter beskyttes og fremmes av statene.

DE KRISTENDEMOKRATISKE VERDIENE forplikter til arbeid for forsoning og fred. I sikkerhetspolitikken vil kristendemokrater alltid gi ikke-voldelige løsninger en forrang. Utgangspunktet må alltid være at det er galt å ta et menneskeliv. Alle andre alternativer skal være utprøvd før man tar i bruk vold og militærmakt for å løse konflikter eller gjenopprette fred og sikkerhet. All bruk av militærmakt må forankres i folkeretten og prinsippene om rettferdig krig.

BÅDE POLITIKK, økonomi og kultur preges i dag av økende internasjonalt samkvem. Moderne teknologi gjør verden mindre og den gjensidige avhengighet større. Vi berøres ikke bare av forholdet til nabostater. Også regionale avtalers begrensninger blir tydeligere. Behovet for globale fora og avtaler vokser. Det gjelder handel, klima og global helse så vel som migrasjon, fred og sikkerhet. En verden preget av globalisering trenger samlende møtesteder for å finne forpliktende løsninger. Det er i statenes og enkeltmenneskers/menneskehetens interesse å slutte opp om FN som folkerettens høyeste organ og plattform for å sikre menneskerettighetenes universelle gyldighet.

I INTERNASJONAL POLITIKK er det naturlig at store og små stater prøver å ivareta sine legitime interesser i kontakten med andre. En kristendemokratisk og verdibasert utenrikspolitikk krever noe mer. Den forplikter også til innsats for felles interesser, for globale goder som klima, global helse og sikkerhet. Og den gir Norge – som en av verdens rike nasjoner – en særlig forpliktelse til å kjempe for verdens fattige, forfulgte og undertrykte. Det gir KrF et særegent oppdrag når ulike interesser brytes i internasjonal politikk.

Utvikling og menneskerettigheter for alle

En samstemt politikk for utvikling

En samstemt politikk for utvikling innebærer at Norges totale politikk tilpasses slik at den så langt det er mulig ikke begrenser utviklingslandenes utviklingsmuligheter. Kort og godt handler samstemthet om å unngå at Norge gir med den ene hånden og tar med den andre. KrF vil jobbe for en samstemthetsreform av norsk politikk, med målsetning om at alle sider ved norsk politikk som kan ha påvirkning på utviklingslandene trekker i samme retning. Dette krever aktiv prioritering og koordinering i den politiske hverdagen.

Utviklingspolitikk handler blant annet om hvilken politikk Norge fører innenfor klima- og energisektoren, hvordan vi innretter handelspolitikken, hvor vi velger å investere, vår holdning i internasjonale skattespørsmål og om bistand.

KrF vil

- at regjeringen jevnlig rapporterer til Stortinget om konsekvenser av norsk politikk for utviklingslandene og ivaretagelse av menneskerettighetene. Rapportene skal også inneholde uavhengige eksterne vurderinger.
- at de ulike departementenes arbeid som påvirker utviklingslandene må koordineres ved en egen organisatorisk enhet ved Statsministerens kontor.
- at alle forslag fra regjeringen til Stortinget med betydelige virkninger for utviklingsland må inneholde en vurdering av disse konsekvensene.
- ha et regjeringsoppnevnt råd bestående av representanter for blant annet næringslivet, forskning og det sivile samfunn for å sikre en bred debatt rundt samstemt utvikling, slik som foreslått av samstemthetsutvalget.
- at Norge skal ha en egen utviklingsminister.

Handel

Økt og rettferdig handel er en av de viktigste faktorene for å skape økonomisk utvikling i fattige land. KrF mener at Norge skal kjempe for økt handel på de fattiges premisser. Det er viktig at de fattige landene integreres bedre i verdensøkonomien, og at lokale og regionale markeder utvikles. I en overgangsfase må det imidlertid aksepteres at fattige land får anledning til å beskytte egne markeder samtidig som de får markedstilgang til rike land.

KrF vil fortsette å prioritere handel innenfor rammene til Verdens handelsorganisasjon (WTO). WTO er den beste arenaen å utforme nye avtaler på, ettersom denne plattformen i større grad greier å balansere maktforholdet mellom fattige og rike land. KrF mener norske myndigheter derfor bør bidra aktivt til utvikling av et mer rettferdig internasjonalt handelssystem gjennom WTO. I påvente av en ny avtale i WTO, bør Norge gå foran gjennom å gi flere fattige land tollfritak og stimulere til økt import fra fattige land, blant annet gjennom bistand til tiltak som muliggjør eksport av varer fra fattige land (trade for aid). Dumping av norske landbruksvarer i utlandet må stanses.

Land sør for Sahara har store muligheter for eksport av landbruksprodukter, men har sjelden kunnskap og ressurser til å konkurrere på kompetansetunge industrier. Det bør derfor åpnes for større import av jordbruksprodukter fra fattige land til Norge.

KrF vil

- gi fattige land tollfordeler for sine varer på det norske markedet.
- prioritere WTO som arena for alle handelsforhandlinger og forhandlingsinitiativ.

- arbeide for en avtale i WTO som gir de fattigste landene tilgang til rike lands markeder, samtidig som det gis bedre mulighet til å beskytte egne markeder dersom de har behov for det.
- samle arbeidet med handelsavtaler i Utenriksdepartementet for å sikre intern koordinering og samstemthet innenfor handelsarbeidet.
- øke bistanden til utvikling av bærekraftig og konkurransedyktig landbruksproduksjon samt klimatilpasning av landbruk i utviklingsland.
- jobbe for økt lokal og regional handel i sør.

Investeringer og internasjonale kapitalstrømmer

Som et land med store ressurser må Norge ta ansvar for å i større grad investere i privat sektor i utviklingsland. I dag investerer industrialiserte land stort sett i andre industrialiserte land, noe som skaper en global skjevdeling. KrF mener Norge må ta en lederrolle i å snu trenden slik at flere investerer i utviklingsland.

Gjennom Statens pensjonsfond utland (SPU) har Norge store investeringsmuligheter. SPU's investeringer får oppmerksomhet, noe som gir oss et ansvar for å bruke fondet på en fornuftig og etisk måte. Det må bli tatt hensyn til både miljø og menneskerettigheter. Etikkrådet er viktig i dette arbeidet og må derfor tilføres ytterlige midler. KrF vil jobbe for en norsk investeringspolitikk basert på en tredelt bunnlinje hvor respekt for menneskerettighetene og miljøet sidestilles med finansielle mål. Samtidig må norske bedrifter opptre ansvarlig internasjonalt, og det må stilles krav til at statlig eide selskaper kan dokumentere at menneskerettighetene blir ivaretatt i deres virksomhet og investeringer.

Norske bedrifter må være foregangsaktører i operasjonaliseringen av FNs veiledende prinsipper for næringsliv og menneskerettigheter, samt økt finansiell åpenhet. Norske selskaper som har deler av sin virksomhet i utlandet bør være forpliktet til å foreta aktsomhetsvurderinger, der selskapene må kartlegge, forebygge, begrense og gjøre rede for hvordan de håndterer eksisterende og potensielle negative innvirkninger på menneskerettighetene i sin internasjonale virksomhet. Dette må inngå i selskapenes rapporteringskrav i årsrapportene.

Økonomisk ansvarlighet er viktig for globale investeringer. Hvert år forsvinner anslagsvis 1 260 milliarder dollar ut av utviklingsland gjennom ulovlig kapitalflukt. Årlig bistand fra de rikeste landene til utviklingsland er en tidel av dette, noe som betyr at for hver krone som gis i bistand forsvinner ti kroner ut igjen gjennom ulovlige pengestrømmer. Den største andelen kapitalflukt er kommersiell og foregår i multinasjonale selskaper. Denne skatteunngåelsen undergraver økonomisk vekst og utviklingen av et konkurransedyktig næringsliv, og sørger for at fattige land forblir fattige. KrF mener Norge har en moralsk forpliktelse til å bekjempe den utnyttelsen av de aller fattigste som ulovlig kapitalflukt er.

Bruk av skatteparadiser er helt sentral del av den ulovlige kapitalflukten fra utviklingsland. Store multinasjonale selskaper benytter ofte skatteparadiser til å flytte overskudd dit for å slippe å betale skatt. Skatteparadiser danner også grobunn for økonomisk kriminalitet, og gjennom finansielt hemmelighold gjør skatteparadiser aktiviteter som skatteunndragelse, hvitvasking av penger, og korrupsjon enklere å gjennomføre.

KrF vil samtidig støtte utviklingsland i gjennomføringen av deres egne gjeldsrevisjoner og jobbe for bedre ordninger for konflikthåndtering knyttet til lånefinansiering og retningslinjer for ansvarlig långivning og låneopptak. Internasjonale finansinstitusjoner må ikke stille unødvendig strenge krav som hindrer utviklingsland i å investere i viktige områder som helse og utdanning.

KrF ser på Norfund som en viktig bidragsyter i norsk utviklingspolitikk og vil styrke mandatet og utvide ordninger til å gjelde flere land. Norfund skal ikke være et alternativ til bistand, men et supplement.

KrF vil

- at det skal etableres et investeringsprogram innen SPU, i første omgang på 20 milliarder kroner, som skal investeres i utviklingsland. På sikt bør det være et mål om at minst én prosent av fondet skal være investert i slike land.
- gradvis fase ut SPUs investeringer i selskaper som har sin hovedvirksomhet innen sterkt forurensende ikke-fornybar energi, som kull, olje eller gass.
- doble investeringsrammene for SPUs miljørelaterte investeringsmandater.
- styrke Norfund og statlig eide selskapers evne til å investere i fornybar energi i utviklingsland.
- at Norfund som utgangspunkt ikke skal investere i ikke-fornybar energi, som kull, olje eller gass.
- ha en likestillingsstrategi for Norfund og deres investeringer.
- at det stilles klare krav om at statlige eide selskaper skal dokumentere at menneskerettighetene blir ivaretatt i deres virksomhet.
- innføre etiske retningslinjer også for norske kommuner og fylkeskommuners investeringer i aksjer og obligasjoner i utlandet, etter modell fra SPUs etiske retningslinjer og UNCTADs retningslinjer.
- underlegge statsobligasjoner retningslinjer for ansvarlig utlån.
- at Norge skal jobbe for en internasjonal skatteavtale for å sikre at selskaper skatter til stedene der de har sin virksomhet og for å hindre skatteunndragelse via skatteparadiser.
- innføre enhetlig skattlegging av multinasjonale selskaper.
- opprette et offentlig åpent register over egentlig eierskap.
- at land-for-land-rapportering skal utvides til å omfatte alle bransjer og selskaper av alle størrelser, og at land med støttefunksjoner skal inkluderes.
- slette all illegitim gjeld i norsk utlånsportefølje, og arbeide for at illegitim gjeld slettes internasjonalt.
- at Norge bør støtte opp om en uavhengig gjeldslettemekanisme.

Bistand for å styrke myndighetene i fattige land sin evne til å ivareta menneskerettighetene

For å bekjempe fattigdom og oppfylle menneskerettighetene må de økte ressursene som følge av økonomisk vekst også fordeles på en rettferdig måte.

Diskriminering av kvinner og jenter utgjør noen av de mest alvorlige bruddene på menneskerettigheter i store deler av verden. Hensynet til likestilling må derfor ivaretas i all norsk utviklingspolitikk. Det er viktig at jenter sikres de samme mulighetene som gutter fra ung alder. KrF vil prioritere arbeidet for å gi jenter tilgang på skolegang, og særlig øke innsatsen for å gi jenter ungdomsskole. Norge må bidra til å bekjempe seksuelle overgrep og skadelige tradisjonelle praksiser som kjønnslemlestelse og barneekteskap. Jenters og kvinners seksuelle og reproduktive rettigheter må sikres gjennom tiltak for å sikre trygg graviditet og fødsel, forebygging og behandling av seksuelt overførbare sykdommer, holdningsskapende arbeid, kunnskap om familieplanlegging og tilgang på prevensjon.

KrF mener at utdanning og helse fortsatt må være to sentrale prioriteringer i norsk utviklingsarbeid. I tillegg er satsing på arbeid en viktig utviklingsfaktor. En utdannet befolkning er nøkkelen både til økonomisk utvikling, jobbskaping og utviklingen av stabile demokratier. Den aller største utdanningsjobben gjør landenes egne myndigheter og bistanden bør særlig bidra til å øke kvaliteten på undervisningen.

KrF vil øke bistanden til helsetiltak særlig rettet mot mødre og barn. Norge må derfor fortsette satsingen på redusert mødre- og barnedødelighet. Videre må matvaresikkerhet og tilgang på rent vann være sentrale satsinger i norsk bistand.

Globale klimaendringer, miljødeleggelser og økt befolkningstetthet har gjort mange områder mer sårbare for naturkatastrofer. KrF mener Norge i større grad må bidra til å styrke lokale myndigheters evne til å forebygge og håndtere naturkatastrofer. Barn er særlig sårbare i slike situasjoner, og det er viktig at lokale myndigheter, foreldre, lærere på skolene og religiøse ledere læres opp i katastrofehandtering, slik at de best mulig kan videreformidle kunnskap og bistå i en katastrofesituasjon.

Mange fattige land har opplevd sterk velstandsvekst, men har også ofte opplevd økte forskjeller og at enkelte grupper faller utenom. KrF mener det er viktig at norsk bistand bidrar til bedre fordeling og til å bekjempe diskriminering.

Funksjonshemmede er i mange land de siste som får del i velstandsveksten. KrF mener det må stilles krav om at alle bistandsprosjekter har en gjennomtenkt plan for hvordan funksjonshemmede skal inkluderes.

Menneskerettighetene slår fast at alle mennesker har rett til trosfrihet. Store grupper blir diskriminert på grunn av sin tro, og konvertering er forbundet med stor fare i svært mange land. All norsk utenrikspolitikk skal bekjempe alle begrensninger av trosfriheten. Både utøvelse av troen og konvertering må være tillatt.

Seksuelle minoriteter utsettes for grove menneskerettsbrudd i svært mange land. Norge må ta opp behovet for å avkriminalisere homofil praksis og bekjempe vold og diskriminering på grunn av seksuell orientering og kjønnsidentitet.

KrF vil

- prioritere bistand til å bygge opp lokale myndigheters utdannings- og helsesystemer.
- styrke menneskerettsdialoger med land med sårbare eller svake demokratier, og satse på bistand gjennom sivilsamfunn i land med autoritære regimer som ikke viser tegn til bedring, fremfor direkte stat-til-stat-samarbeid.
- inngå bistandssamarbeid der myndighetene viser vilje til å gå i riktig retning når det gjelder styresett, demokrati og menneskerettigheter.
- at Norge skal gi mer teknisk bistand til utviklingsland for å bygge opp deres evne til å drive inn skatt, bekjempe korrupsjon og bruke skatteinntektene effektivt.
- satse mer på å bygge opp lokal kapasitet til å forebygge og håndtere naturkatastrofer.
- at internasjonale planer og tiltak skal ha et likestillingsperspektiv.
- at i land der myndighetene har kapasitet og vilje til fattigdomsreduksjon og demokratisk utvikling, må bistand i større grad gis som budsjettstøtte.
- kjempe for menneskers trosfrihet og for at både utøvelse av troen og konvertering skal være tillatt for alle.
- at norske myndigheter i større grad koordinerer sine ulike bidrag og bistand med andre land for å oppnå målrettede resultater.
- arbeide for kvinners likestilling og rettigheter på verdensbasis, gi økt bistand til kvinner og støtte kvinnelig entreprenørskap i fattige land innen fornybar energi.
- at en større andel av bistand brukes på utdanning, spesielt av jenter – for å styrke grunnutdanningen og utdanningstilbud for jenter og kvinner, særlig inn mot ungdomsskolen.
- at utdanning og reproduktive rettigheter må være prioriterte områder.

Bistand for å styrke befolkningens mulighet til å holde myndighetene ansvarlige

Demokratiet er den eneste styreformen som kan sikre alle menneskers sivile og politiske rettigheter. KrF vil aldri godta at fremskritt i kampen mot fattigdom brukes som

unnskyldning for brudd på demokratiske rettigheter. I en mer urolig verden er bistand ikke bare avgjørende for å redde liv, men også for å bidra til global stabilitet og sikkerhet. Arbeid for å sikre åpenhet, ytrings-, organisasjons- og pressefrihet må være en del av all vår utviklingspolitikk.

Bistand har til tider gjort at lokale myndigheter i større grad har blitt stilt til ansvar overfor donorer enn overfor egne innbyggere. Bistanden bør i stedet rettes inn på en slik måte at den bidrar til å bekjempe korrupsjon og styrke innbyggernes muligheter til å holde sine ledere ansvarlige. KrF mener budsjettstøtte må gis med betingelser knyttet til målbar fremgang over tid i åpenhet og demokratisk behandling av alle deler av mottakerlands offentlige budsjetter og regnskap. Ved å knytte betingelsene til tiltak som reell parlamentsbehandling, publisering av statsbudsjettet og presse- og ytringsfrihet, vil man styrke velgernes mulighet til selv å holde lederne ansvarlige.

Et sterkt sivilsamfunn er en forutsetning for et levende demokrati. Målrettet bistand til styrking av frivillige organisasjoner i utviklingsland og deres evne til å drive påvirkningsarbeid må derfor være en viktig del av en helhetlig utviklingspolitikk. Det er sivilsamfunnsorganisasjonene som er den beste sikkerheten mot utviklingen i retning autoritære styrrer, ulikhet og sosial uro.

Det er viktig at Norge konsekvent tar opp brudd på organisasjons-, ytrings- og pressefriheten både direkte med landene det gjelder og i internasjonale fora.

KrF vil

- stille krav om fremgang i arbeidet for åpenhet, presse-, ytrings-, tros- og organisasjonsfrihet i alle land som mottar norsk bistand.
- gjennom demokratiutviklingsprosjekter ha et særlig fokus på grupper som ellers er svakt representert i den offentlige debatten.
- øke bistanden til oppbygging av sterkere sivilsamfunn og fri presse i svake demokratier.

Behov for reform av bistanden og bistandsforvaltningen

Verden er i stor endring og langsiktig bistand er et effektivt virkemiddel for å bekjempe fattigdom og ivareta menneskerettighetene. Norge har som et rikt land et særlig ansvar for å bidra. Bistandens øverste mål må være bekjempelse av fattigdom og ikke være koblet til norske egeninteresser.

Bistanden har de senere årene blitt for fragmentert og lite målrettet, både tematisk og geografisk, samtidig som den langsiktige bistanden til fattige land har forvitret på bekostning av humanitær bistand og prioriteringer basert på norske egeninteresser. Dette har ført til at Norge har blitt en lite pålitelig samarbeidspartner for fattige land. KrF mener det er behov for en reform av bistanden for å sikre fattigdomsrettingen og for at bistanden skal bli mer målrettet og effektiv over tid.

KrF vil arbeide for at vi skal gi minst 1 % av BNI årlig i offentlig bistand. Flyktningutgifter og klimatiltak som skal kompensere for norske utslipp bør holdes utenom, samtidig som Norge må arbeide for å hindre nye forsøk på utvanning av bistanden. På sikt mener KrF at bistanden bør økes til 1,3 % av BNI eksklusiv midler til flyktningtiltak i Norge og klimatiltak. For å sikre mer langsiktighet og stabilitet rundt bistandsprosjektene bør Stortinget behandle flerårige langtidsplaner for bistanden, på samme måte som eksempelvis langtidsplanene for Forsvaret og samferdselssektoren. Det bør vedtas en fordelingsnøkkel, «bistandsnøkkelen», som angir mål for hvor stor andel av bistandsbudsjettet som skal gå til ulike deler av bistandsbudsjettet for å unngå at kortsiktige prioriteringer eller akutte kriser fører til kutt i den langsiktige bistanden.

KrF vil prioritere de fattigste landene, særlig i Afrika sør for Sahara. Bistanden bør i hovedsak konsentreres om et tyvetalls partnerland som velges etter et sett med kriterier

vedtatt av Stortinget, slik at mer av bistanden går til færre land. Konsentrasjonen og eventuell utfasing fra andre land må gjøres forsiktig, over noe tid, og i samarbeid med både partnere i mottakerland og i Norge. Bistand gjennom frivillige organisasjoner og humanitær bistand bør imidlertid ikke omfattes av denne konsentrasjonen.

Bistanden bør konsentreres om færre temaer og sektorer. Det er særlig innenfor utdanning, helse og næringsutvikling, herunder landbruk og matsikkerhet, at Norge kan spille en særlig rolle og KrF vil prioritere disse sektorene. Oppfyllelse av FNs bærekraftsmål, hensynet til godt styresett, demokrati og menneskerettigheter, og kvinner og likestilling er tverrgående prioriteringer som bør ligge til grunn for all bistand.

KrF mener at det bør gjennomføres en omfattende reform av forvaltningen av bistanden, hvor ansvaret for mesteparten av bistandsbudsjettet bør overføres fra UD til Norad. Dette vil motvirke politiseringen av bistandspolitikken og gi en bedre faglig forankring av bistandsforvaltningen. For å sikre bedre kontroll og forvaltning av bistanden må ambassadene styrkes i de landene der Norge gir bistand.

KrF vil

- gjennomføre en omfattende reform av bistandsforvaltningen.
- sikre god kvalitet i bistanden og effektiv utnyttelse av ressursene gjennom tilstrekkelige rutiner for kontroll og måling av resultater.
- at vurderingen av resultatene av norsk bistand må tilpasses de ulike sektorene og legge større vekt på langsiktige, klare og mer realistiske mål og mindre vekt på detaljer og enkelttiltak.
- at rapporteringskravene endres til å i mindre grad detaljstyre men heller etterspørre helhetlige resultater, slik at bistandsaktørene blir gitt større fleksibilitet.
- at bistanden skal være på minst 1 % av BNI, eksklusiv midler til flyktningtiltak i Norge og klimatiltak, og arbeide for at den på sikt økes til 1,3 % av BNI eksklusiv midler til flyktningtiltak i Norge og klimatiltak
- at prioriteringene for bistanden forankres i Stortinget gjennom flerårige langtidsplaner, og en «bistandsnøkkel» som angir fordelingen av bistandsbudsjettet til ulike formål.
- gi høyere prioritet til arbeid for ytrings- og trosfrihet internasjonalt og forsterke Norges arbeid for minoriteters rettigheter.
- konsentrere bistanden mot de fattigste landene, særlig i Afrika sør for Sahara.
- erstatte dagens «fokusland»-ordning med et tyvetalls «partnerland» som skal prioriteres bistandsmessig.
- styrke bistanden som går til faglig rådgivning til fattige land, som Olje for utvikling, Fisk for utvikling, Skatt for utvikling, og samle disse programmene i én faglig rådgivningstjeneste, «Kunnskapsbanken».
- innføre en ny ordning for mellomfinansiering av bistand, «Selvhjelpsordningen» til erstatning for overgangsbistanden, som skal brukes i skjæringspunktet mellom humanitær bistand og utvikling med særlig fokus på oppfølgingen av det humanitære toppmøtet.
- at det utarbeides en handlingsplan for Norges forpliktelser i *The Grand Bargain*, med tidsplaner, mål og tydelige mekanismer for gjennomføring og oppfølging.
- opprettholde frivillige organisasjoners sentral rolle i norsk bistand gjennom å styrke bevilgningene og utvide lengden på rammeavtalene.
- etablere norsk ambassade eller stedlig representasjon i alle prioriterte partnerland.

Verdibasert utenrikspolitikk

Styrking av FN

FN har en viktig rolle å spille i en verden med stadig økende globale utfordringer. Dette er en arena hvor ulike krefter og interesser ofte står mot hverandre, men også en arena hvor det er skapt viktige internasjonale avtaler og institusjoner. FNs arbeid med menneskerettigheter, fredsbygging og sikkerhetsarbeid må styrkes. En reform av sikkerhetsrådet står sentralt i dette arbeidet, og det må jobbes aktivt for nødvendige strukturelle endringer. Her er det viktig at FN må være relevant med tanke på de sikkerhetsutfordringer vi til enhver tid møter.

FNs nye bærekraftsmål frem mot 2030 tar for seg viktige mål for bedre sosial og økonomisk utvikling og er forpliktende for alle medlemslandene.

KrF vil

- arbeide for et spisset og mer effektivt FN, både administrativt og operasjonelt.
- arbeide for at det sivile samfunn brukes mer aktivt av FN der det gir økt effektivitet.
- at FNs bærekraftsmål skal ligge til grunn for norsk utviklingspolitikk.
- arbeide for en reform av FNs sikkerhetsråd, når det gjelder vetorett og sammensetning, uten at stormaktenes lojalitet og deltakelse undergraves.
- fremheve at respekt for og oppfølging av de universelle menneskerettighetene tydelig må ligge til grunn for arbeidet i FNs menneskerettighetsråd.

Klima

Klimaendringer truer velferden og fremtiden til hele verdens befolkning. KrF mener Norge som følge av Paris-avtalen må legge frem langt mer ambisiøse kuttplaner for egne utslipp av klimagasser, og sørge for at disse gjennomføres på en måte som fremmer utvikling av ny utslippsfri teknologi som også bidrar til kutt i andre land.

Målet må være å lede an i en fullstendig utfasing av all bruk av fossil energi. Norge har særlige forutsetninger for å være tidlig ute med å nå målet om en utslippsfri transportsektor hjemme, og å bidra til omlegging til fornybar energiproduksjon gjennom investeringer i andre land. (*Nasjonale klimatiltak er beskrevet i kapittelet «Det grønne skiftet».*)

Det er industrilandene som har bidratt mest til utslipp som har ført til klimautfordringene vi nå står overfor. Samtidig vet vi at utviklingsland er avhengige av energitilgang for å kunne bidra til at flere løftes ut av fattigdom. Det må derfor satses på tilgang til fornybar energi for disse landene. Gjennom Statens pensjonsfond utland (SPU) og andre organer bør Norge bidra i finansieringen av investeringsprosjekter for utbygging av fornybar energi internasjonalt. Slik kan Norge gi verdifulle bidrag til det globale grønne skiftet.

Norge må fortsette å ta ansvar for å bevare verdens regnskoger, og hindre at hogst av denne ytterligere forsterker klimaendringene. KrF vil styrke kvaliteten i det norske klima- og skoginitiativet ved å ta initiativ til en bred og uavhengig vurdering av effekten på utslipp og utviklingspolitiske mål. Vurderingen må inkludere en sammenlikning av andre klimapolitiske virkemidler både med hensyn til utviklingseffekt og utslippsreduksjoner.

KrF vil også ta initiativ til etablering av utviklingsprogrammer for verdenshavene og kystområdene, og for våtmarker, i samarbeid med relevante internasjonale institusjoner.

KrF vil

- doble investeringsrammene for SPUs miljørelaterte investeringsmandater, åpne for investeringer i unotert infrastruktur innen fornybar energi og fase ut SPUs investeringer i selskap som får mesteparten av sine inntekter fra kull, olje og gass.
- styrke Norfund og statlig eide selskapers evne til å investere i fornybar energi i utviklingsland.
- forbedre og styrke Eksportkreditt og GIEKs ordninger for støtte til private investeringer i fornybar energi, uten at bistandsbudsjettet må dekke garantitap.
- lede an i fullstendig utfasing av all bruk av fossile energikilder gjennom omlegging til en utslippsfri transportsektor.
- gi bistand til å tilrettelegge for investeringer i fornybar energi i utviklingsland og til bevare regnskog, som tillegg til den prosenten av vår samlede inntekt (BNI) som skal gå til annen fattigdomsrettet bistand.
- at Norge skal støtte opp under Det grønne klimafondet (GCF) som det internasjonale samfunnets hovedkanal for klimafinansiering.
- at rapportering på næringsutvikling må inkludere bred, ikke-finansiell rapportering, inkludert hvordan selskapenes virksomhet bygger opp under menneskerettigheter og bærekraftig utvikling.

Fred og forsoning

Dagens konfliktbilde i deler av verden har en økende grad av global karakter. Krig og konflikt er et hinder for å oppnå menneskerettighetene og sosial og økonomisk utvikling overalt i verden. Smitteeffekten av disse konfliktene går langt utover de områdene hvor konflikten faktisk utspiller seg. Det er derfor stadig viktigere å bidra til konflikthåndtering og legge vekt på forebygging. KrF vil arbeide for at internasjonalt anerkjente grenser respekteres, og at alle som har krav på det skal ha rett til selvstyre på eget territorium. Terrorisme som virkemiddel kan aldri anerkjennes i noen av disse konfliktene. I de fleste tilfeller vil konfliktene best løses ved dialog og ved at partene er villige til å inngå kompromiss.

Norge må fortsette å sikre at kvinners deltakelse i fred og sikkerhetsspørsmål økes og at FNs sikkerhetsrådsresolusjon 1325 og påfølgende resolusjoner om kvinner, fred og sikkerhet implementeres. Dette gjelder ikke kun å beskytte kvinner mot seksuell vold i krig, men også å sikre at kvinner deltar, på lik linje med menn, i fredssamtaler og forhandlinger. Kvinners deltakelse må prioriteres i FNs fredsoperasjoner og i fredsmekling. KrF har vært en pådriver for at FN skal ha en egen resolusjon om barn og unge og fred og sikkerhet, og en slik resolusjon ble vedtatt i 2015. Norge må følge opp denne resolusjonen i freds- og sikkerhetsarbeid.

Norske militære styrker bør i større grad enn i dag bidra til FNs fredsbevarende operasjoner der vi har kapasitet og mulighet til dette. Norges bidrag til internasjonale militære operasjoner må ha forankring i folkeretten, fortrinnsvis gjennom mandat fra FNs sikkerhetsråd. Religion blir brukt til å bygge opp under konflikt, men den kan også brukes positivt til løsning på konflikten. Derfor bør religion og forståelse av denne være en sentral del av fredsbyggende arbeid. Norge må være en sterk pådriver for at FNs fredsbevarende styrker har nulltoleranse for seksuelt misbruk og kjøp av seksuelle tjenester og at brudd på disse forfølges.

Illegitim våpeneksport er med på å undergrave utvikling og opprettholde liv i voldelige konflikter og krig. Stortinget har ratifisert den internasjonale våpenhandelsavtalen (Arms Trade Treaty), og Norge er rettslig bundet til å følge denne og tilpasse nasjonalt lovverk. KrF vil arbeide for at det blir en robust implementering og gjennomføring av avtalen, både i Norge og internasjonalt.

KrF vil også innføre krav om sluttbrukererklæring fra alle land Norge selger våpen til, dette skal også være et krav ved salg til NATO-land. Det siste bør bygge på en felles NATO-norm, i lys av det omfattende våpensamarbeid innad i alliansen. KrF vil arbeide for

bedre sikring av norsk våpeneksport, styrke kontrollen for å forhindre at det havner på avveie og videreutvikle de strenge etiske retningslinjene for norske våpenprodusenter.

KrF vil arbeide for å styrke og opprettholde humanitærretten. I dette ligger også folkerettens krav til bruk av droner i krigføring. KrF vil arbeide for en streng regulering av inhumane våpentyper og et internasjonalt forbud mot brannvåpen. KrF vil også føre en restriktiv politikk for å sikre nødvendig kontroll over utviklingen av militær robotteknologi og helautonome våpen.

Atomvåpen har kapasitet til å utslette alt menneskeliv og kan utløse alvorlige klimaendringer og er en alvorlig trussel mot internasjonal fred og sikkerhet. KrF vil arbeide for et humanitært løft for et forbud mot atomvåpen og ønsker at Norge skal være en sentral aktør i dette arbeidet.

KrF vil

- at Norge skal innføre sluttbrukererklæring for all eksport av norsk militærmateriell og skjerpe etterkontrollmekanismene, også til NATO-land etter nærmere regler.
- arbeide for felles internasjonale standarder for sporingsmekanismer på våpen og ammunisjon.
- at det skal gis økt innsyn i begrunnelser for avslag på og innvilgelser av søknader om norsk våpeneksport og spesifisering av hvilke kriterier som legges til grunn for hvert enkelt avslag.
- arbeide langsiktig for et forbud mot atomvåpen og full iverksettelse av ikke-spredningsavtalen.
- arbeide for å styrke Norges kapasitet til å bidra som tilrettelegger for freds- og forsoningsprosesser der partene ønsker norsk medvirkning.
- stanse all norsk eksport av våpen og våpenkomponenter til autoritære regimer hvor det er risiko for at våpnene misbrukes til intern undertrykking, ytre aggresjon eller grunnleggende brudd på menneskerettighetene og tolke EU-kriteriet for menneskerettighetssituasjonen i mottakerland strengere enn i dag.
- sikre at den norske bistanden til aktører i internasjonale konflikter ikke bidrar til korrupsjon eller fremme av hatpropaganda.
- etablere kontrollrutiner som sikrer at norsk bistand ikke går til å finansiere kjøp av våpen og terrorisme, herunder økonomiske bidrag til personer som er dømt for terrorhandlinger.
- at Norge må innføre et nasjonalt moratorium på helautonome våpen og robotsoldater.
- at Norge skal jobbe for åpenhet internasjonalt rundt testing og utvikling av helautonome våpen og robotsoldater.
- være strengere når det gjelder Norges implementering av FNs resolusjon 1325 og stille større krav til at kvinner deltar i fredssamtaler, spesielt der hvor Norge spiller en aktiv rolle.
- styrke arbeidet for å inkludere ungdom i fredsbyggende arbeid, som forutsatt i FNs resolusjon 2250.
- at Norge i større grad bør være åpen for å delta i FNs fredsbevarende operasjoner, særlig i fattige land.

Terrorisme og internasjonal kriminalitet

Terrorisme og voldelig ekstremisme har preget verdenssamfunnet mer og mer de siste årene. Verden preges ikke bare av tradisjonelle konflikter mellom land og mellom folkegrupper, men også av terrorisme begått av enkeltpersoner eller grupper. Økt radikalisering og ekstremisme er alvorlige trusler mot fred og sikkerhet. Globale terrornettverk og grupper er den største utfordringen globalt sett, selv om terrorhandlinger utført av enkeltindivider også er en alvorlig trussel og kan være omfattende.

Internasjonal kriminalitet spres over grensene i stadig større omfang og undergraver viktig arbeid for bedre sikkerhet, utviklingsarbeid samt forebyggende tiltak mot radikaliserings og terrorvirksomhet. Menneskesmugling, narkotikasmugling, illegal våpenhandel og miljøkriminalitet utgjør noen av de viktigste sektorene. Svake statlige strukturer med høy korrupsjonsfare er spesielt utsatt for ulike kriminelle nettverk, men de rammer også mange andre land. Internasjonal kriminalitet er en viktig finansieringskilde for terrorisme og væpnede konflikter.

Internasjonale prosesser og samarbeid vil være viktig fremover for å kunne håndtere stadig mer komplekse sikkerhetsutfordringer. Stabilisering av sårbare stater og styrking av statlige institusjoner vil stå sentralt. Det sivile samfunn, religiøse aktører og lokalsamfunn vil ha en sentral rolle i det langsiktige forebyggingsarbeidet mot radikaliserings og voldelig ekstremisme. Militære løsninger alene vil ikke kunne løse disse utfordringene. Fokus på å styrke menneskerettigheter, skape utvikling og redusere fattigdom og konflikter vil være viktig for å redusere terrorisme og bekjempe internasjonal kriminalitet. Det er viktig å arbeide aktivt for at antiterror-arbeidet ikke undergraver demokratiets prinsipper og at respekten for menneskerettighetene og rettslige prinsipper opprettholdes.

KrF vil

- arbeide for inkludering av sivilsamfunnsaktører, inkludert religiøse aktører og ledere, i det langsiktige forebyggingsarbeidet mot radikaliserings og voldelig ekstremisme, både nasjonalt og internasjonalt. Disse må inkluderes i utviklingen av nye strategier og handlingsplaner.

Mennesker på flukt og vandring

I en verden hvor flere titalls millioner mennesker ser seg nødt til å legge på flukt eller migrere til andre steder, ser KrF det som helt avgjørende at Norge tar sitt ansvar for at flyktninger skal få den beskyttelsen de har krav på. Utgangspunktet bør være å forebygge årsakene til at folk legger på ut flukt og større folkevandringer. Da er man nødt til å anerkjenne at årsakene er sammensatte, med alt fra krig, klimaendringer, dårlig styresett, fattigdom og tap av fremtidsstro. Når store flyktningkatastrofer oppstår, eller store folkemengder mister fremtidshåpet der de er, bør Norges rolle være å legge til rette for at flest mulig kan få hjelp nærmest mulig hjemmene sine. Mange mennesker er likevel nødt til å finne beskyttelse utenfor området de bor i, og mange av dem vil søke seg mot trygge land som Norge. Mangel på lovlige veier til Europa gjør fluktruten livsfarlig, og det er et sterkt behov for at flere flyktninger hentes til trygge land på lovlig vis. Norge bør derfor støtte opp om ordningen med kvoteflyktninger gjennom FN, som i dag er den beste måten å sikre en lovlig og trygg vei til beskyttelse for de flyktningene som trenger det mest. KrF mener Norge bør ta en internasjonal lederrolle i arbeidet med å gi beskyttelse til mennesker på flukt, både ved å ta imot et stort antall kvoteflyktninger, øke hjelpen til nærområdene der flyktningene kommer fra og ved å arbeide internasjonalt for bedre ansvarsfordeling mellom trygge land. *For mer om dette, se kapitlet «Human, ansvarlig og rettferdig innvandringspolitikk».*

KrF vil

- at Norge arbeider for et system som gjør at flyktninger med størst behov for beskyttelse blir prioritert for gjenbosetting og at forholdene i nærområdene forbedres slik at mennesker er i trygghet i nærområdene.
- at Norge bør øke antallet kvoteflyktninger som tas imot gjennom FN hvert år betydelig.
- øke bistanden og støtten til land som er vertskap til store flyktninggrupper, samtidig som det stilles strenge krav til innfrielse av grunnleggende menneskerettigheter for flyktningene.
- åpne for at flere kvoteflyktninger kan komme til Norge gjennom bruk av sponsorstøtte fra sivilsamfunnsaktører.

- at Norge skal ta initiativ til reell ansvarsfordeling mellom europeiske land når det gjelder mottak av asylsøkere som kommer til Europa.
- gjøre ordningen med «Students at Risk» til en permanent ordning.
- forebygge flukt og migrasjon relatert til klima og naturkatastrofer ved å prioritere forebyggende tiltak og klimatilpasning på regionalt, nasjonalt og lokalt nivå i sårbare stater som del av den humanitære innsatsen.

Midtøsten

Konfliktene i Midtøsten er mange og kompliserte. Den langvarige Israel-Palestina konflikten virker mer og mer fastlåst, og konfliktene i Jemen og Syria bidrar til å forverre forholdet mellom regionale stormakter og arbeidet for fred. Flere av landene i Midtøsten har blitt mer sårbare, med fare for destabilisering.

Situasjonen i Syria preger hele regionen, og kan bare finne sin løsning i at partenes tyngste støttespillere i nærområdene og blant stormaktene viser vilje til å forhandle om fred. Regionale stormakter, samt USA og Russland har et særlig ansvar. Her bør en politisk forhandlingsløsning, ha prioritet, fremfor bruk av militære virkemidler med usikkert resultat. Verdenssamfunnet må gå sammen for å finne gode løsninger både for internt fordrevne flyktninger og flyktningene som har flyktet ut av landet og for å bygge opp igjen landet etter en fredsløsning kommer på plass.

Den langvarige konflikten mellom israelere og palestinere er meget alvorlig for stabiliteten i Midtøsten. Respekt for menneskerettighetene må være grunnlaget for løsningen av også denne konflikten. Alle mennesker i Midtøsten har samme grunnleggende verdi og rettigheter, uavhengig av etnisitet og tro.

KrF mener at Norge skal føre en balansert politikk i denne konflikten. Norge bør arbeide for å ha et nært forhold til Israel som et viktig demokrati i Midtøsten. KrF vil arbeide for at Israel sikres sin rett til å kunne forsvare seg og til å leve i fred innenfor trygge og internasjonalt anerkjente grenser, og for at palestinerne skal få oppfylt sin rett til selvstyre på eget territorium og en fremtid med fred og håp gjennom en to-statsløsning. Nabolandene må ta sin del av ansvaret for å løse konflikten, blant annet ved å integrere de palestinske flyktningene på en bedre måte. Det internasjonale samfunnets bidrag til å løse konflikten må bygge på en helhetlig forståelse av situasjonen. Terrorisme må bekjempes og kan aldri anerkjennes som virkemiddel. Støtte til terrorisme fra utenforstående krefter må motvirkes. Det må samarbeides med nye generasjoner på jødisk og arabisk side som ønsker å bygge fred og fremtid for hardt prøvede folkeslag. Forslag om handelsboikott og lignende bidrar ikke til å skape grobunn for fred.

KrF vil at Norge styrker forsknings- og utviklingsarbeid, handel, turisme og kulturutveksling med Israel. Norge må være en pådriver både praktisk og økonomisk for at konflikten mellom Israel og palestinerne løses ved dialog og ved at begge parter er villige til å inngå kompromisser. KrF vil arbeide for at diskriminering, undertrykkelse og manglende trosfrihet tar slutt og vil sikre like rettigheter for minoriteter og annerledes troende som bor i Midtøsten. KrF mener Norge må flytte den norske ambassaden til Jerusalem så snart dette kan la seg gjøre på en måte som ikke er til hinder for fredsprosessen, og dersom israelske myndigheter selv ønsker det.

KrF vil

- arbeide for å styrke Norges kapasitet til å bidra som tilrettelegger for freds- og forsoningsprosesser der partene ønsker norsk medvirkning.
- stå opp for de forfulgte kristne, og gjennom politiske kanaler støtte dem og trygge deres situasjon.
- flytte den norske ambassaden til Jerusalem så snart dette kan la seg gjøre på en måte som ikke er til hinder for fredsprosessen.

Norske interesser og regionalt samarbeid

Europapolitikk

KrFs kristendemokratiske ideologi vektlegger behovet for forpliktende internasjonalt samarbeid der det ikke er hensiktsmessig at stater alene løser en utfordring. På europeisk nivå samarbeider Norge i dag med andre land gjennom blant annet Nordisk Råd, ulike avtaler med EU, Europarådet, NATO og OSSE.

Norden er vårt nærmeste regionale samarbeidsnivå, og samarbeidet med de nordiske landene er av avgjørende betydning for Norge. Infrastrukturen som binder landene sammen må styrkes for å bidra til økt samarbeid over grensene, og det kulturelle og språklige samarbeidet i Norden må utvikles videre. KrF mener Norge må arbeide for å styrke Nordisk råd og arbeide for at institusjonens status heves. Norden bør søke å komme frem til felles standpunkter og stå sammen som utenrikspolitisk aktør i flere viktige internasjonale spørsmål. Det sikkerhetspolitiske samarbeidet i Norden må forsterkes videre på tvers av ulik tilknytning til NATO og EU.

KrF mener at våre nåværende tilknytningsformer fremdeles er den beste løsningen på Norges forhold til EU. Gjennom EØS-avtalen sikres Norge adgang til EUs indre marked og tilgang på samarbeid innenfor blant annet utdanning og forskning. Samtidig slipper vi å miste nasjonal handlefrihet på en del områder som ville omfattes av medlemskap i EU, som EUs tollunion og felles landbruks- og fiskeripolitikk, som særlig ville være utfordrende for vår distrikts- og næringspolitikk. Vi beholder også større utenrikspolitisk handlefrihet der EU-landene nå taler med én stemme. EØS-avtalen innebærer imidlertid også demokratiske utfordringer ved at det tas beslutninger i EU som gjøres gjeldende for EØS-området som Norge i liten grad har mulighet til å delta i. KrF er ikke villige til å sette norsk næringslivs interesser på spill ved å si nei til EØS. Det er urealistisk å tro at vi kan få til en bilateral handelsavtale som gir like gode muligheter for tilgang til det europeiske markedet. KrF mener likevel Norge må utnytte de mulighetene vi har til å delta mer aktivt for å begrense de demokratiske utfordringene ved EØS-avtalen. Reservasjonsretten i EØS må benyttes når det er nødvendig.

Gjennom Schengen-samarbeidet er Norge del av avtalen om passfrihet i Europa. Flyktningkrisen som har ført til at hundretusener av mennesker søker seg til Europa, stiller kontinentet ovenfor store utfordringer. KrF mener Norge aktivt må bidra til å finne felles europeiske og internasjonale løsninger på utfordringene knyttet til migrasjon og unngå et kappløp mot bunnen der europeiske land konkurrerer om å være minst mulig attraktive, for å forsøke å få en minst mulig del av byrdene ved å ta imot mennesker på flukt. Norge må arbeide for å bevare passfriheten og mulighetene for mest mulig fri bevegelse av mennesker innad i Europa.

Romfolket har vært og er en uensartet gruppe som har vært på utsiden av samfunnet. De har vært forfulgt og trakassert og har ofte manglet basale rettigheter. Romfolket holder til i mange land, men er i liten grad integrert i og en del av de landene der de holder til. Romfolket har vært utsatt for alvorlig og systematisk offentlig trakassering og diskriminering i Norge og i Europa. Fortsatt er det mange brudd på grunnleggende menneskeretter og barn får ikke undervisning på likefot med andre barn. KrF mener at myndighetene i de europeiske land må anerkjenne at romfolket er en egen etnisk gruppe og jobbe mot vold og diskriminering. Myndighetene må straffe dem som utøver vold og diskriminering, gi romfolket identifikasjonspapirer og tilgang til sosiale goder, utarbeide et system for representasjon for romgruppen og sørge for at barn får skolegang. Norge må fortsatt gjennom sin innflytelse i Europa og gjennom EØS-midler arbeide for at romfolket får bedre vilkår.

Som medlem av NATO og ikke-medlem av EU, må Norge aktivt forsøke å bygge bro mellom disse institusjonene og unngå at viktige debatter om europeisk sikkerhetspolitikk foregår i fora der Norge ikke er tilstede. Vi bør så langt det er mulig tilstrebe at Europa står sammen i hvordan vi møter felles sikkerhetspolitiske utfordringer, gjennom blant annet samarbeid i Europarådet og OSSE.

KrF vil

- styrke Nordisk råd som et koordineringsforum og institusjonens evne til å opptre som utenrikspolitisk aktør.
- styrke det nordiske sikkerhetspolitiske samarbeidet.
- beholde dagens tilknytningsformer til EU, og ikke søke om medlemskap. Dersom stortingsflertallet søker om EU-medlemskap, mener KrF at det skal avholdes folkeavstemning når forhandlingene er avsluttet. KrF vil respektere flertallets avgjørelse.
- utnytte vårt handlingsrom i EØS-avtalen og delta aktivt i arbeidet med felles europeiske løsninger på felles utfordringer.
- sikre passfriheten i Europa og samarbeide om europeiske løsninger på migrasjonsutfordringene.
- styrke samarbeidet med og gjennom Europarådet og OSSE.

Handel med land utenfor Europa

KrF mener det multilaterale handelssystemet gjennom Verdens handelsorganisasjon (WTO) må være hjørnesteinen i global handelspolitikk. Det er spesielt viktig for små og mellomstore handelsnasjoner at WTO styrker sin rolle som hovedarena for utvikling av kjøreregler for internasjonal handel, både for varer og tjenester. KrF vil derfor prioritere disse handelsforhandlingene. I handelen med land utenfor Europa er også EFTAs tredjelandavtaler viktige, særlig for å sikre markedsadgang for norsk fisk og sjømat. I alle handelsavtaler er det viktig at Norges forpliktelser i henhold til menneskerettighetene overholdes.

Den mulige TTIP-avtalen mellom EU og USA, kan også få konsekvenser for Norge. KrF vil ta stilling til en eventuell TTIP-avtale når det foreligger et forhandlingsresultat. Her må bedre markedsadgang for norske bedrifter veies opp mot mulige utfordringer for landbruket og for det nasjonale handlingsrommet til å regulere blant annet helse- og miljøstandarder og viktige velferdstjenester. Når det gjelder TISA-avtalen som Norge deltar i forhandlinger om, er det viktig for KrF at vår egen norske velferdsmodell, eller våre egne demokratiske organer, ikke blir undergravet eller begrenset på en måte som kommer store, multinasjonale selskaper til gode på bekostning av fellesskapet.

KrF vil

- prioritere åpning av verdenshandelen i WTO, samtidig som hensyn til norsk landbruk og utviklingslandene ivaretas.

Nordområdene og forholdet til Russland

Klimaendringene skaper økt interesse for Arktis og nordområdene, også fra land som ikke selv grenser mot området. En mulig åpning for skipsfart langs den nordøstlige ruten mellom Europa og Asia gir både nye muligheter og nye utfordringer. Det gjør også konsekvensene av endringer i klimaet for utnyttelse av fiskeri- og energiresurser i området.

Forholdet til Russland er svært viktig for Norge, og må gis høy prioritet i norsk utenrikspolitikk. Økt spenning mellom NATO og Russland har de siste årene stilt forholdet til vår største nabo på prøve. Nordområdene må fortsette å være et område preget av lavt spenningsnivå og internasjonalt samarbeid. Vi må fortsette samarbeidet med Russland om enklere grensepassering og større muligheter for økonomisk samarbeid og kulturutveksling på tvers av grensen, ikke minst mellom våre urfolk. Norge må imidlertid

stå sammen med Europa og våre allierte når det er nødvendig å reagere på Russlands handlemåte ovenfor sine naboland og påtale brudd på menneskerettighetene og folkeretten. Samtidig må det være et langsiktig mål å få til et godt samarbeid og naboforhold, både i relasjon til Russland og øvrige nasjoner i nærområdene. Norge må være en pådriver for samarbeidet i Arktisk råd. Ressursene i nordområdene må kartlegges og forvaltes på en god måte samtidig som norsk tilstedeværelse og beredskap styrkes.

Det er viktig at vi sørger for tilstrekkelig ressurser til tilstedeværelse og suverenitetshevdelse i våre nordområder, ikke minst på Svalbard. Klimaendringene gjør at verden snarest må fase ut bruk av kull. KrF mener det må legges til rette for andre varige arbeidsplasser som kan erstatte de som går tapt når driften av kullgruvene utfases.

KrF vil

- sikre at en åpning for skipsfart mellom Asia og Europa i Arktis følges opp med tilstrekkelig beredskap for å ivareta miljø og sikkerhet i området.
- søke å bevare et godt forhold til Russland og legge til rette for økt lokalt samarbeid på tvers av grensen.
- sørge for en konsekvent suverenitetshevdelse i nordområdene.
- legge til rette for andre varige arbeidsplasser på Svalbard for å sikre norsk suverenitetshevdelse.
- sikre en forsvarlig utnyttning av naturressursene i Arktis og verne de mest sårbare områdene gjennom petroleumsfrie soner.